

**T.C.
POLİS AKADEMİSİ
GÜVENLİK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
SUÇ ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI**

**KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİN OLUŞUM SÜRECİ
(1918-1926)**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Levent İBRAL**

**Danışman
Doç. Dr. Mustafa ÇUFALI**

Ankara – 2009

T.C.
POLİS AKADEMİSİ
GÜVENLİK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
SUÇ ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİN OLUŞUM SÜRECİ
(1918-1926)

YÜKSEK LİSANS
Levent İBRAL

Danışman
Doç Dr. Mustafa ÇUFALI

Ankara – 2009

T.C.
POLİS AKADEMİSİ
GÜVENLİK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
SUÇ ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİN OLUŞUM SÜRECİ
(1918-1926)

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Levent İBRAL

Bu tez 01.07.2009 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği/Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı:

Doç. Dr. Ertan BEŞE

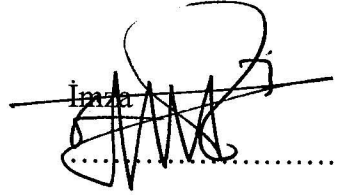
Üye:

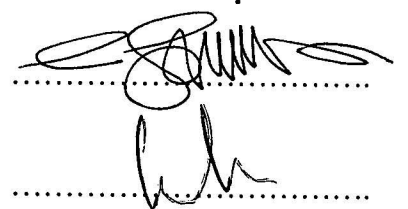
Doç. Dr. Cihat GÖKTEPE

Üye:

Danışman

Doç. Dr. Mustafa ÇUFALI

İmza

T.C.
POLİS AKADEMİSİ BAŞKANLIĞI
GÜVENLİK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlardan her seferinde yollama yaparak yararlandığımı belirtir; bunu şerefimle beyan ederim.

Enstitü veya başka herhangi bir mercii tarafından belli bir zamana bağlı kalmaksızın, tezimle ilgili bu beyana aykırı bir durumun tespit edilmesi durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

01.07.2009

Levent İBRAL

ÖZET

İbral Levent (2009), Kürt Milliyetçiliğinin Oluşum Süreci (1918-1926), Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Mustafa Çufalı, VI+159 sayfa.

Kürtler, 19. yüzyıla kadar Osmanlı idaresi altındaki Kürt beylikleriyle yarı otonom bir düzen içerisinde sorunsuz yaşamışlardır. Ancak bu yüzyılda, Osmanlı'nın yerinden idare sistemini bırakarak merkezileşme çabalarıyla birlikte, sahip oldukları özerkliklerini kaybetmeye başlayan Kürt beyleri bir isyan dalgası başlatmışlardır. Bu isyanları milliyetçi bir çerçevede değerlendirmek mümkün olmasa da ileride yaşanacakların temeli olmalarından ötürü önemlidirler.

Kürtler gerek yaşadıkları coğrafyanın getirdiği zorluklar gerekse de feodal yaşam alışkanlıkları sebebiyle ulus olma bilicini Fransız İhtilali ile dünyaya yayılan süreçten daha geç yakalamışlardır. Kürtler için modern manada milliyetçilikle karşılaşmalarına aynı topraklarda yaşadıkları Ermenilerin büyük katkısı olmuştur. I. Dünya Savaşının son bulmasıyla birlikte Kürt milliyetçiliği yeni bir ivme kazanmıştır. Kürtçüler için bir dönüm noktası olan Sevr Barış Antlaşması gelecekteki İngiliz çıkarları düşünülerek bazı şartlarla bağımsız bir Kürt Devleti kurulmasını öngörmüştür. Anadolu'da verilen Milli Mücadelenin akabinde tatbik şansı bulamayan Sevr Anlaşması yerini Lozan'a bırakmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Kürtlerin geleceğini yakından ilgilendiren Musul meselesi, Lozan Antlaşmasıyla bir çözüme kavuşmamış ve 1926 yılına kadar İngiltere ve Türkiye arasında yaşanacak olan bir sorun olarak kalmıştır. Genel olarak bu dönem incelendiğinde, Kürtler için milliyetçilik faaliyetleri, çoğunlukla dini bir kimliği olan feodal bir beyin öncülüğünde, emperyalist güçlerin güdümü altında meydana gelen olaylar zincirinden öteye gidememiştir.

Türkiye'nin son otuz yıllık gündeminde önemli bir yer teşkil eden Kürt ayrılıkçı terör hareketine, tezde incelenen dönem itibariyle bakıldığında sorunun yeni olmadığı, geçmiş yıllardan süregelen milliyetçi bir hareketin, feodal etkilerden daha bağımsız bir uzantısı olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kürtler, Kürt Milliyetçiliği, Musul Meselesi, Sevr Antlaşması, Lozan Antlaşması

ABSTRACT

Ibral, Levent (2009), The Formation Process of the Kurdish Nationalism (1918-1926), Master Thesis, Advisor: Assoc. Prof. Dr. Mustafa Çufalı, VI+159 pages.

Until the nineteenth century, The Kurds had lived seamlessly within the Kurdish emirates in a half autonomous order under the rule of the Ottomans. However, together with the Ottomans' efforts in becoming centralized rather than having a local administration, the Kurds, who had started to lose their autonomy, launched a wave of riots. Although it is not possible to consider these riots in a nationalist framework, they played after all an important role as the basis for further events.

Due to the geographical difficulties and also the feudal life styles, Kurds have reached a higher state of consciousness of being a nation long after the idea of nationalism which had spread all over the world through the French Revolution. Allegedly, Armenians, who shared the same lands with, made a remarkable contribution to the acquaintance of Kurds with the idea of nationalism.

Aftermath of the World War I, the Kurdish nationalism achieved a new acceleration. The Treaty of Sèvres, in particular, was a turning point for the Kurdish supporters, that had foreseen the foundation of an independent Kurdish state bounded with some provisions to further English interests. The Treaty of Sèvres had resulted in failure because its provisions had not had a chance to be implemented and had given a way to the Treaty of Lausanne soon after the War of National Independence in Anatolia. The Mosul Issue, which was closely related to the future of the newly founded Turkish Republic and the Kurdish population, could not be resolved by the Treaty of Lausanne and remained an unsolved problem between England and Turkey until 1926. It is obvious that, the Kurdish nationalist activities did not go beyond being a chain of sporadic rebellions caused by the combination of a religious identity and the guidance of imperialistic forces under the leadership of a feudal chieftain.

Considering the period, it is clear that the separatist Kurdish terrorism, which has been on Turkey's daily agenda for recent thirty years, is not a new phenomenon. It is now apparent that the 'Kurdish problem' has, in fact, deeper roots far beyond being just a feudal reason.

Key Words: Kurds, Kurdish Nationalism, Mosul, Treaty of Sèvres, Treaty of Lausanne.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR.....	VVI
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ DURUM

1.1. GENEL DURUM	11
1.1.1. Dış Güçlerin Kürtlere Karşı Tutumu	13
1.1.1.1. Berlin Antlaşması.....	15
1.2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ KÜRT İSYANLARI.....	16
1.2.1. Nedenleri.....	16
1.2.2. Bedirhan İsyanı.....	17
1.2.3. Şeyh Ubeydullah İsyanı	19
1.2.4. Sonuçları	22
1.3. HAMİDİYE ALAYLARI.....	23
1.3.1. İttihat Terakki ve Kürtler	28
1.3.2. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti.....	31
1.3.3. Hevi Cemiyeti.....	35
1.4. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE KÜRTLER.....	36

II. BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİ

2.1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI DURUM.....	40
2.1.1. Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) ve Kürtler	42
2.1.2. Musul'un İşgali	43
2.2. SEVR SÜRECİ ve KÜRTLER	45
2.2.1. Paris Konferansı	46
2.2.2. Londra ve San Remo Konferansları	49
2.2.3. Sevr Antlaşmasında Kürtler	50

III. BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE ve KÜRTLER

3.1. MİLLİ MÜCADELE'YE KARŞI KÜRTLERİN TUTUMU	55
3.2. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ KÜRT İSYANLARI.....	60
3.2.1. Koçgiri Ayaklanması (Ekim 1920- 17 Haziran 1921).....	60
3.3. 1921 LONDRA KONFERANSI.....	63
3.4. MİLLİ MÜCADELEYE KARŞI KÜRTLERİ KULLANMA PLANLARI	66
3.4.1. Milli Mücadele Dönemi Kürt-Yunan İlişkileri.....	69
3.5. DÜNYA SAVAŞI SONRASI KÜRT ERMENİ İLİŞKİLERİ	70

IV. BÖLÜM

KÜRTÇÜLÜK FAALİYETLERİ (1918-1922)

4.1. KÜRDİSTAN TEALİ CEMİYETİ.....	76
4.1.1. Kuruluş Amacı ve Kuruluşu	77
4.1.2. Cemiyetin Faaliyetleri	79
4.1.3. Cemiyetin İngilizler ve Amerikalılarla Olan İlişkileri	81
4.1.4. Cemiyetin İstanbul Hükümeti ile İlişkileri	84
4.1.5. Cemiyetin Anadolu Hareketi ile İlişkileri.....	85
4.1.6. Cemiyetin Bölünmesi.....	86
4.2. BİNBAŞI NOEL'İN KÜRTLERLE İLGİLİ FAALİYETLERİ.....	89
4.2.1 Ali Galip Olayı.....	95
4.3. MUSUL'DA KÜRTÇÜLÜK FAALİYETLERİ.....	98
4.3.1. Türklerin Musul Kürtleri İle İlişkileri.....	98
4.3.2. I. Şeyh Mahmud (Berzenci) Hükümeti	100
4.3.3. İngilizlerin Mezopotamya İçin Çözüm Arayışları.....	102
4.3.4. Özdemir Bey ve Revanduz Harekâtı.....	106
4.3.5. II. Şeyh Mahmud (Berzenci) Hükümeti.....	108

V. BÖLÜM

LOZAN KONFERANSI'NDA MUSUL VE KÜRTLER

5.1. LOZAN GÖRÜŞMELERİ.....	113
5.1.1. Azınlıklar Meselesi	114
5.1.2. Musul Meselesi.....	116

5.1.2.1. İngiliz Tezleri	117
5.1.2.2. Türk Tezleri.....	120

VI. BÖLÜM

LOZAN KONFERANSI SONRASI FAALİYETLER

6.1. HALİÇ KONFERANSI	132
6.1.1. Nesturi Ayaklanması	134
6.2. MİLLETLER CEMİYETİ İNCELEME KOMİSYONU	135
6.2.1. Komisyonun Kararı.....	138
6.2.2. Komisyon Kararına Türkiye'nin Yaklaşımı	141
6.2.3 Ayaklanmada Polis Oyunu.....	144
6.2.4. Şeyh Said İsyanı.....	146
6.3. ANKARA ANTLAŞMASI	147
SONUÇ	149
KAYNAKÇA	152

KISALTMALAR

İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
KTC	: Kürdistan Teali Cemiyeti
KMF	: Kürt Millet Fırkası
TİC	: Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti
KTTC	: Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti

GİRİŞ

Türkiye son otuz yıldır başta güvenlik olmak üzere, siyaset, ekonomi, toplumsal ilişkiler ve uluslararası ilişkilerinde PKK terör eylemleri sebebiyle son derece önemli problemler yaşamaktadır. Bu sürecin ortaya koyduğu sorun, kaynağı itibariyle yapılan değişik tespitler neticesinde farklı isimlerle adlandırılmıştır. Sorunu etnik bir problem çerçevesinde ele alanların adlandırması 'Kürt Sorunu' iken konuyu bölgesel ve ekonomik çerçevede değerlendirenlerin tespiti 'Güneydoğu Sorunu' olmuştur. Örgütün izlediği strateji sebebiyle hemen her kesimce kabul gören ve sorunu 'Terörizm' olarak adlandıranların temel yaklaşımı ise bölgeyi istikrarsızlaştırmak üzere dış kaynaklı olarak yürütülen bir tedhiş hareketi olduğudur.

Yıllar içerisinde bu örgütün sebep olduğu tahribatı önlemeye yönelik sayısız çalışma yürütülmüştür. Bu çalışmalar çoğunlukla soruna kalıcı çözümler getirmemiştir. Türkiye bu olaylar nedeniyle ciddi maddi zarara ve on binlerle ifade edilen insan kaybına uğramıştır. Problemin sebepleri konusunda yapılan araştırmalar çoğunlukla; siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri alanları kapsamakta ve getirilen çözüm önerileri de bu konular etrafında ileri sürülen fikirleri ihtiva etmektedir. Şüphesiz yukarıda sayılan konu başlıklarının problemin kaynaklarından bir kısmını oluşturduğu bir gerçektir. Bu konularla ilgili alınacak tedbirler yaşanan sıkıntıların yükünü hafifletecek ancak yaşanan tecrübeler doğrultusunda, kesin çözüm olma konusunda ne kadar etkili olacakları ise bir soru işareti olarak kalacaktır. Böylesine önemli ve kapsamlı bir problemi basite indirgeyerek ileri sürülen kestirme çözüm yollarının başarılı olma şanslarının yeterli olmadığı yakın tarihte görülmüştür.

Türkiye gündemini 1980'li yılların başından itibaren meşgul eden bu konu başlangıçta 'eşkıya', 'üç beş çapulcu', 'başıbozuk' daha sonraları ise 'terörist' ve 'bölücü' olarak adlandırılan kişilerin faaliyetleriyle yaklaşık olarak 25 yıllık bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Bu durum bizi bu konuda çalışmaya sevk etmiştir. Ülkede böylesine büyük sıkıntıların yaşanmasına sebep olan konunun acaba tarihi temeli var mıdır? Kürtlerin etnik problemleri olduğu iddiası üzerinden hayat bulmaya çalışan örgütün dayanmaya ve dayatmaya çalıştığı Kürt milliyetçiliğinin oluşumu hangi safhalardan geçmiştir. Bu noktada cevap aranılan soruların başında örgütün dayandığı milliyetçi dinamikler acaba Kürt milliyetçiliğinin tarihi gelişiminin devamı niteliğinde midir? Cevap aranan bir diğer soru nüfuslarının

büyük çoğunluğu Irak ve Türkiye hudutları içerisinde yaşayan Kürtlerin bu bölünmelerine sebep olan Musul'un Türkiye topraklarından koparılmasının Kürt milliyetçiliğinin gelişmesi üzerinde etkileri olmuş mudur?

Çalışma, dönem itibariyle 1918-1926 yılları arasını araştırmayı hedeflemektedir. Bu dönemin seçilmesinde esas gaye modern manada Kürt milliyetçiliğinin, dünyaya Fransız İhtilali ile yayılan milliyetçi dalgayı I. Dünya Savaşı sonunda ve ancak savaş sonrası şartlar içerisinde yakalaması ve yaşadıkları bölgeye ait sınırların bu savaşın neticesi olan antlaşmalarla belirlenmesidir.

Tezin birinci bölümü; I. Dünya Savaşı öncesi dönemi kısaca özetlemeyi hedeflemektedir. Bu bölümde araştırmaya konu olan başlıklar; Dünya güçlerinin Kürtlere karşı tutumları, bu dönemde meydana gelen başlıca Kürt isyanları, Kürtlerin tarihi açısından hep tartışmalı bir konu olan Hamidiye Alayları, İttihat ve Terakki'nin Kürtler üzerindeki etkileri ve bu dönem içerisinde oluşan Kürt sivil toplum hareketleridir. Bu dönem genel olarak incelendiğinde Osmanlı'nın Kürtleri asimile etmek gibi bir hedeflerinin olmadığı, bunun yerine Kürtleri entegre etmeyi hedeflediği görülecek, entegrasyon çalışmalarının en ziyade Hamidiye Alaylarının oluşturulduğu günlerde hız kazandığı, neticesinde de Kürt entelektüellerinin yaratıldığı ortaya çıkacaktır.

İkinci bölümde; Dünya Savaşının ardından bölgedeki genel durum, Musul meselesine ışık tutması açısından Musul'un işgali ve Kürt Milliyetçileri için önemli ve gayet tartışmalı bir konu olan Sevr Antlaşması ve antlaşmaya götüren süreç incelenecektir. Bu bölümde Kürt Milliyetçiliği açısından incelenmesi halinde dahi Sevr Antlaşmasının Türkiye açısından yarattığı tehlike ve tehdidin boyutları açıkça görülecektir.

Tezin üçüncü bölümünde; Milli Mücadele dönemindeki Kürtçülük faaliyetlerine yer verilecektir. Bu dönem içerisinde meydana gelen Koçgiri İsyanı devam ettiği süreç içerisinde milli bir takım talepler ileri sürmesi açısından konumuzla ilgili önemli bir olay olarak karşımıza çıkacaktır. Ayrıca bu bölüm içerisinde milli mücadeleye karşı Kürtleri kullanma planlarına da yer verilecektir.

Devam eden bölümde Kürtçülük faaliyetleri açısından dönüm noktası olarak adlandırabileceğimiz Kürdistan Teali Cemiyeti ve Kürtçülük faaliyetlerine en ziyade ön ayak olan yabancı güç olan İngiltere'nin bu konuyla ilgili olarak görevlendirdiği

subayı olan Noel'in faaliyetleri yer alacaktır. II. Meşrutiyet döneminin yarattığı politik özgürlük içerisinde hayat şansı bulan Kürdistan Teali Cemiyeti, Kürt milliyetçilik hareketlerinin ilk örgütlü hareketi olması dolayısıyla konumuz açısından ayrı bir önem arz etmektedir. Dünya Savaşı ardından Kürtçülük faaliyetlerinin en yoğun olarak yaşandığı yer olan Musul'daki gelişmeler, Mahmud Berzenci'nin faaliyetleri ve aynı dönemde Türklerin Musul'da gerçekleştirdiği çalışmalara yer verilmiştir.

Beşinci bölümde, antlaşmanın imzalandığı tarihten, günümüze kadar Kürtlerin kaderini belirleyen Lozan Antlaşmasında Kürtlerle ilgili müzakerelerin incelendiği azınlıklar ve Musul meselesi başlıkları altındaki görüşmeler incelenecektir. Son bölümde ise Musul meselesinin çözüme kavuşmasına götüren süreç ve bu süreçte yapılan antlaşmalar incelenecektir. Sevr Antlaşması ile bağımsız bir devlet sözü verilen Kürtler, sadece üç yıl sonra imzalanan Lozan Antlaşmasının hiçbir maddesinde yer bulamamışlardır. Lozan ve devamı olan süreç Osmanlı idaresi altında bir bütün halinde bulunan Kürtlerin yaşadıkları toprakları, Türkiye, Irak, İran ve Suriye arasında değişik idari ve siyasi yönetimler altına alınmasına sebep olmuştur.

Tezin kapsadığı dönem içerisinde yer almasına ve yarattığı etkinin büyüklüğüne rağmen “Şeyh Said İsyanı” bu çalışma içerisinde kısa bir şekilde geçilmiştir. Bunun başlıca nedeni tezimizde Lozan Antlaşmasına kadar olan dönemi incelemeyi hedeflememize rağmen Musul Meselesinin ileriki yılları da kapsamı dolayısıyla çalışma 1926 yılına kadar uzanmaktadır. Kürtler tarafından gerçekleştirilen bir isyan olmasına rağmen Şeyh Said İsyanı milliyetçi bir karakterden uzak, daha ziyade dini motifler üzerinden gerçekleştirilen bir hareket olması dolayısıyla tezimiz içerisinde kısa bir yer teşkil etmiştir.

Milliyetçilik olgusu kapsamında Kürtlerin antropolojik olarak kökenleri, kültürleri, dilleri, edebiyat ve sosyal yaşantıları gibi birçok konunun tez kapsamında ilgili olduğundan incelenmesi gerektiğini düşünmeme rağmen, çalışmada konu bu boyutları itibarıyla incelemeye alınmamıştır.

Yapılan araştırmada yöntem olarak kaynak taraması esas alınmıştır. Daha sağlıklı ve tarafsız verilere ulaşabilmek için arşiv incelemesine dayalı bir araştırmanın daha tatminkâr olacağı akla gelse de, mevcut kaynakların, ulaşılabilir

arşiv verilerini ihtiva etmesi böyle bir çalışma yapmayı zaruri olmaktan çıkarmıştır. Bunun yerine yaşanan olayların yorumu tamamen subjektif kıstaslara göre yapıldığından önemli olan konunun değişik bakış açılarından ele alındığı farklı görüşleri yansıtan kaynaklardan incelenmesi gerektiği düşünülmüştür. Bu sebeple kullanılan kaynakların hem Kürtçülük yanlısı hem de karşıtı olması dengesine elden geldiğince dikkat edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca konunun yabancıların gözünden nasıl görüldüğünü de tespit etmek için İngilizce eserlerin incelenmesine de mümkün olduğunca yer vermeye çalışılmıştır.

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Avrupa’da ortaya çıkan milliyetçilik çok uluslu imparatorlukların parçalanmasına sebep olmasıyla tarihsel olarak son derece önemli bir yer teşkil etmektedir. Tüm bu zaman zarfında bir çok araştırmaya konu olmasına rağmen halen üzerinde tam bir fikir birliği olmayan milliyetçilik, anlaşılması güç bir kavram olarak varlığını sürdürmektedir.

Milliyetçilik nedir sorusuna bir cevap bulmaya çalışmamız halinde karşımıza değişik tanımlar çıkacaktır. Bunun nedeni milliyetçiliğin son derece değişken ve esnek bir yapıya sahip olması ve etnisite gibi değişik kavram ve olgularla yakından ilişkili olmasıdır. Bu nedenle milliyetçilik basit tipolojilerle açıklanamayacak kadar karmaşık ve çok boyutlu bir olgudur. Milliyetçilikler farklı dönemlerde farklı bağlamlarda doğarlar. Bir milliyetçilik akımının nasıl başarıya ulaştığını anlayabilmek için olduğu ortamın şartlarını, yerel tarihi, kitlesel destek arayışında olan alternatif akımları bilmek gereklidir.¹ Milliyetçilik konusunda ortak bir tanıma varılamamasının altında millet kavramının ortak bir tanımının olmaması, milletlerin ve milliyetçiliğin ne zaman doğduğu konusunda bir birliğin olmayışı ve milliyetçilik türlerinin neler olduğu konusunda bir uzlaşmaya varılamayışı yatmaktadır.² Yapılan tanımlardan bir tanesi milliyetçiliği ulus olmanın veya ulusa oluşturmanın bilinci olarak tanımlar. Bu görüşe göre milliyetçilik; dünya toplumlarının ulus öncesi oluşumlardan ulus olma aşamasına varma çabasının hem bir ürünü hem de ideolojik aracıdır.³ Diğer bir tanımda ise ikili bir ayırım yapılmıştır ki bu isabet olmuştur. “Hukuki bakımdan özerk bir milli devletin ortaya çıkmasından önceki durumda içinde bulunduğu koşulların etkisi ile tarihsel kişiliğinin bilincine varan bir

¹ Umut Özkırımlı, (2008), *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, s. 281.

² A.g.e., s. 70.

³ Mithat Baydur, (1994), *Milliyetçilik*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık, s. 33.

topluluğun kendi bağımsız devletini kurmak isteğidir. Kurulmuş bir devlet için ise; daha çok siyasal planda kalan devletin egemenliğini ve büyüklüğünü savunma endişesidir.’’ İdeolojik ve ahlaki bakımdan ise milli duyguların coşku belirtisi olarak tarif edilebilir.⁴

Milliyetçilik kavram olarak en genel ifadeyle kendilerini millet olarak addeden insan topluluğunun politik bir sınır belirleyerek, bu sınırlar içerisinde yöneten ve yönetilenlerin aynı milletten olma isteği olarak tanımlanabilir. Milliyetçilik üzerinde ortak tanıma gidilememesine rağmen tüm etkinliğiyle günümüz dünyasının sınırlarını belirleyen bir ideoloji haline gelmiştir. Üstelik bu sınırlar içerisinde yaşayan ve milliyetçiliğin büyümesinden etkilenen birçok halkta ondan etkilenerek yeni devletler meydana getirme arzusundadırlar. Bu sebeple birçok devlet içerisinde barındırdığı bu kitlelerin ayrılıkçı faaliyetlerine maruz kalmaktadır.

Milliyetçilik esas itibariyle milli hislere dayalı duygu, davranış tarzı ve tutumlar anlamında oldukça eskilere götürülebilse de modern dönemlerde bir ideoloji veya siyasal hareket olarak algılanmaktadır. Bu itibarla milliyetçilik son iki yüzyılda dünya üzerinde ulus devletlerinin kurulmasına ve uluslaşma sürecinin hız kazanarak ortaya çıkmasına sebep olduğu bilinen bir gerçektir.⁵

‘Milliyet’ kavramı, Alman ve Fransız ekolüne göre farklı anlamlar taşımaktadır. Almanlar konuya daha somut kavramlar üzerinden yaklaşırken milliyeti; dil, din ve ırk olarak ifade etmekte; Fransız ekolü ise subjektif bir yaklaşımla bireysel bağlılığa birlikte yaşama isteğine dayandırmaktadır. Milliyetçilik bir ideoloji olarak sanayi devriminden sonra Batı Avrupa’da ortaya çıkmıştır. XV. Yüzyıldan başlayarak yaşanan toplumsal değişim süreci modernleşmenin etkisi ile hız kazanmış bunun neticesinde oluşan ortak ihtiyaçları karşılamak üzere sosyal ve siyasal alanda ön plana milliyetçilik bir ideoloji olarak çıkmıştır.⁶

Hobsbawm’a göre milliyetçiliğin oluşumu üç evreden teşekkül etmektedir: Başlangıç aşamasında kültürel, edebi ve folklorik bir sürecin ardından dernekler gibi sivil toplum kuruluşları ortaya çıkmakta daha çok tarihe yönelik bir ilgiyle birlikte milliyetçi ekseninde bir tarih oluşturma çabası içerisine girilmektedir. İkinci aşamaya

⁴ Raquel Girardet, (1967), *Milliyetçilik*, (çev. Yıldızhan Yayla), İstanbul: Köprü Yayınları, s. 14.

⁵ Şahin Köksal, (2007), “Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik”, (<http://www.akademikbakis.org>, Erişim Tarihi: 04.07.2009) s. 2.

⁶ A.g.m., s. 3.

gelindiğinde milliyetçiliğe sosyal ve kültürel destek sağlamak üzere siyasal kampanyalar üreten bir grup teşkil eder. Bundan amaçlanan topluluğu ortak hedefler etrafında toplayarak siyasi aidiyet kazandırma düşüncesidir. Üçüncü aşamaya gelindiğinde ise kitlesel destek elde edilerek, siyasi toplum içerisindeki iktidara etkin bir katılım sağlanır. Ancak milli mücadele ile milli devlet arasında tüm bu aşamaların kesin olarak kat edilmesi gibi ilişki mevcut değildir. Mesela İrlanda’da üçüncü aşama milli devletin kurulmasından önce yaşanmasına rağmen üçüncü dünya ülkelerinde üçüncü aşamada bile milli bir devlet ortaya çıkmayabilmektedir.⁷

Milliyetçilikle ilgili olarak çok çeşitli tasnifler yapılmıştır. Haynes’e göre milliyetçilik beş gruptan oluşmaktadır: Bunlar: jakoben, liberal, gelenekselci, iktisaden korumacı ve entegral milliyetçiliklerdir. Diğer yandan Kohn, Batı ve Doğu milliyetçiliği şeklinde bir ayırım yapmıştır.⁸ Kellas’ın üçlü ayırımına göre; milliyetçilik etnik, toplumsal ve resmi olarak gruplanmaktadır. Tarihsel dönemleri baz alan Snyder 1815-1871 arasını ‘kaynaştırıcı milliyetçilik’, 1871-1900 arasını ‘bölücü milliyetçilik’ 1900-45 arasını ‘saldırgan milliyetçilik’ ve 1945’den günümüze kadar olan bölümü ise ‘milliyetçiliğin tüm dünyaya yayılma dönemi’ olarak adlandırmaktadır.⁹

Liberal milliyetçilik temel olarak ayakta kalacak kadar geniş ve büyük her milletin bağımsız olması gerektiğini savunurken aynı zamanda anayasal ve demokratik bir hükümet tarafından yönetilmesi gerektiğine de vurgu yapmaktadır. Milletlerin self-determinasyon hakları liberal milliyetçilik açısından ortaya konulan en önemli temayı oluşturmaktadır.

Geleneksel muhafazakâr milliyetçilik ise gücünü Fransız Devrimi’ne duyulan tepkiden almaktadır. Bu grup içerisinde yer alanlar dilin saflığı, halk mitolojileri ve kültür ile milliyetçiliği özdeşleştirmektedirler. Eskiye ait toplumsal geleneklerin restorasyonundan yanadırlar. Aydınlanma karşıtı bir ideoloji olan muhafazakâr milliyetçilik dile ve folklor değerlere önem vermektedir.

Diğer bir ekol olan entegral milliyetçilik ise, genel olarak faşizm ile açıklanmaktadır. Bu düşünce totaliter bir yapıdadır. Saldırgan, yabancı düşmanı ve

⁷ Eric. J. Hobsbawm, (1993), *Milletler ve Milliyetçilik*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 26,27.

⁸ Özkırmı, (2008), a.g.e., s. 60.

⁹ Haldun Çancı, (t.y.), “Kuramsal Yaklaşımlar Çerçevesinde Milliyetçiliğin Niteliksel Sabitelerine Genel Bir Bakış”, s. 235. <http://fbe.emu.edu.tr/journal/doc/9-10/12.pdf>. Erişim Tarihi: 04.07.2009.

irrasyonalist bir milliyetçilik görüşüne dayanmaktadır. Tüm bu aşırılıklarına rağmen entegral milliyetçilik ile diğer milliyetçilik türleri arasında bir takım bağlar söz konusudur.¹⁰

Milliyetçilik konusundaki değişik kuramsal yaklaşımlardan tezimizin konusu olan 'Kürt Milliyetçiliği'ne en uygun olduğunu düşündüğümüz 'etno-sembolcü' yaklaşımın başlıca öncüleri John Armstrong, Anthony D. Smith ve John Hutchinson'dur. Etno-sembolcülere göre: bugünün milletleri modern öncesi dönemin etnik topluluklarının devamıdır. Etnik kimlikler dayanıklıdır. Göçler istilalar, etnik gruplar arası evliliklere karşı özlerini yüzyıllar boyunca korurlar.¹¹

Etnisite kavramının sözlük anlamı 'etnos'tan gelir ve halk karşılığı olarak kullanılır. Ancak politik tartışmalara konu olan diğer kavramlarda olduğu gibi etnisite de halk anlamının ötesinde, çatısı altında toplama iddiasında olduğu kesimin ortak/özgün çıkarlarını dile getiren gelecek projesini de içine almıştır.¹²

Etnik grup tutum ve değerlendirme normlarında ortak kalıpları paylaşan, bir sosyal sistem çerçevesinde diğer kolektivitelerden ayrılan ve bir iç ilişkiler ağına sahip olan nüfus kesimidir.¹³ Halkların yaşadıkları istilalar, işgaller, toplu göçler, uğradıkları soykırımlar, başka milletlerin hükümranlılığı altında kalmaları gibi olumsuz dış etkenler ve zengin yerel veya etnik tarih, etnik kimliğin oluşumuna yardım edebilen faktörlerdir.¹⁴ Smith'e göre millet, "tarihi bir toprağı paylaşan, ortak mitleri ve tarihsel anıları, kitlesel bir kamu kültürü, ortak ekonomisi, tüm üyeler için geçerli hak ve ödevleri ve belirli bir ismi olan insan topluluğudur."¹⁵

Etnisitenin milliyetçiliğe dönüşme sürecine bakıldığında: "örtüşen kültürel özelliklerin tanımladığı etnik grup, kendi varlığından emin olmanın ötesinde kendine ayrıca politik bir sınır da istediği zaman etnisite politikleşir ve milliyetçiliği doğurur"¹⁶

¹⁰ A.g.m., ss. 237-240.

¹¹ Özkırmılı, a.g.e., s. 209, 210.

¹² M. Naci Bostancı,(1999), *Bir Kolektif Bilinç Olarak Milliyetçilik*, İstanbul: Doğan Kitapçılık, s. 16.

¹³ Alber Cohen, (1974), *The Dimensional Man: An Essay on the Anthropology of Power and Symbolism in Complex Society*'dan aktaran, a.g.e., s. 19.

¹⁴ Anthony D. Smith, (1991), *Ethnonationalism in Comparative Perspective*, USA: University of Nevada Press, s. 26.

¹⁵ Antony D. Smith, (1991), *National Identity*, 'den aktaran, Özkırmılı, (2008), a.g.e., s. 219.

¹⁶ Bostancı, a.g.e., s. 31.

Anthony Smith oldukça büyük *ethnielerin* bazen egemenlik arayışının siyasal ve ekonomik olarak büyük maliyetler getireceği riskine karşı olarak daha büyük devletler içerisinde kalmak isteyebileceklerine dikkat çekmektedir. Ayrılmanın getireceği riske rağmen *ethnie* için ulus olma yolundaki baskılar öyle güçlüdür ki buna bazen siyasal ve ekonomik baskılar bile karşı koyamaz. Bu durumdaki *ethnie*lere örnek olarak İskoçya, Katalanya ve Irak Kürtlerini vermiştir.¹⁷

Smith'e göre iki tip etnik topluluk vardır. Bunlar Yatay ve Dikey topluluklardır. Yatay etnik topluluklar genelde aristokratlar ve din adamlarından oluşan, kimi zaman bürokratları, yüksek rütbeli subayları ve zengin tüccarları içeren topluluklardır. Geniş alanlara yayılan yatay topluluklar esnek sınırlara sahip olup toplumsal derinlikten yoksundurlar. Dikey topluluklar ise halka ait topluluklardır. Bu tip topluluklarda etnik kültür, halkın tüm tabakalarına yayılmıştır. Bu itibarla yatay ve dikey toplulukların millete dönüşüm süreçleri birbirinden farklılık ihtiva etmektedir. Yatay etnik toplulukların varlıklarını sürdürebilmeleri, toplumun diğer sınıflarını bünyelerine katmalarına bağlıdır. Bunun en başarılı örneklerine İngiltere, Fransa, İsveç ve İspanya gibi batı Avrupa devletlerinde rastlanmaktadır. Dikey etnik topluluklarda anahtar öge dindir. Bu toplulukların devamını sağlayan, din adamlarına duyulan saygı ve kutsal kitaplardır. Bu toplulukların millete geçiş aşamasında dinle etnik kimlik arasında bağ bir sorun olmaktadır. Örgütlü din pek çok etnik grup tarafından paylaşılan bir öge olduğu için ayırt edici bir nitelik oluşturmamaktadır. Bu noktada batılı devlet modelleriyle yüzleşmek zorunda kalan dikey toplum aydınları üç tür tepki vermektedirler: Bilinçli olarak geleneklere geri dönme, Batılı modellerle bütünleşme veya gelenekle batılı modeller arasında bir senteze ulaşmadır. Bu noktada aydınlara düşen önemli görev topluluğa yeni hedefler sunmak ve pasif kalmış grupları harekete geçirmektir.¹⁸

Etnisiteden millete giden yolda aydınların aldığı rolü Adam Smith şu şekilde tarif eder:

Edilgen haldeki cemaati, keşfedilen, üretilen yerli tarihi kültür etrafında bir millet oluşturacak şekilde seferber etmek. Devrimci dönüşüm için topluluğu etkin siyasete geçirmek; kendi (tarihi, kutsal, doğal) yurduna yerleştirmek; ekonomik entegrasyonu

¹⁷ Anthony D. Smith, (2002), *Ulusların Etnik Kökeni*, (çev. Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir), Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, s. 201.

¹⁸ Özkırımlı, a.g.e., ss. 222-225.

sağlamak; halkı bir meşruyet kaynağı haline dönüştürürken milli değer, anı ve mitlerle kutsamak; sivil sosyal, siyasi haklar vererek onları tebaalıktan yurttaşlığa yükseltmek’’¹⁹

Smith milliyetçiliğin sınıflandırılmasında ikili bir ayrıma gitmiştir. Bunlar: 1- Toprağa bağlı milliyetçilikler: Bağımsızlıktan önce, sömürge toprakları üzerinde yeni bir yönetim kurmayı amaçlayan bu grubun hedefi bir devlet-ulus kurmaktır. Bağımsızlık sonrasında ise dağılmış etnik toplulukları kurulacak olan yeni devlette birleştirme amacı güderler. 2- Etnik milliyetçilikler: Bu akım daha büyük siyasi birimden ayrılarak yeni bir etnisiteye dayalı millet kurmayı bağımsızlık öncesi hedefi olarak belirler. Bağımsızlıktan sonra ise sınırları dışında kalan soydaşlarını topraklarını genişleterek daha büyük bir millet olmayı hayal eder.²⁰

Smith’e göre 18. yüzyıldan itibaren etnik milliyetçiliğin birçok dalgalarını fark edebilmemiz mümkündür. Bunlardan birincisi, ana merkezleri Doğu Avrupa ve bir süre sonra Orta Doğu olan ve 19. yüzyılın başlarında ve sonlarında görülen klasik dönem etnik self-determinasyondur. Bölgesel politik kültürler içerisinde orta ve alt sınıflar tarafından harekete geçirilen etnik self-determinasyon hareketleri, bu toplulukların tarihsel topraklarını hantal imparatorluklardan ayırmaya teşebbüs etmişlerdir. Aslında bu hareketler modernleşen ve otokrat rejimlere karşı yürütülmüşlerdir. Bunlar genellikle karışık etnik topluluklar tarafından yönetilen ve yönetenlerin sınıfları entegre etmeye ve homojenleştirmeye çalıştıkları rejimlerdir. Bu sebeple etnik milliyetçilik, Habsburg, Romanov ve Osmanlı İmparatorluklarında olduğu gibi yöneten baskın elit etniğin resmi emperyal milliyetçiliğine karşı olarak görülebilir.²¹ Smith, Kürt milliyetçiliğini, birinci dalga olarak değerlendirdiği klasik etnik milliyetçilik içerisinde değerlendirmezken onu ikinci dalga etnik milliyetçilik olan Avrupalı devletlerin deniz aşırı kolonilerinde yirminci yüzyılın ortalarında ortaya çıkan milliyetçilik grubu içerisinde yerleştirmektedir. Savaş sonrası etnik ayrımcılık olarak adlandırdığı bu süreç aslında klasik etnik milliyetçilikle aynı süreç içerisinde gerçekleşmektedir. Fakat olayların dizini çoğu kez iç içe geçmiş ya da yer değiştirmiştir. Doğu Avrupa’da ya da kıtanın bazı kısımlarında olduğu gibi *ethnie*’in ve mirasının politikleşmesini izleyen aydınların bölgesel hareketinin aynı zamanda gerçekleştiğini hatta bu alışılan dizinin yer değiştirdiğini görürüz. Avrupa’da

¹⁹ Bostancı, a.g.e., s. 33.

²⁰ A.g.e., s. 227.

²¹ Smith, (1991), a.g.e., s. 124.

milliyetçi hareket onlu yıllar içerisinde gerçekleşen kültürel uyanmanın ardından gerçekleşirken Asya'da ve Afrika'da bu iki tip milliyetçilik bitişik veya eşzamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Kürtleri bu duruma örnek olarak gösteren Smith ilk kültürel ve edebi organizasyonların Jöntürk hareketiyle 1908 yılında çıktığını, 1898 yılında yayınlanan ilk Kürtçe gazeteden başka ilk Kürt kültür organizasyonunun *Kürt Teali ve Terakki Cemiyeti* olduğunu ve aydın Kürt gençlerinin belli başlı şehirlerde Kürt kulüpleri açtıklarından bahseder. İlk politik Kürt cemiyetinin 1912 yılında kurulan *Kiviya Kürt* olduğunu ve Birinci Dünya Savaşı ile Kürt politik faaliyetlerinin kesintiye uğradığını fakat savaş sonrasında mücadeleye *Kürdistan Teali Cemiyeti*'nin devam ettiğini belirten Smith, Kürt dilinin standartlaştırılması ve modernize edilmesinin daha büyük bir milli mücadelenin dalı olduğunu ve aşiretsel olarak bölünen etnik topluluğun politikleştirilmesinin özellikle 1960-1970'li yıllarda Türkiye, Irak ve İran'a karşı yürütülen gerilla seferleriyle gerçekleştiğini iddia etmektedir.²²

²² A.g.e., s. 131,132.

I. BÖLÜM: I. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ DURUM

1.1. GENEL DURUM

Kürtler 1514 yılında Osmanlı ve Safevi orduları arasında yapılan Çaldıran Savaşı ile Osmanlı egemenliği altına girmişlerdir. Bu tarihten sonra gerek dini birliktelik, gerekse devlet tarafından Kürt aşiretlerine tanınan bir takım imtiyazlar sebebiyle herhangi bir büyük sorunlar yaşanmamıştır.²³ Yavuz Sultan Selim, İran'dan gelen Şii tesirini kırmak düşüncesi ile Doğu ve Güneydoğuya birçok Türkmen Kabilesi yerleştirerek bölgenin demografik yapısını Türkler lehine değiştirmiş olmasına rağmen bölgede yaşayan Türklerin bir kısmı zaman içerisinde asimile olmuşlardır.²⁴ Yoğun olarak bugünkü Irak, İran, Suriye ve Türkiye sınırları içerisinde yaşayan Kürtler, aynı bölge içerisinde başta Ermeniler olmak üzere Araplar ve Nesturiler gibi birçok etnik grupla komşuluk yapmışlardır. II. Mahmut'un merkezîyetçi reformları ile başlayan ve Kürt feodallerinin ayrıcalıklarını kaybetmelerine sebep olan Osmanlı'daki yenilik hareketleri ileride yaşanacak sıkıntıların temelini oluşturmuştur. Bu döneme kadar Osmanlı İmparatorluğu bölgeye Vali ve memurlarını göndermiş olmasına rağmen yönetim esas itibarıyla birkaç aşiretin birleşmesi ile meydana gelen feodal toplulukların başında bulunan beyler vasıtasıyla sağlanmaktaydı. Devlete bu sözde bağlılık düzeninde hayatlarından memnun olan Kürt Beyleri, yönetimin merkezileşmesi neticesinde oluşan memnuniyetsizliklerini isyanlarla göstermeye başlamışlardır. Yönetimi merkezileştirmek adına bertaraf edilen Kürt Beylerinin yerini küçük aşiretler almaya başlamış, ancak bu durum bölgede bir iktidar boşluğunun yaşanmasına sebep olmuştur.

Dünyaya Fransız İhtilali ile yayılmaya başlayan milliyetçi akımlar en fazla çok uluslu imparatorlukları etkilemiştir. Bu etkilerin en şiddetli olduğu süreç ise I. Dünya Savaşı öncesi dönem olmuştur. Avrupalı güçler bu dönemde kendi çıkarları doğrultusunda İmparatorluklar içerisinde bulunan azınlıkları kullanma gayreti içerisinde olmuşlardır. Bu durum etnik milliyetçiliğin artış göstermesinde etkili olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunda ilk milliyetçi akımlar Balkanlarda Sırp, Bulgarlar ve Arnavutlar, İmparatorluğun güneydoğusunda ise Araplar arasında

²³ M. Sami Denker, (1997), *Uluslararası Terör Türkiye ve PKK*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, s. 43.

²⁴ İbrahim Etem Gürsel, (1977), *Kürtçülük Gerçeği*, Ankara: Kömen Yayınları, s. 25, 26.

görülmüştür. Aynı dönem içerisinde yaşanan bazı Kürt isyanlarının bu akım içerisinde görülme eğilimi olsa da Kürtlerde görülen durum bazı farklılıklar arz etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunda ilk büyük çaplı Kürt isyanları 19. yüzyıl başlarında görülmüştür. Milliyetçi kimlik içermeyen bu isyanlar serisi, harici etkenlerin baskısı altında ortaya çıkan dâhili bir takım yönetsel değişikliklerin yaşandığı bir dönemde merkez-çevre çatışması olarak şekillenmiştir.²⁵ Bu dönemdeki isyanların ortak özelliklerini bölgesel otoritesini sınırlayan devlete karşı mücadele eden ve modern politik bir gösterim taşımayan, yerel otoritelerin güç mücadelesi olarak özetlemek mümkündür.²⁶

Osmanlı İmparatorluğunda genel olarak etnik kimliğin politik bir önemi yokken, dini kimlik politik bağlılığa şekil vermiştir. 19. yüzyılda başlayan merkezileşme çalışmaları etnik ve dini kimliklerin sınırlarını politize etmeye başlamıştır. Bu dönemde meydana gelen Kürt isyanları daha ziyade gücün ve eğitimin merkezileşmesi üzerine otonomilerini kaybeden Ağa, Şeyh veya Seyyid olarak adlandırılan aşiret ileri gelenleri ve dini liderler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu dönem Kürt Milliyetçiliğinden bahsederken çok daha temkinli olmakta fayda vardır.

Meşrutiyet döneminde Meclis'te bulunan Kürt asıllı Mebusların sayısı ile ilgili kesin bir bilgi vermek mümkün olmamakla birlikte, her üç dönem için 10'u aşmadığı söylenebilir. Kürt sorunu bu dönemler boyunca Balkanlar, Araplar ve Ermenilerde olduğu gibi milliyetçi bir karakterden ziyade, Kürtlerin yaşadıkları bölgelerin içinde buldukları sosyo-ekonomik koşulların düzeltilmesi çerçevesinde ele alınmıştır.²⁷

Mebuslar bu vilayetler için bir şey yapılmadığını, yörenin adeta yetim çocuk muamelesi gördüğünü iddia etmişlerdir. Diyarbakır Mebusu Fevzi Bey (Pirinçzade) buraların aşiretlere verilmemesi halinde Almanlar tarafından alınacağını söylemiştir. Musul İstanbul'a otuz beş günlük mesafededir. Van vilayeti Osmanlı'nın Sibiryası olarak görülmektedir. Dersim Vilayeti her türlü

²⁵ Amir Hassanpour, (1992), *Nationalism and Language in Kurdistan 1918-1985*, San Francisco: Melen Research University Press, s. 57.

²⁶ İsmail Dursun, (2006), *İsrail/ABD ve İngiliz Üçgeninde Kürt Tezgâhı*, İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, s. 86.

²⁷ Tarık Z. Tunaya, (1988), *Türkiye'de Siyasi Partiler* (C. I), İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, s. 404.

bayındırlıktan uzaktır. Okuryazarlık durumu ise ancak binde birle ifade edilebiliyordu.²⁸

II. Meşrutiyet döneminde hız kazanan Kürt dernekleşme hareketlerinin bazı çevrelerce milliyetçi bir yapı ihtiva ettiği iddia edilse de Tunaya'ya göre; Kürtlerin bu faaliyetleri Osmanlı Ülkesinden ayrılma amacını gütmemiştir. Feodal bir kadro tarafından gerçekleştirilen bu faaliyetler daha ziyade İttihatçıların Türkçülük politikasına karşı bir direnme şeklinde ortaya çıkmıştır. Sorunların ayrılıkçı bir hal alması Mütareke döneminde görülmeye başlamıştır.²⁹

I. Dünya Savaşı öncesi dönemde yabancılara ilk temaslarını kurmaya başlayan Kürtlerle bu yıllarda ilgilenen başlıca ülkeler Rusya, İngiltere ve Fransa olmuştur.

1.1.1. Dış Güçlerin Kürtlere Karşı Tutumu

I. Dünya Savaşı öncesi Kürtlerin yaşadıkları bölgeler Mısır, Filistin, diğer kıyı şehirleri ve İstanbul'un aksine batılı devletlerin yoğun ilgisine sahne olmamıştır. Rusların, İngilizlerin ve 19. yüzyılın sonlarına doğru Fransızların "Kürdistan"³⁰ topraklarına karşı göstermeye başladıkları yoğun olmayan ilginin sebebi ise bu ülkelerin yakın gelecekteki Osmanlı ve İran topraklarıyla ilgili çıkarlarının "Kürdistan'ın" coğrafi, tarihi ve ekonomik durumuyla ilgilidir.³¹ Bu topraklara ilgi duyan ülkeler (İngilizler, Ruslar, Fransızlar hatta İsveçliler), Kürtlerin yaşadığı vilayetlerde diplomatik temsilcilikler açmışlardır. Bu temsilcilikler vasıtasıyla bölgedeki faaliyetlerine yön veren yabancı güçler ayrıca bölge hakkında sosyal, coğrafi, kültürel birçok bilgiye de ulaşma imkânı bulmuşlardır. İngilizlerin Kürtlere olan ilgilerinin temelinde bu dönemdeki Rus faaliyetleri yatmaktadır. Rusların Hint-Avrupa ticaret yoluna müdahalede bulunmaları İngilizleri endişelendirmiş, ayrıca Osmanlıya karşı elde ettikleri başarılar sebebiyle Rusların Avrupa açısından bir tehdit oluşturması gündeme gelmiştir. Bu sebeple İngilizlerin Kürtlerle olan ilişkilerinin temelinde Rusların Osmanlı İmparatorluğunun ve İran'ın

²⁸ Tunaya, a.g.e., C. I, s. 407.

²⁹ Tunaya, a.g.e., C. I, s. 408.

³⁰ Tez içerisinde yer alacak olan 'Kürdistan' herhangi bir ülkeyi ifade etmemektedir. Kürdistan kelimesinin kullanılmasından amaçlanan belli bir coğrafi bölgenin tarif edilmesidir.

³¹ Michael Eppel, (2008), "The Demise of The Kurdish Emirates: The Impact of Ottoman Reforms and International Relations of Kurdistan During the First Half of the Nineteenth Century", *Middle Eastern Studies*, C. 44, S. 2, s. 245.

zayıflıklarından faydalanmamaları düşüncesi yatmaktadır.³² İlerleyen yıllarda Hindistan'ı koruma endişesi yerini Mezopotamya ve Orta Doğu'da bulunan enerji kaynaklarına hâkim olma düşüncesine bırakmıştır.

Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında yapılan 1772-74 Savaşının akabinde Kafkaslar Ruslar açısından daha önemli bir bölge haline gelmiştir. Bunun başlıca sebebini Rusya'nın İran topraklarında oluşmaya başlayan ekonomik çıkarları oluşturmaktadır. Rusya üzerinden Hindistan ve Avrupa arasında İngilizlerin hâkimiyetindeki bölgelerin daha güneyinden bir ticaret yolu arayışları buna sebep olmuştur. Rusya'nın Kafkaslar için oluşan bu ilgisi akabinde birçok Kürt aşireti Rus idaresi altına girmiştir. Ruslar bu bölgedeki faaliyetleri esnasında kendilerine müttefik olarak daha ziyade Hristiyan topluluklar olan Ermeni ve Gürcüleri seçmelerine rağmen faydacı yaklaşımları sebebiyle Müslüman Kürtleri de yanlarına almaya gayret etmişlerdir. Kürtler ise otonomi elde etmek üzere Rus himayesini kabul etmişlerdir.³³

Mareşal Paskievitsch'in, Ruş Çarı I. Nicholas'a gönderdiği mektup Rusların Kürt meselesine olan stratejik yaklaşımının dikkate değer bir yansımasıdır. Osmanlı-Rus Savaşının yaşandığı bu dönemde Mareşal Osmanlı topraklarının iç kesimlerine ilerleyebilmek için Kürtlerin Rus tarafında olmalarının ya da Kürtlere karşı uygulanacak olan politikaların güvenlik altına alınmasının gerekli olduğu konusunda uyarıda bulunmaktadır. Dünya Savaşının eşliğinde olunan günlerde ekonomik kaygılar eşliğinde stratejik olarak Rusların bölgeye ve özellikle Kürt aşiretlerine karşı olan ilgisinde bir artış olmuştur.³⁴

1826-1828 yılları arasında yapılan Osmanlı-Rus savaşında Hasan Ağa yönetimindeki Yezidi Kürtler ve arazileri savaşa sahne olan Kürtler Rusya'nın yanında savaşmıştır. Revandiz, Botan ve Hakkâri Kürt Beyleri ise savaşmaktan kaçınmışlardır. Bu gelişmeler ardından Rusya'da çok yoğun bir şekilde Kürt politikası oluşturma çalışmaları başlamıştır.³⁵ Rusya'nın Minrsky, Nikitin ve Jaba³⁶

³² Eppel, a.g.m., s. 248.

³³ A.g.m., s. 246.

³⁴ Zharmukhamed Zardykhan, (2006), "Ottoman Kurds of the Firrst World War Era: Reflectionas in Russian Sources", *Middle Eastern Studies*, ss. 67-85.

³⁵ Halfin, (1992), *XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler*, İstanbul; Komal Basım, s. 39.

³⁶ 1836 yılında Rusya'nın Erzurum Konsolosluğuna atanan August Jaba, aralıksız tam 33 yıl Anadolu'da kalmış, bir Kürt uzmanı olarak 1869'da ülkesine dönmüştür. Döndükten sonra Kürtçe-Fransızca bir sözlük yayınlamıştır. Jaba, Kürtlerle ilgili 58 adet nadir elyazmasını Anadolu'dan alıp

gibi Kürt bilimcilerinin, Urmiye ve Erzurum konsolosluklarında görevlendirmesiyle³⁷ başlayan ajitasyon gayretleri, 1914 Bitlis isyanı ve 1916 Dersim İsyanlarında fiili teşvik ve himayeye dönüşmüştür.³⁸

I. Dünya Savaşı öncesi dönemde Kürtlerin ilk olarak uluslararası bir antlaşmanın metnine girmeleri Osmanlı Rus Savaşı ardından imzalanan Berlin Antlaşmasında görülmüştür.

1.1.1.1. Berlin Antlaşması

3 Mart 1878 yılında Osmanlı-Rus savaşının ardından yapılan Ayastefanos Antlaşması ile Kürt ve Ermeni topluluk adları ilk kez bir uluslararası antlaşmaya alınmıştır. Ayastefanos Antlaşmasının Osmanlı için çok ağır hükümler içermesi Batılı devletlerin telaşlanmasına sebep olmuştur. Bunun sonucu bu antlaşma 13 Temmuz 1878 yılında Berlin Antlaşması ile değiştirilmiş, 61. maddede şu hüküm yer almıştır: “Babiâli Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde yerel ihtiyaçların gerektirdiği reformları geciktirmeden yapmayı ve Çerkez ve Kürtlere karşı Ermenilerin huzur ve güvenliğini sağlamayı yükümlenir.”³⁹ Ardından Anadolu’ya antlaşmanın uygulamasını denetlemek üzere askerlerden seçilmiş İngiliz Konsolosları gönderilmiştir.⁴⁰

Berlin Antlaşması’nın gündeme getirdiği reformlar, Ermeni bağımsızlığını ve Ermenilerin Doğu bölgesinde hak iddiasını mümkün kılacak bir zemin olarak algılanmıştır. Bu durum Osmanlı açısından toprak bütünlüğüne yapılan bir saldırının yanında belki de daha önemli olarak; İmparatorluğun Müslüman tabası ile arasına bir Hıristiyan Devletin girme tehlikesi olarak değerlendirilmiştir. Kürtler açısından ise yoğun olarak yaşamakta oldukları ve birçok merkezde çoğunlukta oldukları bir bölgede Hıristiyan bir devletin idaresi altına girme durumu ile karşı karşıya kalmalarına sebep olmuştur. Emperyalist güçler tarafından bu yıllarda telaffuz edilmeyen bağımsız Kürt devleti fikri yaratılmaya çalışılan bağımsız Ermeni Devleti fikrine tepki olarak gündeme gelmiştir.

Petersburg’a götürmüştür. Rus Kürdologlar bu elyazmaları üzerinden halen yayınlar yapmaktadırlar. Bilal Şimşir, (2007), *Kürtçülük*, İstanbul: Bilgi Yayınları, s. 23.

³⁷ Ali Tayyar Önder, (2007), *Türkiye’nin Etnik Yapısı*, Ankara: Fark Yayınları, s. 151.

³⁸ Dursun, a.g.e., s. 95.

³⁹ Naci Kutlay, (1992), *İttihat Terakki ve Kürtler*, Ankara: Beybun Yayınları, s. 38.

⁴⁰ Şimşir, (2007), a.g.e., s. 28.

1.2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ KÜRT İSYANLARI

1.2.1. Nedenleri

19. Yüzyılda yaşanan Kürt isyanlarının nedenlerine bakıldığında yönetim sisteminde yaşanan değişiklik çabaları başlıca neden olarak göze çarpmaktadır. 1639 yılında Kasr-ı Şirin Antlaşmasıyla Osmanlı İran sınırı belirlenmiştir. Ancak iki ülke arasındaki savaşlar ancak 1823 yılında imzalanan Erzurum Antlaşması ile sona ermiştir. İran ve Osmanlı arasında yapılan savaşlarda Kürt Emirlikleri Osmanlıya destek olmuştur. Bu desteğin altında yatan neden ise şii İran'a karşı suni dayanışması ve Mevlana İdris Bitlisi'nin yaptığı arabuluculukla Kürt Beyliklerine kısmi otonomi sağlanması olmuştur.⁴¹ İmparatorlukla Kürt beyleri arasında yapılan antlaşma gereği, girilen savaşlarda karşılıklı olarak tarafların birbirlerini desteklemeleri, emirliklerin İmparatorluğa vergi ve asker vermeleri karara bağlanmasına rağmen coğrafi koşulların çetin olduğu ve yönetim merkezine bir hayli uzak olan bu bölgenin yönetimi büyük ölçüde Kürt beylerinin inisiyatifine bırakılmıştır. Uzun yıllar Osmanlı'nın himayesi altında bu özerk yapının tüm nimetlerinden faydalanan Kürt beyleri için bu dönem, II. Mahmud'un reform çalışmalarıyla son bulmuştur. 1830'lu yıllarda başlayan bu reform hareketleriyle amaçlanan, yarı otonom Kürt idarelerine son verilmesidir. Her değişimin tepkiyle karşılaştığı gerçeği bu dönemde de doğrulanmış ve bir dizi Kürt isyanının yaşanmasına sebep olmuştur.

Avrupa güçleriyle rekabet etmek için ekonomik desteğe ihtiyaç duyan Sultan II. Mahmud (1808-39) yerel yöneticilerin denetiminde olan bölgelerden doğrudan vergi toplayabilmek için bir merkezileştirme siyaseti başlatmıştır. Bu döneme kadar Kürt liderleri oldukça büyük alanlarda hüküm sürmekte ve İstanbul'a bağlılıkları ise büyük ölçüde zahiri kalmaktaydı. Sürekli olarak birbirleriyle rekabet halinde bulunan aşiretlerin başlıcaları; Botan, Baban ve Hakkâri idi. Osmanlı Devleti 19. yüzyılda bir dizi askeri operasyondan sonra güçlü aşiretlerin otoritesini kırmıştır. Son olarak yarı bağımsız bir beylik olarak Bedirhan ailesi tarafından yönetilen Botan Beyliği 1847 yılında tasfiye edilmiştir. Bu tarihten 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşına kadar olan dönemde bölgede güçlü bir Kürt liderliğinin kaydı bulunmaz. Bölgeyi felce uğratan bu savaşın hemen arkasından Şemdinanlı Şeyh Ubeydullah'ın siyasi ve idari iktidar

⁴¹ Eppel, a.g.m. , s. 239.

boşluğunu doldurduğu ve sadece Osmanlı topraklarında değil, İran'da da Kürt liderliğini üstlendiği görülmüştür.⁴²

Bu dönemin önemli isyanları Baban Aşiretinin Süleymaniye, Soran Aşiretinin Lideri Mir Muhammet Paşa ve Bedirhan isyanlarıdır. Bu isyanların zamanlamalarına bakıldığında, Osmanlı'nın zayıf düştüğü anlardan yararlanmaya çalışan fırsatçı bir feodal zihniyet görülmektedir.⁴³ Bu isyanların temel sebeplerinin başında da Emirliklerin vergi vermemek düşüncesi yatmaktaydı.

Bu yıllarda meydana gelen Kürt isyanlarında önemli bir yer tutan ve ilerleyen yıllarda Kürtçülük faaliyetleri konusunda başat bir rol oynayan başlıca iki aile bulunmaktadır. Bunlar Bedirhan ailesi ve Seyit soyundan olduklarına inanılan Şemdinanlı Şeyh Ubeydullah ve arkasından gelen oğlu Seyit Abdülkadir⁴⁴ ve çocuklarıdır. Ancak Kürt Milliyetçiliğini uluslararası alana taşıyan isyan Şeyh Ubeydullah'ın Türkiye ve İran sınırları içerisinde başlattığı kalkışma olmuştur.

Burada yarattıkları etkilerin önemi açısından ve gelecek yıllarda Kürt milliyetçiliği konusunda isimleri hiç eksik olmayan iki aşiretin isyanına yer verilecektir ki bunlar Bedirhan ve Şeyh Ubeydullah isyanlarıdır.

1.2.2. Bedirhan İsyanı

Botan hanedanı soyundan gelen Bedirhan Bey'in kökleri konusunda çelişkili bilgiler mevcuttur. Kürt tarihçisi Şerefhan El-Bitlisi'ye göre Bedirhan Bey'in soyu, Peygamberin sahabesi olan Halid bin Velid'e dayanmaktadır. Ancak başka kaynaklara göre ise Botan hanedanı Yezidi tabasındandır.⁴⁵

1827 yılında Yeniçeri Ocağının kaldırılmasının ardından kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'ye bölgenin bazı aşiretleri gibi Bedirhan Bey de 1828–1829 Osmanlı Rus savaşında asker vermeyi reddetmiş ve bunun sonucunda bir

⁴² Hakan Özoglu, (2005), *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 97.

⁴³ Dursun, a.g.e., s. 92.

⁴⁴ Şeyh Ubeydullah'ın oğlu olan Seyit Abdülkadir ilk Damat Ferit Hükümetinde Şura-yı Devlet Reisliği ve Ayan Azalığı yaptı. Abdülhamit'e komplo kurmak suçuyla sürgüne gönderildi. İttihat ve Terakki ile çalışmalar yaptı. Abdülhamid'i devirmek üzere yaptıkları plan ortaya çıkınca Mekke'ye sürgün edildi. Kürtlük bilincinin ortaya çıkmasında önemli rol oynadı.1925 yılında Şark İstiklal Mahkemesi tarafından Diyarbakır'da idam edildi. Seyyid Abdülkadir tanınmış Abdülkadir Geylani soyundan gelmektedir, Geylani soyu Kürtler arasında oldukça geniş bir etkiye sahiptir.(İsmail, Göldaş, (1991), *Kürdistan Teali Cemiyeti*, 2. Baskı, İstanbul: Doz Basım Yayın, s. 16; (Wadie Jwaideh, (2007), *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, (Çev. İsmail Çekem, Alper Duman) 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 206.

⁴⁵ Hartman, (t.y.), "İslam Ansiklopedisi", III. C.'ten aktaran, Jwaideh, a.g.e., s. 131.

yaptırımla karşılaşmamışlardır.⁴⁶ 1839 yılında ise Osmanlı Ordusunun Mısırlı İbrahim Paşa kuvvetlerine yenildiği savaşa birçok Kürt şahit olmuştur. Osmanlı'nın artık eski gücünü kaybettiğine dair bir işaret olan bu olayların ardından Bedirhan Bey Bağımsız Kürt Devleti planları yapmaya başlamıştır.⁴⁷ O dönemde bölgede Amerikan ve İngiliz misyonerlerinin yoğun bir faaliyeti söz konusudur. Bu misyonerlerin hedef kitlesini ise büyük ölçüde Nesturiler oluşturmaktadır. Osmanlı'nın bir Hıristiyan kuvvet olan Rus ordusu tarafından yenildiğini gören ve bölgedeki misyonerlerle ilişki içerisinde olan Hıristiyanlar kendilerinde politik bir güç hissetmeye başlamışlardır. Misyonerler tarafından bölgede açılan Hıristiyan okulları ve yetimhaneleri Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki tansiyonun yükselmesine neden olmuştur. Bu ortam içerisinde Nesturilerin dini lideri Mar Şamun Hakkâri Mir'ine vergi ödemeyi reddetmiştir. Nesturilerin cezalandırılması isteyen Hakkâri Mir'i bu konuda Bedirhan Bey'den yardım istemiştir.⁴⁸ 1843 yılında Nesturileri cezalandırmak için yaptığı saldırılar esnasında Bedirhan Bey ölçüyü kaçıran büyük bir yıkıma sebep olmuştur. Amerikalı misyoner Layard'ın anılarında bildirdiğine göre Nesturilerden ölü sayısı 10.000'e ulaşmıştır. Saldırgan aşiret mensuplarının öfkesinden kurtulanlar ise esir alınmışlardır.⁴⁹ Musul'a kaçan Nesturi Patriği Osmanlıya başvurarak kendilerine yapılan esir alma faaliyetlerine son verilmesini, yağmalanan mallarının iade edilmesi ve Bedirhan Bey'in askerlerinin bölgeden çekilmesini istemiştir. İngiliz ve Fransızlar da Osmanlı Devletinden Bedirhan Bey'in cezalandırılmasını isteyerek olayları protesto etmiştir.⁵⁰ 1847 yılında Müşir Osman Paşa komutasındaki Osmanlı orduları Bedirhan Bey'in üzerine harekete geçmiş, çatışmaların ardından amcasının oğlu Yezdan Şir'in Bedirhan Bey'den ayrılmasının ardından zayıflayan Bedirhan Bey teslim olmak zorunda kalmıştır.⁵¹ Geniş bir ailesi olan Bedirhan Bey'in yakınları sürgün yıllarının ardından

⁴⁶ Martin v. Bruinessen, (1992), *Agha, Shaikh and State The Social and Political Structures of Kurdistan*, London: Zed Books, s. 179.

⁴⁷ A.g.e., s. 179.

⁴⁸ A.g.e., s. 180.

⁴⁹ Layard, Sir Ausen Henry, (1856), *Discoveries in the Ruins of Nineveh and Babylon*, New York: Harper ve Bros'tan aktaran, Jwaideh, (2007), a.g.e., s. 149.

⁵⁰ Çetin Mahmut, (2005), *İsyancı Bedirhan Bey'in Yaramaz Çocukları ve bir Kardeşlik Poetikası Kart –Kurt Sesleri*, İstanbul: Biyografi.net'ten aktaran Ertürk, a.g.e., s. 103.

⁵¹ Malmisanij, (2000), *Cızra Botanlı Bedirhaniler*, İstanbul; Avesta Yayınları, s. 58. 1838 yılında başkaldıran Kürt Sait Bey'in bastırılmasında ve 1843 yılında Hakkâri bölgesinde ayaklanan Nesturilerin bastırılmasında Osmanlı'nın yanında yer alan Bedirhan Bey daha sonraları Tanzimat hareketine ayak uyduramamış ve ayaklanmıştır. Daha sonra İstanbul'a getirilerek kendisine paşalık payesi verilmiş ve ailesi ile birlikte Girit'e sürülmüştür. Bedirhan Paşa'nın 21 erkek 21 kız çocuğu

Abdülhamid'in politikaları gereği İstanbul'a getirilmiş ve devlet yönetiminde önemli görevler verilmiştir. Aile bireyleri feodal güçlerini de kullanarak ilerleyen yıllarda Kürtçülük faaliyetlerinin liderleri konumuna gelmişlerdir. Kürtler arasındaki ayrılıkçı fikirlerin önderliğini çoğunlukla Bedirhan Bey'in çocukları ve torunları yapmıştır.

1.2.3. Şeyh Ubeydullah İsyanı

Şeyh Ubeydullah isyanı aynı dönemde meydana gelen diğer isyanlardan farklı olarak Kürt halkı için etnik ve ulusal temellerde bir takım talepler içermesi açısından ayrı bir yere sahiptir. Ubeydullah'ın İngiliz Konsolosuna yazdığı mektupta şu talepleri dile getirmektedir:

Kürt Milleti ayrı bir millettir. Dini farklıdır ayrıca kanunları ve gelenekleri de farklıdır. Türk ya da İran topraklarında olsun, Müslüman ya da Hıristiyan olsun Kürt liderlerin hepsi birlik olup artık iki ülkede işlerin bu şekilde yürümeyeceği konusunda hemfikirdirler. Durumu anladıklarında Avrupa Devletlerinin bir şeyler yapması artık zaruridir. Artık işleri kendi elimize almak istiyoruz. Daha fazla baskılara tahammül edemeyiz.⁵²

Şeyh "Kürdistan'ın" hem ruhani hem de cismani liderlerinden ilki ve belki de en büyüğüdür. Kendini halkının çıkarlarına adanmış Kürt lideri rolü ile kendi topraklarında saf haliyle İslam'ı yeniden kurmak için çabalayan Müslüman kimliğini birleştirmişti.⁵³

Kürtlerin bu dönemde yabancı devletlerle ilişkilerini geliştirmelerine yol açan en önemli ayaklanma kuşkusuz Şeyh Ubeydullah hareketidir. Ubeydullah, Nakşibendî tarikatının tanınmış bir Kürt Şeyhi idi. Köklü bir aileden geldiği söylenen Seyit Taha'nın üç oğlundan biriydi. Şeyh Ubeydullah, geniş sülalesi ve müritleri ile

vardır. Osmanlı'ya kin bağlayan aile topraklarını geri alabilmek için 19. ve 20. yüzyıl içerisinde her Kürtçü eylemde muhakkak yer almışlardır. Şimşir, (2007), a.g.e., s. 25. Günümüzde dahi siyasi Kürtçüler tarafından adından söz edilirken büyük bir Kürt Hükümdarından bahsedilir gibi empoze edilen Bedirhan Bey, öldükten sonraki tarihlerde bile bu çevrelerce özel bir konumda addedilmiştir. Ertürk, a.g.e., s. 99. Bedirhanların Hz. Peygamber'in ünlü kumandanlarından Halid Bin Velid soyundan geldiklerini savunan Noel, ailenin daha sonra Arabistan'dan Anadolu'ya göçtüğünü ve Yavuz Sultan Selim zamanında Cizre'de otonom bir ünite olarak maiyetiyle yaşadığını yazmaktadır. Girit'te sürgünde bulunduğu yıllarda Yunan ayaklanmasına karşı yararlılık göstermesi üzerine affedilerek İstanbul'a yollanmışlardır. Mim Kemal, Öke, (1992 b), *Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 65.

⁵² Sedat Laçiner ve İhsan, Bal, (2004), "The Ideological and Historical Roots of The Kurdist Movements in Turkey: Ethnicity, Demographay, and Politics", *Nationalism and Ethnic Politics*, ss. 488, 489.

⁵³ Jwaideh, a.g.e., s. 155.

birlikte küçümsenmeyecek bir silahlı gücün başı durumundaydı. Güneydoğu Anadolu'ya ve Kuzeybatı İran'a dal budak salmıştı ve epeyce etkiliydi.⁵⁴

1878 sonlarında Tahran'daki Rus Diplomatları Şeyh Ubeydullah'ın bağımsızlık için harekete geçeceğini ve merkezi Musul olmak üzere bir Kürt Devleti kurmak niyetinde olduğunu bildirdiler. Şeyh Ubeydullah ayaklanma hazırlıkları sırasında Rus Çarı, Mısır Hidivi ve Mekke Emirini arayarak destek istemiştir.⁵⁵ Şeyh sınır boyundaki coğrafi konumunu öteden beri kurnazca kullanıyordu. Kimi zaman İranlı oluyordu, kimi zaman da Osmanlı. Hem İran Şahından hem de Osmanlı Padişahından maddi çıkarlar sağlıyordu. İran Şahı, Ubeydullah'ı maaşa bağlamıştı.⁵⁶ Osmanlı ile Ubeydullah'ın arasının açılması 1877-78 Türk-Rus savaşı günlerine uzanmaktadır. Bu savaşın başlamasıyla Şeyh cihat çağrısına uyarak Ruslara karşı savaşa katılacağını bildirerek hükümetten silah talebinde bulunur. Bunun üzerine Osmanlı kendisine 20.000 adet tüfek verir. Başibozuk çeteler gibi hareket eden Şeyh'e bağlı güçlerin Ermeni köylerine saldırarak yağma ve talan yaptıklarına dair şikâyetler yabancı konsoloslar, misyonerler ve gazeteciler tarafından o dönemde sıklıkla dile getirilir.⁵⁷

Şeyh Ubeydullah'ın Ermenilere karşı giriştiği bu yağma ve cinayetler Kürt adını lekelemekle kalmamış, aynı zamanda emperyalistlerin ekmeğine yağ sürmüştür. Türk-Rus savaşı nedeniyle o dönemde başta Rusya ve İngiltere, Anadolu'da bir Ermeni sorunu yaratmanın yolunu aramaktaydılar. Ermenileri korumak için barış antlaşmasına bir madde koyacaklardı. İşte bu noktada Şeyh Ubeydullah emperyalist devletlerin eline koz vermiştir. Osmanlı Hükümeti konferans masasında "Ermenileri Kürtlere karşı korumaya ihtiyaç yoktur, antlaşmaya böyle bir madde koyulmasın" deme şansını kaybetmiştir. Ermenileri korumak için Berlin antlaşmasına 61. maddenin koyulmasına Şeyh Ubeydullah'ın da katkısı olmuştur.⁵⁸ Ancak Garo Sasuni bu görüşte olmayıp, Şeyh Ubeydullah'ın Simon Çilingiryan isimli bir Ermeni'yi ordusunda Serdar olarak görevlendirdiğini bildirmektedir. Ona göre bu isyan hareketi sırasında Şeyh'e bağlı birlikler işgal ettikleri bölgelerde Türklere ve İranlılara karşı sert muamelelerde bulunurlarken Ermenilere karşı

⁵⁴ Şimşir, (2007), a.g.e., s. 178.

⁵⁵ Halfin, a.g.e., s. 82.

⁵⁶ Şimşir, (2007), a.g.e., s. 178.

⁵⁷ *Turkey No. 4* (1880), İngiliz Resmi Belge Yayınları'ndan aktaran, Şimşir, a.g.e., ss. 179, 180.

⁵⁸ Şimşir, (2007), a.g.e., s. 183.

herhangi bir kötü davranışta bulunmamışlardır. Şeyh Ubeydullah bölgede bulunan Ermeniler başta olmak üzere Hıristiyan gruplara dokunulmaması yönünde emirler vermiş ve Hıristiyan evlere mavi bayrak asmalarını bu şekilde herhangi bir taarruza maruz kalmayacaklarını belirtmiştir.⁵⁹ Savaş sonrasında Şeyh, Osmanlı'nın başına sardığı belayı görmezden gelerek Ruslara karşı savaştığı için taltif edilmeyi ve topluca bir parayla ödüllendirilmeyi beklemiştir.⁶⁰

Jwaideh'e göre, Şeyh Ubeydullah, kafasında bağımsız "Kürdistan" fikrini oluşturmuştur. Berlin Antlaşması ile Ermenilere vaad edilen iyileştirme ve reformlar, muhtemel bir Kürt devletinin imkânsızlığını ima ederken aynı topraklar üzerinde kurulacak Ermeni devletine karşı olumlu izlenimler taşımaktadır. Ubeydullah'ın isyanı bu duruma gösterdiği tepkinin neticesidir.⁶¹

Suat Parlar ise bu isyana diğer yazarlardan daha farklı bir değerlendirme ile yaklaşmaktadır. Ona göre Berlin Antlaşmasının 61. maddesi ile hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Kürtlerin zor durumda kaldıkları aşikârdır. Osmanlı Devleti ise bu durumdan yararlanarak bir Kürt Birliğinin oluşmasına göz yummuş ve bu isyanın çıkmasını aslında örtülü olarak desteklemiştir. Bundan amaçlanan hem bölgede bir Kürt meselesi yaratarak kurulma yolunda olan bir Ermeni Devletine engel olmak hem de Şeyh'in gücünü Şii İran'a da yöneltmesiyle İran'a karşı bir avantaj yakalamaktır. Bu konudaki iddialarının doğruluğunu şu olaylara dayandırmaktadır:

1- Osmanlı'nın, Şeyh Ubeydullah Nehri İsyanına cevabının sert olmadığı, 2- Merkezi hükümetin Şeyh'e karşı çekingen ve babacan bir tavır takındığı, 3-Van Valisinin hem isyan sırasında hem de isyandan sonra Şeyh'e büyük hürmet gösterdiği, 4-Sadrzamin Şeyhe bir telgraf göndererek yerel otoritelerle masaya oturmasını rica ettiği.⁶²

Rusya o yıllarda Kürtlerden ziyade daha zengin ve düzene daha çok saygı gösteren doğudaki Hıristiyanlarla bağlantı kurmanın daha uygun olacağını düşünerek bu isyandan uzak durmayı tercih etmiştir. İngilizler 1878 yılından sonra

⁵⁹ Garo Sasuni (1992), *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, (Çev. Bedros Zartaryan, Memo Yetkin), İstanbul: Med Yayınevi, ss. 161-162.

⁶⁰ Şimşir, (2007), a.g.e., ss. 184-185.

⁶¹ Jwaideh, a.g.e., ss. 166-167.

⁶² Suat Parlar, (2005), *Türkler ve Kürtler Ortadoğu'da İktidar ve İsyan Gelenekleri*, İstanbul: Bağdat Yayınları, ss. 458- 460

değiştirdikleri Osmanlı politikasına göre Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü korumayı bırakarak, bu topraklarda kendine bağlı devletler kurma ya da oraya bizzat yerleşme politikası izlemeye başlamışlardır. Bu nedenle İngilizler ayaklanmayı kendi çıkarlarına uygun bir şekilde sokmaya çalışmışlardır. Bu yıllarda yaşanan İngiliz-Rus çekişmesine paralel olarak isyan İran'a yönelik olduğu dönem içerisinde İngilizler tarafından desteklenmiş ancak Osmanlı'ya gerekli mesaj verildikten sonra Osmanlı topraklarına kayınca ve Şeyh Ubeydullah'ın Hıristiyanlara karşı olduğunun tespitinden sonra İngilizler desteklerini çekmişlerdir. İsyen 1881 yılında Şeyh Ubeydullah'ın Osmanlı devleti tarafından tutuklanması ile son bulmuştur. İsyen sona erdikten sonra Osmanlı devletince, Şeyh Ubeydullah'a 20.000 kuruş aylık bağlanmış, 1881 yılında ailesi ile birlikte Hicaz'a sürülmüştür. Babalarının ölümünden sonra aile üyelerinin mecburi ikametgâhı kaldırılarak Türkiye'ye dönmelerine izin verilmiştir.

1.2.4. Sonuçları

Kürt Beyliklerinin yıkılması feodal sistemi sona erdirmemiştir. Bu sistem Kürt Halkının bir araya gelmesine sosyal ve ekonomik bir engel olmaya devam edegelmiştir. Politik olarak Kürt Beyliklerinin yıkılması yarı otonom idarelerin son bulmasına sebep olurken Kürtlerin yaşadıkları bölgelerin tamamı merkezi hükümetin askeri ve idari kontrolü altına girmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında 'Kürdistan'da' meydana gelen en önemli gelişme, bu toprakların özellikle Rusya ve İngiltere başta olmak üzere Avrupalı güçlerin politik ve ekonomik mücadele alanı haline gelmesi olmuştur.⁶³

Osmanlı'nın merkezileşme reformlarıyla eski güçlerini kaybeden Kürt Beyliklerinin bu şekilde bertaraf edilmeleri; Kürt milliyetçiliği yoluyla modern politik bir sistem içerisinde "Kürdistan'a" hâkim olma arzusunda olan bir gücün meydana gelmesini imkânsız kılmıştır. 1. Dünya Savaşı ardından böyle bir gücün varlığını devam ettirebilmesi halinde Kürt halkının duyarlılığını arttırarak hem içeride hem de dışarıda bulunan Kürt entelektüellerinin yardımlarıyla kurulacak bir Kürt devletinin çekirdeğini oluşturabilirdi.⁶⁴ Ancak o dönemdeki Kürt liderlerinin Avrupalı güçlere bakış açılarının son derece dar bir çerçevede olması, yabancıların bölge planlarıyla ilgili herhangi bir fikirlerinin olmaması ve tek hedeflerinin kendi

⁶³ Hassanpour, a.g.e., s. 57.

⁶⁴ Eppel, a.g.m. , s. 244.

çıkarları için Osmanlı İmparatorluğu ve İran'dan elde edecekleri maddi menfaat ve daha fazla otonomi olması, Kürt isyanlarından bir sonuç alınmasına engel olmuştur.

Bu iki önemli Kürt isyanında yer alan iki aile gelecekte de Kürt milliyetçilik hareketlerinde lider konumda olacaklardır. Ubeydullah ailesi otonomist kanadı temsil ederken Bedirhanlar ayrılıkçı bir görüş benimseyeceklerdir.⁶⁵

1.3. HAMİDİYE ALAYLARI

II. Abdülhamid döneminde Kürtleri alışageldikleri sosyal yaşantılarından koparmadan, imparatorluk bünyesi içinde 'toplumsallaştırma' gayretleri görülmüştür. 1876 yılında Sultan olan II. Abdülhamid kendisinden önce başlatılan reform uygulamalarına ters bir şekilde Hamidiye Alaylarını kurmuştur. Oysa daha önce başlatılan reformlar, göçebelerin yerleştirilmesini ve aşiret ilişkilerini çözmeyi amaçlıyordu. Abdülhamid bu genel çizgiye açıkça ters düşen önlemler aldı. Aşiret reisleri tarafından yönlendirilen, doğu eyaletlerinde düzeni sağlama gerekçesiyle aşiret milisleri oluşturdu. Bu milisler Hamidiye olarak adlandırıldılar. Bu, Sultan'ın diğer politikalarına benzer şekilde özellikle İngiltere ve Rusya gibi büyük güçlere karşı da bir reaksiyondur.⁶⁶ Sultan Abdülhamid bu uygulamasıyla Kürtlere karşı Pan-İslamist bir yaklaşım içerisinde olmayı hedefliyordu. Kürt Emirliklerinin ortadan kaldırılması sırasında yaşanan rahatsızlığı, Kürtleri de yönetime ortak ederek aşmayı hedefleyen bir politikaydı. Bu doğrultuda Bedirhan Bey'in oğlu Bahri Bey⁶⁷ Sultanın yaveri, Baban aşiretinden Abdurrahman Paşa Dâhiliye Nazırı, Ubeydullah'ın oğlu Şeyh Abdülkadir⁶⁸ Meclis Başkanı yapılmıştır. Sultana bağlı nesiller yetiştirmek üzere son derece etkili pek çok aşiret mektebi açılmıştır.⁶⁹

⁶⁵ Hakan, Özoğlu, (2001), "Nationalism and Kurdish Notables in the Late Otoman- Early Republican Era", *Middle East Studies*, 33, s. 392.

⁶⁶ Bruinessen, (1992), *a.g.e.* s. 185.

⁶⁷ Bedirhanoğlu'nun 21 çocuğundan 19'u Osmanlı Devletine az çok sadık kalmışlardır. Bunlar Osmanlı-Türk sivil ve askeri bürokrasisi içinde önemli görevlere getirilmişlerdir. Bedirhan Bey'in iki çocuğu İngiliz istihbarat örgütleriyle işbirliği yaparak devlete açıkça isyan etmişlerdir. Bunlardan bir tanesi Mehmet Emin Ali Bey (1851-1926), diğeri Malatya Mutasarrıfı Halil Rami Bey'dir. Halil Rami Bey, ağabeyi M. Emin Ali Bey'in oğulları Kamuran ve Celadet Bey'ler ile birlikte, İngiliz istihbaratından Binbaşı Noel'in direktiflerine uyarak 1919 yılında Sivas Kongresini basmaya ve M. Kemal Paşa'yı ortadan kaldırmaya kalkışmıştır. Şimşir, (2007), *a.g.e.* s. 104.

⁶⁸ Bazı kaynaklarda Şeyh Abdülkadir bazı kaynaklarda ise Seyit Abdülkadir olarak geçmektedir. (1851-1925) Mekke'ye sürülen Nakşibendî Şeyhi Ubeydullah'ın dört oğlundan birisidir. 1879 Şeyh Ubeydullah ayaklanmasında silahlı isyancıların komutanıdır. 1881 yılında babasıyla birlikte Hicaz'a sürülmüştür. 1890 başlarında İstanbul'a geri dönmüştür. 1895'te gizli İttihat ve Terakki Cemiyeti listesine girerek II: Abdülhamid'e karşı suikast girişimine adı karıştığı için 1896 yılında Mekke'ye sürülmüştür. 1908 yılında Kürt Teavün ve Terakki Cemiyetini kurup ömür boyu başkanlığını

Şimşir'e göre, Abdülhamid'in Kürtlere karşı bu yaklaşımının altında yatan bir diğer neden ise; Osmanlı yönetiminin orduya gayri-Müslim ve göçebe vatandaşlarından asker almamasıydı. 1877-78 Savaşından sonra Rumeli büyük ölçüde elden çıktığından Osmanlı'nın yeni askeri kaynaklara ihtiyacı vardı. İlk akla gelen çare göçebe halinde yaşayan aşiretleri yerleşik bir düzene sokmak ve onlardan asker almaktı.⁷⁰

Naci Kutlay, Hamidiye Alaylarının kurulmasında güdülen gayeyi, Şimşir'den farklı değerlendirmektedir. Ona göre, Hamidiye Alayları, yükselen Ermeni milliyetçiliğine karşı bir tedbir almak üzere kurulmuştur. 19. yüzyılın sonlarında, küçük ve orta burjuvazisinin Ermeni milliyetçiliğine önderlik etmesi ve radikal bir yöntem kullanması, Kürtleri korkutmuştur. Buna karşı Kürtlerin bir kesimi milliyetçiliği tercih ederken diğer kesim ise Ermeni karşıtı bir cephe oluşturmuştur. İşte bu ortamda kurulan Hamidiye Alayları'nın hem Kürt milliyetçiliğini engellemesi hem de Ermeni milliyetçiliğine karşı Kürtleri harekete geçirmesi beklenmiştir. Ayrıca Rus sınırı da Kürtler tarafından korunmuştur.⁷¹

Hamidiye Alaylarının fikir babası olarak görülen Şakir Ahmet Paşa (1838-1899) Mareşal rütbesi ile Rusya'nın başkenti Petesburg'da on yıl elçilik yapmıştır. Bu görevi esnasında Kazak Alaylarından etkilenen Şakir Ahmet Paşa benzer bir şekilde Kürtleri örgütleme fikrini II. Abdülhamid'e kabul ettirmiştir. Bir dizi ön çalışmanın ardından Hamidiye Alayları 20 Ekim 1890 tarih ve 233 sayılı yasa ile kurulmuştur. İlk savaşını (1894-96) yılları arasında Ermeni Ayaklanmasına karşı veren Hamidiye Alayları, Sultana karşı ayaklanan Dersim Kürtlerine ve İbrahim Paşa komutasında Arap milliyetçilerine karşı da savaşmıştır.⁷²

Kürt ve bazı Arap aşiretlerinden oluşturulan Hamidiye Alaylarının başlarına nizami ordudan süvari albayları ve yüzbaşılar atanmıştır. Aşiret reisleri genellikle

yürütmüştür. Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin kurucu üyesidir. 1910 yılında Ayan Meclisine atanan Seyit Abdülkadir 1918 yılında Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır. İşgalci İngilizlerle işbirliği yapan Kürtçülerin elebaşlarından bir tanesidir. Kürdistan Teali Cemiyeti, Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti, Kürt Talebe Hevi Cemiyeti, Kürt Kadınlar Teali Cemiyeti ve 1921 yılında kurulan Kürdistan Teşrik-i Measi Cemiyetinin odak noktalarında yer almıştır. Gerard Chaliand, (1993), *A People Without a Country*, New York: Branch Pres, s. 25.

⁶⁹ Gautier Gerard, Danniell Metty, (2003), *Preliminary Reflexions for the Constitution of a National Corpus of Kurdish Language*'dan aktaran, Dursun, a.g.e., s. 99.

⁷⁰ Şimşir, (2007), a.g.e., s. 214.

⁷¹ Naci, Kutlay, (1997), *Kürt Kimliği Oluşum Süreci*, İstanbul: Belge Yayınları, s. 78.

⁷² Kutlay, (1992), a.g.e., s 24 ve Chaliand, Gerard, *A People Without a Country*, New York: Olive Branch Pres, s. 27.

yarbay (kaymakam), aşiret ağaları da yüzbaşı olarak onlara yardımcı atanmış ve maaş bağlanıp; rütbe, nişan, bayrak ve flama verilmiştir. Alay haline getirilen aşiretler vergiden azat edilmiştir.⁷³

Geçen zaman içerisinde Hamidiye Alaylarının subay ihtiyacını karşılamak için aşiret okulları da açılmıştır. İlk aşiret mektebi 3 Ekim 1892 yılında İstanbul Beşiktaş'ta, günümüzde Kabataş Lisesi olarak bilinen binada yatılı öğretime başlamıştır. Okulun müfredatı II. Abdülhamid'in görüşlerine uygun olarak düzenlenmişti. Okuldan mezun olanlar altı ay Harbiye'de eğitim gördükten sonra, teğmen rütbesiyle memleketlerine dönerek aşiret alaylarında göreve başlamaktaydı. 1897 yılından itibaren aşiret mektepleri mezunlarının bir kısmı Harp Okulu yerine Mekteb-i Mülkiyeye gönderilmeye başladı. Akabinde nahiye müdürü, kaymakam olarak atanıyorlardı.⁷⁴ Karal okulun kapanma sebebi olarak aşiret mektebi talebelerinin kendilerine verilen yemekleri beğenmemeleri üzerine 1907 yılında isyan etmelerini ileri sürmekteyse de birçok kaynakta bu okullarda Kürt Milliyetçilik hareketlerinin yaygınlaşması sonucu 1906 yılında kapatıldığı belirtilmektedir.⁷⁵

Hamidiye Alayları hakkında, 1893 yılında İngiltere'nin Erzurum Konsolosu Graves şunları rapor etmiştir: "Sığır hırsızlığı ve eşkıyalık, geçmiş yıllara göre şüphesiz daha da artmıştır. Bu artışın nedeni yasa tanımayan Kürtlerin yeni gayri nizami Hamidiye teşkilatına alınmış olmaları ve artık sivil otoriteye itaat etmemeleridir."⁷⁶

Abdülhamid, bu alayların kurulmasıyla çeşitli yararlar sağlanacağını umuyordu. Doğu Anadolu'da asayişin bozulmasına sebep olan aşiretler inzibat altına alınacaktı ve Ermeniler tarafından çıkarılacak uygunsuz hareketler de kolaylıkla önlenecekti. Bundan başka Rusya ile Osmanlı Devleti arasında çıkacak bir savaş durumunda, Rus ordularına başarı ile karşı konulabilecekti. Daha da önemlisi yabancı devletlerin, aşiretleri Osmanlı Devletine karşı kıskırtmak yolunda sarf etmekte oldukları gayretler de engellenmiş olacaktı.⁷⁷

Enver Ziya Karal, Hamidiye Alayları için şunları yazıyor:

⁷³ Şimşir, (2007), a.g.e., s. 216.

⁷⁴ Kutlay, (1992), a.g.e., s. 24.

⁷⁵ Enver Z. Karal, (1962), *Osmanlı Tarihi VII. C., Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 401.

⁷⁶ Şimşir, (2007), a.g.e., s. 217.

⁷⁷ A.g.e., s. 214.

Kurulan bu alaylardan birçoklarının başına, aşiret reisleri, kendilerine maaş bağlanmak, rütbe ve nişan verilmek suretiyle komutan tayin edildi. Aşiret ağaları da aynı suretle subay yapıldı. Vergiden azat edilip yaptıkları adi suçlar hakkında bile mahalli mahkemelerin yetkileri kaldırıldı. Asker itibar edildikleri için davalarının harp divanlarında görülmesi kararlaştırıldı ise de bu da tamamen nazariyatta kaldı. Bunlar muntazam bir askeri teşkilat olmaktan uzaktılar. Reisleri, istedikçe bunları toplardı. Ne reisleri ne de ağa subayları askeri eğitim görmüşlerdi... Netice itibariyle bu teşkilat asayiş koruyacak yerde, aksine türlü zorbalıklarıyla asayiş daha da kötü hale getirdi. Halkın şikâyetleri her tarafta yükselmeye başladı. Neticede II. Mahmud'un kaldırmış olduğu yozlaşmış askeri teşkilata benzemese bile onu andıran bir süvari teşkilatı meydana gelmiş oldu. Fakat II. Abdülhamid kendi eseri olan bu teşkilatı himaye etmeye devam etti.⁷⁸

Milli Aşireti reisi olan “Mirliva” (tuğgeneral) rütbesindeki İbrahim Paşa'nın Diyarbakır yöresinde yaptığı zulümler Ziya Gökalp'e “Şaki İbrahim Destanını” yazdırmıştır.⁷⁹ 1908 yılında Diyarbakır bölgesinde İbrahim Paşa'nın yaptığı faaliyetleri kınamak üzere “İkinci Telgraf Hadisesi” olarak anılan bir olay yaşanmıştır. Ziya Gökalp önderliğinde toplanan bir grup telgrafhaneyi on gün süreyle işgal ederek Sultan'a İbrahim Paşa'nın görevden uzaklaştırılması için birçok telgraf çekmişlerdir. O dönemde Avrupa'ya Hindistan, Çin ve Avustralya'ya bağlayan telgraf hattının Diyarbakır'dan geçiyor olması sebebiyle Avrupa Devletleri Babî'ye bu konuda baskı yapmıştır. Abdülhamid'in yaşadığı bu yönetim krizi ise Emperyalistlerin dikkatinden kaçmamıştır.⁸⁰ II. Meşrutiyetin ilan edilmesinin ardından İbrahim Paşa II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesi üzerine bin beş yüz kişilik bir kuvvetle Şam'ı padişah adına işgal ettiğini açıklamıştır. Ancak kısa bir süre sonra üzerine gönderilen askeri birlikler isyanı bastırmışlar ve İbrahim Paşa da öldürülmüştür.⁸¹

Kürt tarihini ve milliyetçiliğini inceleyen akademisyenlere göre Abdülhamid dönemi, bir Kürt Devletinin inşası açısından değerlendirildiğinde, tam bir gerileme yaşanmasına sebep olmuştur. Çünkü bu dönemde tamamen aşiret kuralları hüküm sürmüş ve Hamidiye Alaylarından olanlar diğerlerine karşı zulüm ve yağma

⁷⁸ Karal, a.g.e., s. 364.

⁷⁹ Kutlay, (1992), a.g.e., s. 24.

⁸⁰ Parlar, a.g.e., s. 488

⁸¹ Selçuk Günay, (1995), “II. Abdülhamid Devrinin Son Yıllarında Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Irak'ta Aşiret Mücadeleleri ve Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 2'den aktaran, Ertürk, a.g.e., s. 97.

faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Hamidiye Alaylarının varlığı bölgede yaşayan halk arasından orta sınıfın (esnaf ve zanaatkârlar) yetişmesine mani olmuştur ki bu orta sınıf, milliyetçi görüşlerin kaynağını oluşturmaktadır. Olsen kitabında bu görüşlere yer vermesine rağmen kendisi bunun tam aksini iddia etmektedir. Ona göre: “Hamidiye dönemi Kürt Milliyetçiliğinin oluşma süreci için gerekli olan ara dönemdir. Sunni Kürtler arasında dayanışma duygularının oluşmasına ve birçok genç Kürt için liderlik fırsatları doğmasına katkıda bulunmuştur. Hamidiye Alayları aynı zamanda Kürtleri askeri teknoloji ve ekipmanlarla donatmış ve bunları kullanabilme kapasitesi kazandırmıştır.”⁸²

Hamidiye Alayları'nın Kürt Milliyetçiliği'nin oluşum sürecine etkisi konusunda Olsen'in aksine bir görüş sergileyen Chaliand'a göre:

Abdülhamid'in Kürt politikası başarılı olmuştur. Ona göre Şeyh Ubeydullah Ayaklanması büyük çaplı son Kürt ayaklanmasıdır. (Dersim ve Musul ayaklanmaları bölgeseldir.) Bu dönemde canlanması muhtemel olan Kürt Milliyetçiliği birkaç entelektüel çevre dışında sınırlandırılmıştır. İnsanlar Hamidiye Alayları nedeniyle yaşanan acı ve ızdırap nedeniyle iyi ve dindar olan Hamid Babalarını suçlamak yerine onun emirlerini yerine getirmekte başarısız olan yetersiz memurları suçlamışlardır.⁸³

Bizim kanaatimize göre ise Abdülhamit'in Kürtlere yönelik politikaları günün şartları içerisinde değerlendirildiğinde; İmparatorluğun doğu bölgelerinde, içinde bulunduğu Rus ve Ermeni tehdidine karşı yaşadığı zorlukları aşması açısından faydalı olarak değerlendirilse de, İstanbul ve Bağdat'ta açtığı aşiret mekteplerinde devlete karşı isyan etmeyi itiyat haline getirmiş belli ailelere mensup kişileri eğitmesi bilinçli bir Kürt Milliyetçiliği sürecinin oluşmasına sebep olmuştur. Abdülhamid'in izlediği Pan-İslamist politika, imparatorluğun Müslüman unsurlarını bir arada tutmayı amaçlarken bunlar arasında milliyet ülküsü bulunmayacağı fikrinden yola çıkıyordu. Oysaki bu dönemde Araplara, Arnavutlara ve Kürtlere sağlanan bir takım imtiyazlarla milliyetçi fikirler daha kolayca gelişme imkânı bulmuştur. Yani bu dönemde izlenen politikalar kısa vadede faydalı olurken uzun dönemde yaşanacak problemlerin nüvesini oluşturmuştur. Kürt dernekleşme hareketlerinin organizesi sonucu zengin Kürt çocukları İsviçre ve Fransa gibi Avrupa devletlerine gönderilerek

⁸² Olsen, (1991), a.g.e., s. 14,15.

⁸³ Chaliand, a.g.e., s. 26.

yüksek tahsil yapmaları sağlanmış ve bu yolla Avrupa'da, Kürt hareketi izah edilmeye çalışılmıştır. Bu girişimler başarılı sonuçlarını 1919 yılında yapılan Paris görüşmelerinde vermiştir.⁸⁴

1.3.1. İttihat Terakki ve Kürtler

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1889 yılında İbrahim Temo, Abdullah Cevdet⁸⁵, İshak Sukuti ve Mehmet Reşat tarafından kurulmuştur. Kurucularından ikisi Dr. İshak Sukuti ve Dr. Abdullah Cevdet Kürt kökenlidirler. İTC'nin farklı uluslara mensup taraftarlarının çoğu çatışan fikirlere sahiptirler. Batının toplumsal ve siyasal fikirleriyle içli dışlı olan mensupları Fransız Devriminden miras kalan eşitlik, özgürlük ve milliyetçilik fikirlerinden etkilenmiştir. Bu farklı kaynaktan gelen insanların üzerinde hemfikir oldukları yegâne konu ise Abdülhamid'in baskıcı rejimine son verme düşüncesidir.⁸⁶

II. Abdülhamit döneminde birçok Osmanlı aydını yönetime karşı Avrupa kentlerinde muhalefet yürütüyorlardı. Bunlar arasında Kürt aydınları da vardı ve onlar da diğerleri gibi etnik kimlikten ziyade Osmanlı kimliği ile hareket ediyorlardı. 1908'e değin geçen zaman içinde Kürt aydınları İttihat ve Terakki içerisinde etkinlik göstermekle birlikte etnik kimlikleri için bir takım isteklerde bulundular.⁸⁷ Bu dönemde daha ziyade Osmanlı kardeşliği üzerinde durulmasına rağmen etnik kimlik

⁸⁴ Gürsel, a.g.e., ss. 41,42.

⁸⁵ 1889 yılında İttihat ve Terakki'nin kuruluşunda yer alarak bu hareket içerisinde yer almasına rağmen ateşli bir Kürt Yurtseveri sayılmaktadır. Ona göre Kürt sorunu imparatorluk sınırları içinde diğer Türk aydınları ile birlikte çözmek mümkündür. Abdullah Cevdet KTC üyesidir. İstanbul'da kurulan diğer Kürt Cemiyetlerinin sıcak ilgi ve desteğine de sahiptir; kendisi de Kürt örgütlerine maddi ve manevi desteğini sürdürmüştür. Abdullah Cevdet Osmanlı birliğini sağlayacak gücü hanedan yerine, birleşen unsurların ortak çıkarlarında görmekte ve tüm ulusların gerçek bir eşitlik içerisinde etnik grupların öz kültürlerini geliştirmelerini, bağlı buldukları ulus veya etnik grubun çıkarlarını düşünmeleri gerektiğine inanmaktadır. Cumhuriyetin kurulmasıyla başlayan düşünce değişimine Abdullah Cevdet te İttihat'ta çıkan yazısıyla cumhuriyeti överek katılır. Göldaş, a.g.e., ss. 57-62. 16 Kasım 1919 tarihinde Sivas'ta bulunan Temsil Kurulu, Harbiye Bakanı Cemal Paşa vasıtasıyla Hükümetten bir takım isteklerde bulunmuştur. Bu istekler arasında Sağlık Genel Müdürü Dâhiliye Müsteşarı Abdullah Cevdet'in Kürtçülere mezuniyet vermesi sebebiyle değiştirilmesi de vardır. Zeki Sarıhan, (1993), *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, (C. II), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 233.) 1897 yılında II. Abdülhamid İTC ileri gelenleriyle antlaşma yapmak üzere Celaleddin Paşa'yı Avrupa'ya göndermiştir. Padişah, paşa vasıtasıyla şu teklifte bulunmuştur: İTC'nin faaliyetlerine son vermesi halinde Cemiyet üye olanlar sürgünden memleketlerine geri dönebilecekler, liyakatlerine uygun memurlukla görevlendirilecekler, eğer Avrupa'da kalmak isterlerse Elçiliklere memur tayin edileceklerdir. Bu teklife İshak Sukuti ve Abdullah Cevdet elçiliklerde memuriyeti kabul ederek karşılık vermişlerdir. Karal, a.g.e., s. 518.

⁸⁶ Jwaideh, a.g.e., ss. 205-206.

⁸⁷ Erol, Kurubaş, (2004), *Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*, Ankara: Nobel Yayın, s. 15.

bazı Kürtler arasında gündeme gelmekteydi. Fakat birçoğu Kürt kimliğine karşı milliyetçi bir yaklaşım içerisinde değildi. Bu dönemde elitler resmi ideoloji doğrultusunda yaygınlaşan Türkçülük düşüncesine sarılmışlardı. Bunun çarpıcı örneklerinden birisi İsmail Hakkı Baban'dır. İTC'nin merkez kadrosunda yer alan İsmail Hakkı'nın bazı çevrelerce Kürt olmadığı iddia edilmektedir. Bağdat Milletvekili olarak Meclise giren İsmail Hakkı, Eğitim Bakanı olarak görev yapmış bir Türkçüdür. Türkçülük akımının öncülerinden olan diğer iki Kürtten birincisi Musul'da valilik yapmış ve Barzani Kürtlerine karşı etkin tedbirler almış olan Süleyman Nazif'tir. Bir diğeri ise Türk Milliyetçiliğinin ideolojik temellerinin oluşturulmasında etkin bir rol oynamış olan Ziya Gökalp'tir.⁸⁸ 1908 tarihinden sonra siyasi Kürtçülüğün örgütleniş sürecinin hız kazandığı bir döneme girilmiştir.⁸⁹

Tıpkı Tanzimatçılar gibi, Jön Türklerin de temel kaygısı özgürlük ya da anayasal haklar değildi. Jön Türk vatanperverlerinin asıl gayesi, İmparatorluğun parçalanmasını önleyerek devleti kurtarmaktı. Onlar için özgürlük ve haklar gibi değerler ikincil, dahası araçsal bir önem taşımaktaydı. Kısacası bu değerler devletin bütünlüğü amacına hizmet ettiği sürece saygıyı hak etmekteydi.⁹⁰

1909'lardan sonra İttihat ve Terakki'nin giderek istibdat yönetimini kurumsallaştırmaya başlaması ve Türkçü-Turancı duruşunu daha iyi göstermesi üzerine, önceleri Jöntürk hareketi içinde yer almış olan değişik görüşlerdeki Kürt aydınların muhalefet örgütlerinde yer almaya başladıklarını görüyoruz. Meşrutiyetten sonra örgütlenmeye çalışan Kürt aydınları, bu çabaları engellendikçe Hürriyet ve İtilaf Partisi gibi diğer muhalefet örgütlerinde yer alıyorlardı.⁹¹ Bu dönemde Kürt milliyetçilik akımlarının İstanbul'da ve Anadolu'da tekkelerde ve şeyhler arasında yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir. Kürt kitlelerine manevi şahsiyetleriyle çok daha yakın olan bu şahıslar Jöntürklerin hedefledikleri seküler devletin yerine Abdülhamid'in görüşlerine daha yakın olan şeriat esaslarıyla yönetilen bir İslam devletini hedeflemekteydiler. Jöntürk rejiminin hem milliyetçi hem de dini

⁸⁸ David Mc, Dowall, (2004), *A Modern History of The Kurds*, London: I.B.Tauris Co Ltd, s. 92.

⁸⁹ Dursun, a.g.e., s. 100.

⁹⁰ Zühtü, Arslan, (2005), *Anayasa Teorisi*, Ankara: Seçkin Kitapevi, s. 126.

⁹¹ Göldaş, a.g.e., s. 15.

görüşlerine karşı olan bu Kürt şeyhleri Kürt milliyetçiliğini tırmandırarak yönetime muhalefet etmeyi hedeflemişlerdir.⁹²

Metin Heper kitabında Jön Türklerin aslında imparatorluğun tüm unsurlarını yeni bir ulus kurmak gayesiyle birleştirme çabasında oldukları görüşündedir. Önceleri hanedana sadakati beklenen bu unsurların şimdiki durumda İmparatorluğu kurtarma çabası içerisinde olmaları beklenmektedir. Yaratılmak istenen ulusa aidiyet (Osmanlıcılık) birincil kimlik olacaktır. Ancak her bir unsur ikincil etnik ve dini kimliklerini koruyacaklardır. Balkan Savaşları ile birlikte yaratılmak istenen ulusun, gayri Müslim unsurları artık bu mozağin marjinal unsurları haline gelmiştir. Toplum içerisinde koruma altına alınmaya çalışılan bu unsurlar artık yaratılmak istenen yeni ulusun bir parçası olmak konusunda istekli görünmemektedirler. Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte Arapların da imparatorluğu terk etme kararlarının ardından, yalnızca Türklerin imparatorluğu kurtarmaya çalışacak tek unsur olarak kaldığı tespiti yapılmıştır.⁹³

Özgürlük ve anayasal düzenin ilan edilmesi ‘Kürdistan’da’ bir sevinç havasının doğmasına sebep olmuştur. Bu yeni dönem insanlar tarafından Hamidiye düzeninin yerini geçerli yasalara bırakması olarak algılanmıştır. 1909 yılında Diyarbakır’da yayınlanan Peyman gazetesinde Meşrutiyetin ağa sistemine son verdiğini ve artık herkesin Osmanlı vatandaşı olduğunu yazmıştır. Hiç şüphe yoktur ki eski sistemle ilişkili olanlar meşrutiyeti kendilerine karşı direk bir tehdit olarak görmüşlerdir. Ağa ve şeyhlerin kendilerini tehdit altında hissetmeleri için diğer bir nedense 1895 yılında tehcir eden Ermenilerin topraklarına el koymuş olmalarıdır. İTC bu toprakların gerçek sahiplerine geri verme isteğinde olduğuna dair işaretler vermiştir.⁹⁴ Yine 1908 devrimiyle beraber, Emir Ali Bedirhan, Şerif Paşa, Şeyh Abdülkadir gibi güçlü şahsiyetlerin yer aldığı Teali ve Terakki-i Kürdistan, Kürtçe eğitim yapan okullar, yarı militer Kürt kulüpleri ve partiler kurulmuştur. Dolayısıyla Osmanlıcılık miti çabuk çökmüş, 1909 yılından itibaren sertleşen ve çözümler karşısında Türk Milliyetçiliği mihverine kayan İttihat ve Terakki Partisi Türk olmayan farklı etnik tüm dernek ve kuruluşları yasaklamıştır. Fakat arkasından gelen Dersim, Berzenci, Selim Ali ve Musa Bey isyanlarından sonra İttihat ve Terakki

⁹² Jwaideh, a.g.e., ss. 212-213.

⁹³ Metin Heper, (2008), *Devlet ve Kürtler*, İstanbul: Doğan Yayıncılık, s. 123.

⁹⁴ Dursun, a.g.e., s. 101.

yumuşamış, 1912 yılında Kiviya Kürt (Kürt Umudu) adlı hareketi resmen tanımıştır. Bu hareket tarihe ilk Kürt politik organizasyonu olarak geçmiş ve mecliste Halil Hasan Mutki tarafından temsil edilmiştir.⁹⁵ Kürt hareketinin siyasallaşmasına sebep olan İttihat ve Terakkiye karşı yukarıda sayılan isyanlarda kullanılan temel motivasyon aracı Jön Türklerin dinsiz, mason ve Türk milliyetçisi oldukları yönündeki propagandalar olmuştur.⁹⁶

Kürtleri kimlik arayışına iten diğer bir nedense Jön Türklerin dil birliğine dayanan Türklük anlayışı olmuştur. Osmanlılıkta birleşme fikrinin Ermeni, Rum, Arap v.b. milliyetçiler arasında kabul görmemesi Jön Türkleri dil birliği konusunu siyasallaştırmaya itmiştir. Bu durumsa Kürtleri; Arap, Arnavut ve Ermeni milliyetçilerini örnek almaya zorlamıştır.⁹⁷ İttihat ve Terakki Cemiyeti gerek milliyetçi çizgisiyle gerek doğu vilayetlerinde düzeni ihdas etmek üzere gösterdiği kararlılıklar zaman içerisinde Kürtler tarafından tepkiyle karşılanmış ve Kürt milliyetçiliğinin oluşum sürecinde bir nevi katalizör görevi üstlenmiştir.

1908 ihtilalı Osmanlı halkları üzerinde derin tesirler meydana getirirken milliyetçi hareketlerin hız kazanmasına da sebep olmuştur. İşte bu ortam içerisinde Kürtler hızla bir örgütlenme ve dernekleşme faaliyetlerine başlamışlardır. İlk Kürt siyasal cemiyeti sayılan ve ‘Kürt Milli Komitesi’ olarak da bilinen ‘Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti’ bu dönemde kurulmuştur. Bu Cemiyeti ‘Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti’, ‘Kürt Hevi Cemiyeti’ ve diğer bazı küçük dernekler izlemiştir. Mondros Mütarekesinin ardından Kahire’de ‘Kürdistan Bağımsızlık Komitesi’ İstanbul’da ‘Kürdistan Teali Cemiyeti’ ve Anadolu’da birçok ‘Kürt Kulübü’ adıyla çeşitli dernekler kurulmuştur. Burada sadece önemli olduklarına inandığımız Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, Kürt Hevi Cemiyeti ve Kürdistan Teali Cemiyetinden bahsedeceğiz.

1.3.2. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti

Hevi Cemiyeti’nin Diyarbakır ve çevresindeki faaliyetlerini yöneten Zınar Silopi adıyla bilinen Doza Kürdistan kitabının yazarı Kadri Cemil Paşa, anılarında Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti’nin kuruluşunu şu şekilde anlatmaktadır:

⁹⁵ A.g.e., s. 101.

⁹⁶ Parlar, a.g.e., ss. 507-508.

⁹⁷ Kutlay, a.g.e., s. 69.

İstanbul'un ve bütün Osmanlı Ülkesinin geçirdiği bu karışıklık dalgası esnasında İstanbul'da Sultanlar tarafından birer görev ve maaşla alıkonan Saraya mensup Kürt ümera (emirler, beyler, fermanlı subaylar) ve paşaları, dayanaklarının çökmesiyle ne yapacaklarını şaşırılmış durumda kurtuluşu Kürtlük'te bulmuşlardır. Kişisel kaygılarla birbirine zıt ve muhalif olan bu kişiler, 1908'de hürriyetin ilanından sonra bir Kürt derneği kurmayı aralarında kararlaştırarak, Gedikpaşa Mahallesiinde Kürt Terakki ve Teavün Cemiyeti merkezini açmışlardır.⁹⁸

2 Ekim 1908 tarihinde kurulan Cemiyetin, kuruluşunda en tanınmış üç Kürt ailesinin üçü de yer almıştır. Şemdinan ailesinden Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Seyit Abdülkadir, Bedirhan ailesinden Bedirhan Paşa'nın oğlu Mehmed Emin Ali Bedirhan, Baban ailesinden Babanzade Ahmet Naim Bey. Bunlardan başka Dr. Şükrü Mehmet Sekban, İsmail Paşazade, Müşir Mehmet Paşa da yer almışlardır.⁹⁹ Seyit Abdülkadir Efendi Cemiyet Nizamnamesinin 7. maddesine göre ömür boyu reis kalacaktır.¹⁰⁰ Cemiyet, kısa bir süre içerisinde Bitlis, Diyarbakır ve Musul'da şubeler açmıştır. Kulübün 680 üyesi olduğuna dair bazı kaynaklarda bilgiler mevcuttur.¹⁰¹

Cemiyetin Nizamnamesine göre cemiyet 25 kişiyi geçmeyen bir danışma kurulu ile 15 kişilik bir yönetim kurulundan ibarettir. Danışma Kurulu ile Yönetim Kurulu birlikte Genel Kurulu oluştururlar. Kurullar yalnız Kürt üyelerden oluşur.(Md.2) Yönetim Kuruluna üye olabilmek için, başka şartlar yanında Türkçe ve Kürtçe konuşup yazabilmek şartı aranır. Kürtçe'yi bilmediği takdirde geçerli yabancı dillerden birisine güzelce vakıf olmak gerekir. (Md. 5) Cemiyet İstanbul'da Kürtçe ve Türkçe olarak haftalık bir gazete yayınlayacaktır. (Md. 10) Cemiyet, ilkokullarda Kürtçe eğitimi kolaylaştırmak için Kürtçe dilbilgisi ve sözlük, ayrıca din kuralları ve çeşitli bilimlerde kitaplar hazırlayacak ve hazırlatacaktır. Kürtçe en güzel ders kitabı hazırlayanlar ödüllendirilecektir. (Md. 11) Dernek gereken yerlerde rüştiye, idadiye okullarıyla yüksek okullar açtırmak için Maarif Nazırı katında girişimlerde bulunacaktır. (Md. 12) Cemiyet resmi dil olan Türkçe'yi okullarda ve Kürtler arasında öğretmek için son derece çalışacaktır. (Md. 13) Şimdiye kadar

⁹⁸ Cemil Kadri Paşa (Zınar Silopi), (1991), *Doza Kürdistan,(Kürdistan Davası)*, Ankara: Öz-Ge Yayınları, s. 28.

⁹⁹ Şimşir, (2007), a.g.e., ss. 251, 254.

¹⁰⁰ Tunaya, (1988), a.g.e., s. 404.

¹⁰¹ Malmisanij-Levendi Mahmud, (1989), *Li Kurdistan Bakur u Li Tirkiya Rojnamegeriya Kurdi (1908-1981)*, Sweden: Jina Nü Yayınları'ndan aktaran, Göldaş, a.g.e., s. 23.

basılmış ve basılmamış Kürtçe ne kadar yararlı eser varsa bunlar derlenip toplanacak ve Kürt edebiyatı tarihçesi yayımlanmasına özen gösterilecektir. (Md.14) Cemiyet, Kürtlerle Ermeniler arasındaki ve Kürt aşiretlerinin kendi aralarındaki antlaşmazlıkları gidermek ve antlaşma yollarını araştırıp gerçekleştirmek amacıyla ‘Kürdistan’a’ uygun kişiler gönderecektir. Bu alanda yerel makamlardan, ulema ve şeyhlerden, nüfuslu reislerden yararlanmaya çalışacaktır. Cemiyet, Ermeni derneklerinden de yararlanmak üzere İstanbul’da Kürtler ve Ermenilerden bir karma kurul oluşturacak ve amaca mutlaka ulaşmaya çalışacaktır. (Md. 15) Cemiyet, Kürtlerin gelişmesi için çok gerekli olan ve Anayasanın verdiği hakları savunacak uygun kimseleri Millet Meclisine seçtirmek için çaba gösterecek ve bu yolda programlar hazırlayıp yayınlar yapacaktır. (Md. 16) Kürtlerin yaşadığı yerlerde cemiyetin şubeleri olacaktır. Bütün şubeler İstanbul’daki merkeze bağlı olacaklar ve merkezin talimatlarına bağlı olarak çalışacaklardır. (Md. 17)¹⁰²

Cemiyetin kurucu üyelerine ve Cemiyet Nizamnamesine rağmen Tunaya, Kürt Teavün ve Terakki Cemiyetini Kanuni Esasi’ye ve Osmanlılık idealine bağlanmış bir cemiyet olarak ifade etmektedir.¹⁰³ Tunaya’nın bu tespitine Cemiyetin merkez oluşumu için kısmen katılmak mümkünken illerdeki yapılanmasındaki durum daha farklıdır. II. Meşrutiyetle geri gelen Anayasal düzen birçok grup tarafından hoş karşılanırken bazıları ise kararsız hatta şüpheliydiler. Sultan II. Abdülhamid döneminde oldukça güçlenen Kürt feodalleri yeni düzene karşı oldukça saldırgan bir tavır içerisinde olmuşlardır. Yeni rejim Hamidiye Alayları döneminde kurulan düzenin değişmesi niyetindedir. Bu noktada Kürt Liderlerini en çok rahatsız eden konuların başında da geçmiş yıllarda Ermeni köylülerinden Kürt feodallerince alınan toprakların sahiplerine geri iade edilmesi gelmektedir. Bu itibarla taşrada kurulan Kürt Kulüpleri memnuniyetsizlik içerisinde olan Kürt ileri gelenleriyle irtibat içerisinde.¹⁰⁴ İllerdeki KTTC şubelerine mensup Kürtler yalnızlaştırılarak cezalandırıldıklarını ve bu sebeple Kürt haklarını koruduklarını söylerlerken, başkentteki Cemiyet mensupları eğitim, Kürt dilinin gelişimi ve kısmi idari otonomi gibi milliyetçilikle ilişkilendirilebilecek taleplerde bulanmaktadırlar. İstanbul’daki

¹⁰² Tunaya, (1988), a.g.e., ss. 409-411.

¹⁰³ Tarık Z. Tunaya, (1952), *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, s. 430.

¹⁰⁴ Janet Klein, (2007), “Kurdish Nationalists and Non-nationalist Kurdist: Rethinking Minority Nationalism and the Dissolution of the Ottoman Empire, 1908-1909”, *Asen Blackwell Publishing Ltd.*, ss. 141, 142.

Kürt entelektüellerinin tersine taşradaki Kürtler anayasa öncesi statükoya geri dönmeyi istemekte ve bunu şer-i düzene dönme arzusu olarak simgelemektedirler.¹⁰⁵

Zınar Silopi anılarında örgütün özellikle Modan Aşiretinden Halil Hayali¹⁰⁶ ve arkadaşlarının çabaları ile Kürt çocuklarını okutmaya mahsus bir okul ve bir basımevi kurarak 'Kürdistan' adında bir gazete yayınladığından bahsetmektedir. Silopi'ye göre örgüt Seyit Abdülkadir Efendi ve Bedirhanilerin antlaşmazlıkları üzerine sona ermiş, Cemiyetin Hükümet tarafından dağıtılmasının ardından 'Kürdistan' gazetesinin yayınına da ara verilmiştir.¹⁰⁷

Bu dönemde eğer bir Kürt hareketi varsa da bunun İmparatorluğu tehdit eder mahiyette bir milliyetçilik hareketi olduğunu söylemek mümkün değildir. İstanbul'da yaşayan ve marjinal bir grup olan eğitilmiş Kürtler için milliyetçilik, Osmanlı yapısını eğitim ve modernizasyon yoluyla güçlendirmek ve bununla birlikte ücrâ bölgeleri entelektüel ve fiziki şartlar olarak zenginleştirmekten ibarettir. I. Dünya Savaşı sonuna kadar Kürt entelektüellerinin vurguladıkları konu, Kürtlerin Osmanlı imparatorluğu'nun ayrılmaz bir parçası olduğudur. İmparatorluğun parçalanmasının kaçınılmaz olduğunun görülmesiyle bu iddia zayıflamaya başlamıştır. Otoriteleri, Başkentte bulunan ve milliyetçiliği yayma çabasındaki eğitilmiş Kürtlerden ziyade taşrada bulunan milliyetçi olmayan Kürt hareketi sıkıntıya sokmuştur. İttihat ve Terakki, Hamidiye Alaylarına mensup halefleri gibi taşralı Kürtlerin ihmal edilmeyecek kadar önemli olduğuna inanmışlardır. İmparatorluğun iç ve dış tehditlere maruz kaldığı kritik dönemlerde Osmanlı otoriteleri Kürt halkının bağlılık ve yakınlığını korumaya çalışmışlardır. Kürtler, Osmanlı Devleti için iç ve dış tehditlere açık, bir zamanlar Ermeniler tarafından iskân edilen İmparatorluğun uzak topraklarında yaşadıklarından ötürü özellikle önemlidirler. Bu itibarla Kürt

¹⁰⁵ Ag.e., s 143.

¹⁰⁶ Bitlis'in Mutki kazasından olan Halil Hayali Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi muhasebecisidir. Fransızca ve Arapça dillerini çok iyi derecede bilen Hayali, Kürt dilinin gramerini kaleme alarak bir de Kürtçe sözlük hazırlamıştır. 1900 yılından itibaren İstanbul'da Kürt gençleri arasında milli meselelerinin gelişmesine çalışmıştır. Ziya Gökalp ile birlikte Kürt dilinin gramerini kaleme almaya başladıkları günlerde Ziya Gökalp Diyarbakır'a dönmek zorunda kaldığı için bu çalışmalarını yarım kalmıştır. Kürt Terakki ve Teavün Cemiyeti'nin kurulması çalışmalarına katıldığı gibi Kürt Neşri Maarif Cemiyetinin de kurucularındandır. Zınar Silopi, Hayali için son olarak şu yorumu yapmaktadır: Memnu Zin Divanının yazarı Ahmede Xani'den sonra Kurmanci lehçesiyle yazan Halil Hayali Kürt Milliyetçiliği duygu ve düşüncesini yaymaya çalışan kıymetli bir zattır. Cemil Paşa, (1991), a.g.e., ss. 29-31.

¹⁰⁷ A.g.e., s. 29.

Feodallerinin, zamanında Ermeni ve Kürt köylülerinden aldıkları toprakların geri iade edilmesi konusunda zorlanamayacakları kesinlik kazanmıştır.¹⁰⁸

1.3.3. Hevi Cemiyeti

1912 yılında İstanbul'da kurulan örgütün kurucusu ve ideologu Dr. Mehmet Şükrü Sekban'dır. Hevi'nin örgütsel gücü Dr. Mehmet Şükrü yanında Seyit Abdülkadir'in etkisi altında bulunan İstanbul'daki amele ve özellikle Kürt hamallardan gelmektedir. Koçkiran aşireti reisi Hacı Musa, Hevi'ye büyük oranda yardım yapanlar arasındadır.¹⁰⁹

Hevi Cemiyeti o tarihte Halkalı Yüksek Ziraat Mektebindeki Kürt öğrencilerden Ömer Cemil Paşa, Van Milletvekili Tevfik Bey'in oğlu Fuat Temo, Diyarbakırlı Cerrahzade Zeki tarafından okulun muhasebe memuru Halil Hayali'nin yönlendirmesi ile kurulmuştur.¹¹⁰ Kürt Teavün ve Terakki, feodallerin egemen olduğu bir örgüt iken 'Hevi' aydınlardan müteşekkil küçük burjuva bir gruptan oluşmuştu. Örgütün yayın organı Kürtçe ve Türkçe olarak yayın yapan 'Rojî Kurd'tür.' Bu derginin yayınlarında sürekli olarak Jön Türklerle iyi ilişkilerin önemi vurgulanıyordu. Derginin önem verdiği konuların başında eğitim gelirken sosyo-ekonomik değerlendirmelere çokta yer verilmemekteydi. Kürt gençlerine sürekli olarak araştırmacı olmaları, kendi memleketlerinde öğretmenlik yapmayı, yüksek mevkili işlere tercih etmeleri öneriliyordu. Bu derginin yayın masrafları Seyit Abdülkadir'in sözünden çıkmayan İstanbul'daki Kürt hamallarca ödeniyordu.¹¹¹ İlk olarak 6 Haziran 1913'te basılan dergi Kürtçe ve Türkçe olarak yayın yapmıştır. Rojî Kurd'ün İttihat ve Terakki'nin milliyetçi-şöven anlayışını eleştirmesi ve Kürtler arasında bu ırkçı siyasete karşı bir cephe oluşturma gayretinde olmasından dolayı yayınına ara vermek zorunda bırakıldı ve yazarlarından Salih Bedirhan tutuklanarak yargılandı. Rojî Kurd'ten sonra Cemiyet, Hatawa Kurd ve Pejdeki isimli dergileri ve Yekbun isimli Türkçe-Kürtçe gazeteyi yayınlamıştır.¹¹²

Kadri Cemil Paşa, Hevi Cemiyeti'nin kuruluş nedenlerini ve kuruluş koşullarını şöyle anlatmaktadır;

¹⁰⁸ Klein, a.g.e., ss. 145,146.

¹⁰⁹ Göldaş, a.g.e., s. 64.

¹¹⁰ Cemil Paşa, a.g.e., s. 34.

¹¹¹ Parlar, a.g.e., s. 524, 526.

¹¹² Burkay, a.g.e., s. 452.

1911 yılında Halkalı Yüksek Ziraat Okulundaki Kürt arkadaşlarla milli meseleler hakkında sohbetler yapardık. Okulun muhasebe müdürü Muhterem Halil Hayati Bey'in bilinçlendirmesi ve teşviki milli duygularımızı kuvvetlendiriyordu. Ben, Ömer Cemil Paşa, Van milletvekili Tevfik Bey'in oğlu Fuad Temo, Diyarbakırlı Cerrahzade Zeki ile birlikte Hevi adında bir talebe cemiyeti tüzüğünü okul camisinde günlerce toplanarak ve 1912 senesinde resmen hükümetten gerekli izni alarak Hevi'nin kuruluşunu ilan ettik.

Hevi'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra İsviçre'ye gitmiştim. 1913 senesinde Lozan'da bulunan Kürt arkadaşlarla; Ekrem, Şemsettin Cemilpaşa biraderler, Babanzade Recai Nühed, Dersimli Selim Sait ile birlikte Hevi'nin bir şubesini oluşturarak İstanbul'da bulunan merkezin bu konuda onayını aldık. Amacımız Avrupa'nın diğer memleketlerinde bulunan Kürt talebeleri ile ilişki kurarak, milli fikirlerin gelişmesine çalışmak ve Avrupalılara milletimizi tanıtmaktı.¹¹³

Hevi Cemiyeti'nin kuruluş amaçlarından bir tanesi de kuruluş beyannamesinde şu şekilde açıklanmaktadır: “Kürt dili Acem dili kadar eski bir dildir ancak bir takım yapı özellikleri bakımından geri kalmıştır. Cemiyetin birincil amaçlarından birisi de bu durumu düzeltmek ve Kürtçe eski eserleri toplayıp yayınlamaktır.¹¹⁴” Hevi örgütünü kuran gençler ve çevresinde toplanan aydınlar büyük çoğunlukla “Kürdistan'ın” soylu ve zengin ailelerinden idiler. Ama ilginçtir ki Hevi örgütünün çıkardığı yayınların masrafları Seyit Abdülkadir yoluyla İstanbul'daki hamallardan alınmaktaydı.¹¹⁵ Hevi faaliyetlerine iki yıl süreyle devam ettikten sonra Birinci Dünya Savaşı başlarında yöneticileri savaş cephesine gönderilmiştir. Böylece Cemiyet felç olmuş ve hareketsiz kalmıştır. Hevi'nin 1919 yılında yeniden canlandığı görülür. Yeni bir Kürt aydın kadro tarafından bu kez ‘Kürdistan Teali Cemiyet'nin’ bir nevi kontrolüne bağlı olarak dirilmiştir.¹¹⁶

1.4. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE KÜRTLER

I. Dünya Savaşı, Osmanlı'nın birçok bölgesinde olduğu gibi, Kürtlerin yaşadığı bölgelerde de büyük bir yıkıma neden oldu. Savaş sonrası Kürt bölgeleri ekonomik olarak çöktü, Kürt nüfusu da önemli ölçüde azaldı. Dört yıl süren I. Dünya Savaşı boyunca Kürtler çoğunlukla halifenin dini isteklerini yerine getirdiler. Ancak Kürt

¹¹³ Cemil Paşa, a.g.e., ss. 34-35.

¹¹⁴ Ahmet Özcan, (2007), *İmparatorluk Çökerken Yeni bir Ulus Tahayyülü*, Ankara: Lotus Yayınevi, s. 60.

¹¹⁵ Kemal Burkay, (1992), *Geçmişten Bugüne Kürtler ve “Kürdistan”*, İstanbul: Deng Yayınları, s. 452.

¹¹⁶ Göldaş, a.g.e., ss. 66-67.

nüfusun bir kısmı, özellikle de güney ‘‘Kürdistan’’ ve Dersim bölgesinde ikamet eden Kürtler savaşta yer almaktan uzak durdular. Kuzeyde bulunan bazı Kürt aşiretleri Ruslarla birlikte Osmanlıya karşı savaştılar. Bazı zengin ve entelektüel Kürtler ise askere gitmemek için çareler bulmuşlar, diğerleri ise Rusya’nın yanında kendilerini güven altına almışlardır.¹¹⁷ Savaş sırasında Ruslar, Kürtleri yanlarına alabilmek için büyük çaba harcadı, bu durum ister istemez Kürtlerle Rusların ilişkilerinin gelişmesi sonucunu doğurdu. Ruslar, Kürtlere Kürt beylerini kullanarak çağrıda bulundular. Şeyh Abdülkadir Kürtlere otonomi verilmesi koşuluyla Ruslarla antlaşma yaptı. Bununla ilgili olarak Kürtlere Ruslarla savaşmamaları konusunda duyuru yapıldı. Savaşın başlamasından kısa bir süre sonra Kürt kökenli askerler Osmanlı ordusunu terk etmeye başladılar¹¹⁸ Fakat Jwaideh’e (Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi) göre Kürtler savaşın olası tehlikelerini göğüsleyebilmek için Türklere yakın durmuşlardır. Bununla birlikte sürgünde yaşayan küçük bir grup, bağımsız bir ‘‘Kürdistan’’ için çalışmayı sürdürmüş ve bu insanlar savaşta Osmanlı’ya karşı savaşan iki güce İngiltere ve Rusya’ya taraf olmuşlardır.¹¹⁹

Savaş sırasında Dersim Kürtleri ve onların önderleri Alişer, Rus ve Ermenilerle beraber hareket etti. Dersimli Kürtler Rus Kumandan Lahof ve Ermeni kumandanı Murad Paşa ile Ovacık mıntıklarında Kürtlerin egemenliğinde geçici bir siyasi varlığın kurulması konusunda antlaşmaya vardılar. Ancak 1917 devriminin ardından Ruslar bölgeden geri çekildiler.¹²⁰

1916 yılında Bedirhanlardan Yusuf Kamil Bey de Tiflis’te Ruslarla temas halinde olanlardandır. Savaş sonrası işgal döneminde, Kamil ve Abdürrezak Beyler Erzurum ve Bitlis’te Ruslar adına valilik yapmıştır. Savaş sonrasında Kürt Milliyetçiliğinin önemli isimlerinden olan Abdürrezak Bedirhan’ın Türkler tarafından Musul’da zehirlendiği söylenir.¹²¹ Kamil Bey ayrıca Ermeniler ve Kürtler arasındaki ilişkilerde de önemli bir rol oynamıştır. Fransa’nın Kafkasya Askeri Ataşesi Albay Chadigny’nin aracılığıyla 28 Ocak 1818’de Tiflis’te Ermeni Milli Komitesi Başkanı Aharonyan ile görüşerek, Kürtler ile Ermenilerin ortak hareket

¹¹⁷ Chaliand, a.g.e., ss. 29-30.

¹¹⁸ Kemal Mahzar Ahmed, (1992), *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan*, Ankara: Berhem Yayınları, ss. 36-37.

¹¹⁹ Jwaideh, a.g.e., s. 257.

¹²⁰ Zekeriya Yıldız, (1992), *Kürt Gerçeği Olaylar Oyunlar Çözümler*, İstanbul: Yeni Asya Yayınları, s. 221.

¹²¹ Jwaideh, a.g.e., s. 258.

etmeleri ve Türklere karşı birlik oluşturmaları hususunda bir antlaşma imzalamışlardır. Bu antlaşma metni Fransız arşivlerinde mevcuttur.¹²²

Yine bu yıllarda Ruslarla temas halinde olan bir başka Kürt önder Seyit Taha'dır. İngiliz resmi raporlarına göre Seyit Taha sadece Rus yetkililerin dostu değil aynı zamanda Rusya'nın himayesinde bağımsız bir Kürt Devletinin kuklası olabilecek birisidir. Ama Almanlarla olan ilişkisi sebebiyle Ruslar kendisinden şüphe duymaktaydılar.¹²³

Dünya Savaşında Kürt ve Ruslar arasındaki ilişkilere farklı bir yorum getiren diğer bir araştırmacıda Dowell'dır. Ona göre; Ruslarla Kürtler arasında yakın gibi görünen tüm ilişkilere rağmen Kürt isteklerinin Ermenilerle çatışma halinde olmasından ötürü Ruslar aslında hiçbir zaman Kürtlere karşı açık bir politika gütmemişlerdir. Osmanlıyı bölgede zayıflatmak üzere Rus politikası, hem Ermeni hem de Kürtlerin fikir ayrılıklarını cesaretlendirmek olmuştur. Fakat Ruslar bunu yaparlarken ne Ermeniler ne de Kürtler için bağımsızlık taraftarı olmamışlar, aksine Doğu Anadolu'yu kendileri için istemişlerdir.¹²⁴

I. Dünya Savaşı devam ederken Kürtler arasında emperyalist güçlere karşı olan inancın sarsılmasına yol açan olay Rusya'daki komünist ihtilalden sonra Bolşeviklerin dünya kamuoyuna ifşa ettikleri üç gizli antlaşmadan biri olan Sykes-Picot Antlaşmasıdır. Bu antlaşmanın açıklanması yerel muhalefeti daha da güçlendirmiş, Kürt ayrılıkçılar arasında dahi hayal kırıklığı yaratmıştır.¹²⁵ Sykes-Picot Antlaşması için 1915 sonbaharında başlayan gizli görüşmeler 1916 Mart'ında Rus Dışişleri Bakanı Sazonov'un katılımı ile devam etti. Bu antlaşmaya göre Mezopotamya, Suriye, Irak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmı İngilizler, Fransızlar ve Ruslar arasında paylaştırılıyordu.¹²⁶ Sykes-Picot Sazonov Antlaşması Mezopotamya'yı İngiltere'ye verirken, Musul'u Fransa'ya bırakıyordu.¹²⁷ Bu suretle

¹²² Kutlay, (1992), a.g.e., s. 304.

¹²³ Dursun, a.g.e., s. 23.

¹²⁴ Dowell, a.g.e., s. 102.

¹²⁵ a.g.e., s. 117.

¹²⁶ Doğu, Perinçek, (1999), *Kurtuluş Savaşında Kürt Politikası*, İstanbul: Kaynak Yayınları, a.g.e., s. 24.

¹²⁷ Jukka Nevakivi, (1969), *France and the Arab Middle East 1914-1920*, Londra'dan aktaran, Mim Kemal, Öke, (1992 a), *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 5.

Kürt ayrılıkçuların hayallerindeki bağımsız Kürt Devleti hedefi inandırıcılığını yitirmiştir.

I. Dünya Savaşı Osmanlı'nın büyük miktarda kan kaybetmesiyle sonuçlanarak İmparatorluğun son günlerini yaşadığının sinyallerini vermiştir. Bu ortamı bir fırsat olarak gören Kürtlerin yanında, artık kendi başlarının çaresine bakmaları gerektiğini düşünen Kürtlerle birlikte Kürtçülük çalışmaları hızlı bir ivme kazanmıştır.

II. BÖLÜM: MÜTAREKE DÖNEMİ

2.1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI DURUM

Birinci Dünya Savaşının ardından Kürt milliyetçileri bir şaşkınlık dönemi yaşamışlardır. Belirgin bir politik amaçları ve daha da önemlisi bu amaca ulaşmak üzere hangi araçları kullanmaları gerektiği konusunda bir düşünceleri yoktur. Bu dönemde dış yardımların Kürt özgürlüğü konularına değinmeleri Kürtler arasında oldukça yaygın olan Osmanlılık fikrinden uzaklaşmalarına sebep olmuştur.¹²⁸ Hollandalı araştırmacı Bruinessen'e göre özerklik konusunda Kürtler arasında tam bir fikir birliği yoktur. Kürtler aslında o dönemde olduklarından daha milliyetçi gösterilmekteydiler. Aslında özerklikten anladıkları farklı şeyler olan değişik sosyal katmanlar, aristokratlar, bürokratlar, kent orta sınıfları zamanla bağımsızlık isteklerini ifade etmeye başlamışlardı. Aşiret reisleri ve şeyhler de buna dâhil idi, hepsi de bağımsız 'Kürdistan' için önderlik rolünü üstlenmek istiyor ve konumlarını güçlendirmek için dış destek sağlamak üzere girişimlerde bulunuyorlardı. Onların milliyetçilik anlayışı kendi ekonomik ve politik güçlerini arttırmaktan daha fazla bir şey değildi.¹²⁹ I. Dünya Savaşının Kürtler üzerindeki en önemli etkisi savaşın sebep olduğu yıkımın ardından batılı entelektüel Kürtler ile doğulu geleneksel, dindar ve halifelik yanlısı Kürtler arasında bir dayanışma duygusuyla koordinasyonun oluşması olmuştur. Savaşın sebep olduğu felaket batılı şehirli Kürtleri ve doğulu şeyh ve aşiretleri bir araya getirmiştir. Hamidiye Alayları döneminde yaşanan birliktelik duyguları savaşın sebep olduğu büyük yıkım dolayısıyla daha yoğun bir şekilde doğulu ve batılı Kürtlerin bir araya gelmesine sebep olmuştur.

O güne kadar farklı amaçlar güden, çıkar çatışmaları yaşayan, farklı merkezlere bağlılık gösteren farklı unsurlar, Kürt bağımsızlığını ya da en azından özerkliğini gerçekleştirmek amacıyla bir araya geldi. Harekete dâhil olan birey ve grup sayısı kadar, taraftarların harekete katılma sebepleri ve amaçları da farklıydı. Farklı sebeplerle bu harekete katılan grup ya da bireylerin arasında, kendini bu işe adanmış milliyetçiler, bölgenin hırslı ileri gelenleri, Ermeni katliamında rol oynayıp bu yüzden cezalandırılma korkusu duyanlar, İttihat ve Terakki'nin eski küskün

¹²⁸ M.S. Lazarev, (1989), *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*, (Çev. Mehmet Demir): Ankara: Özge Yayınları, s. 98.

¹²⁹ Kurubaş, a.g.e., s. 28.

üyeleri, ordu görevlileri, Kürtleri kendi kuracakları Arap Devletine dâhil etmeyi planlayan Arap milliyetçileri sayılabilir.¹³⁰ I. Dünya Savaşının ardından İmparatorluğun kaçınılmaz parçalanma sürecine girmesiyle birlikte Kürtler arasında milliyetçilik kelimesi daha geniş bir taban bulmaya başlamıştır. Kürt milliyetçiliği, özellikle devlet kurmaya yönelik olarak İmparatorluğun çözülme döneminde Kürtler için muhtemel bir gelecek politika olarak ortaya çıkmıştır.¹³¹

I. Dünya Savaşı sonrasında Kürtler arasında etnik kimlik bilincinin yaygınlaşması sonucu örgütlü bir Kürt toplumu yaratma çabaları görülmüştür. Bu durumsa özerklik ve bağımsızlık taleplerinde bulunanların sayısının artmasına sebep olmuştur. Bu sürecin oluşmasında etkin rol oynayan Kürt önderler arasında Bedirhanlardan Süreyya¹³², Kamuran ve Emin Ali Beyler, Diyarbakırlı Cemil Paşa'nın üç oğlu Ekrem, Kadri ve Ömer Beyler, Seyit Abdülkadir, Süleymaniyeli Mustafa Paşa, Seyit Taha ve Şeyh Berzenci vardır.¹³³

Kürtleri bu şekilde davranmaya iten sebeplerin başında yaşadıkları topraklarda bir Ermeni Devleti kurulması yolundaki faaliyetler gelmiştir ki bu durum Kürt ileri gelenlerini Ermeniler de dâhil olmak üzere yabancı güçlerle görüşmeler yapma yoluna itmiştir. Kürt önderleri bu şekilde hareket etmeye yönelten başka bir etken ise Rusya'da gerçekleşen 1917 devrimidir. Anti-emperyalist söylem ve ulusların kurtuluşunu dile getiren sözler diğer doğu halkları için olduğu gibi Kürtler için de umut kaynağı olmuştur.¹³⁴

Kürt önderleri umutlandıran en büyük etken ise kuşkusuz Wilson'un ortaya attığı ilkelerin on ikincisi olmuştur. Çünkü burada Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk kısımlarına güvenli bir hükümlerlik sağlanacağı, fakat halen idaresi altındaki diğer

¹³⁰ Jwaideh, a.g.e., ss. 267-268.

¹³¹ Klein, a.g.m., s. 146.

¹³² Emin Ali Bedirhan'ın oğlu Süreyya Bedirhan'ın Birinci Dünya Savaşı içinde Mısır'daki İngiliz Askeri İstihbaratı merkezinin bir elemanı olduğu ve İngilizlerden casus maaşı aldığı kitaplara geçmiştir. Kendisinin Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında da İngiliz İstihbarat Örgütündeki görevini sürdürdüğü İngiliz belgelerinden anlaşılmaktadır. Mondros Mütarekesinin hemen ardından Kahire'de 'Kürt İstiklal Komitesi' adıyla bir örgüt kuran Süreyya Bedirhan bu örgüt vasıtası ile İngilizlerle görüşerek kendilerine yardım edilmesini talep ediyordu. Amaçları ise dedesi Bedirhan Bey tarafından yönetilen toprakların kendi idaresine verilmesiydi. Özcan, a.g.e., ss. 23-24.)

¹³³ Kurubaş, a.g.e., s. 25.

¹³⁴ Lazarev, a.g.e., s. 62.

uluslara tereddüt edilmez bir hayat güvenliği ile mutlak dokunulmaz muhtar bir gelişme fırsatı tanınacağı belirtiliyordu.¹³⁵

2.1.1. Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) ve Kürtler

Mütareke döneminin on yıllık Meşrutiyet döneminden farkı, yarattığı işgal ve parçalanma olaylarıyla, siyasal yaşam üzerindeki etkileri olmuştur. Siyasal dernek ve partiler de bu oluşum dışında kalmamışlardır. Bu ortam Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kürt asıllı feodallerini ve politikacılarını da harekete geçirmiştir. Uluslararası alanda 'Kürdistan' davası Ermeni ve Arap projeleri ile çatışmak zorunda kalmış ve bu mesele petrolle bütünleşmiştir.¹³⁶

1917 Ekim Devriminden sonra Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Brest-Litovsk Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın ardından Rusya'nın boşalttığı bölgelere, özellikle Ortadoğu'da bulunan Osmanlı kuvvetleri sevk edilmesiyle İngilizler Amman, Şam, Beyrut, Bağdat ve çevresini ele geçirmişlerdir. Bunun üzerine zor durumda kalan Osmanlı Devleti Mütareke için İtilaf Devletlerine başvurmuş ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanmıştır.¹³⁷

Bu Mütarekenin 7. maddesi herhangi bir yerde müttefiklerin güvenliğini tehdit eden bir durumda müttefiklere orayı işgal etme yetkisi verirken, 16. maddede ise Arap ülkelerinde ve Mezopotamya'da kalan Türk Garnizonlarının müttefiklere devrini öngörmüştür. Bundan başka Türkiye'nin doğu vilayetlerine müdahaleyi kolaylaştırmak amacıyla 24. maddede Ermeni Vilayetlerinden herhangi birisinde bir sorun olması halinde müttefiklere müdahale hakkı tanımıştır.¹³⁸

Mütareke'nin ardından Kürt Milliyetçilik hareketlerinin en yoğun olarak yaşandığı bölge ilk planda Musul Vilayeti olmuştur. Bu durum bölgenin İngilizlerce işgal edilmesiyle açıklanabilir. Gerek bölgeye gelen İngilizlerin Kürtleri özerklik sözleriyle iştahlandırması gerekse de Türklerin İngiliz işgaline karşı Kürtleri organize etme çabaları bu sonucu doğurmuştur.

¹³⁵ Dowall, a.g.e., s. 115.

¹³⁶ Tunaya, (1986), a.g.e., s. 187.

¹³⁷ Fahir Armaoğlu, (1994), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, (I. C.), Ankara. ss. 141-142.

¹³⁸ Lazarev, a.g.e., s. 35.

2.1.2. Musul'un İşgali

1914 yılına kadar İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğuna karşı izlediği politika İmparatorluğun toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik olmuştur. Bundan amaçlanan Rusya'nın yayılmasına karşı bir engel oluşturma düşüncesidir. Ancak Türklerin savaşa Almanlar'ın yanında girmesi İngiltere'yi Orta Doğu Politikasını değiştirmeye zorlamıştır. 1916 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanan Sykes-Picot antlaşmasına göre Musul Fransa ve İngiltere arasında paylaşılmıştır.¹³⁹

1918 yılının Ekim ayında Bağdat'ta toplanan İngiliz yetkililer, Musul'un dâhil edilmesiyle Mezopotamya'nın politik ve ekonomik geleceğinin çok daha fazla kuvvetleneceğine ve askeri açıdan bakıldığında bu bölgenin kontrolünün daha kolaylıkla sağlanacağına karar vermişlerdir.¹⁴⁰

Mütareke tarihinde Musul vilayetinin büyük bir kısmı halen Osmanlı yönetiminde bulunmaktaydı. Bu bölgede 6. Ordu kumandanlığını yapan Ali İhsan (Sabis) Paşa Musul'un ne kadar önemli olduğunu farkındadır. 21 Eylül 1918 tarihinde Filistin'e taarruz eden İngiliz birliklerinin Şam'a doğru ilerlemeye başladıklarını ve mütarekeden evvel Musul'un elde tutulması gerektiğini Mustafa Kemal'e yazdığı bir telgrafta belirtmiştir. Sadrazam Müşir Ahmet İzzet Paşa ile yaptığı bir telgraf görüşmesi neticesinde mütareke için görüşmeler yapıldığını öğrenen Ali İhsan Paşa 27 Ekim 1918 günü yayınladığı bir ordu emri ile Musul'u elde tutabilmek bahanesiyle tedrici bir geri çekilme planını uygulamak üzere bir ordu emri yayınlamıştır.¹⁴¹ 31 Ekim günü İstanbul'dan aldığı bir telgrafla mütarekenin imzalandığını haber alan İhsan Paşa, İngilizlerin mütarekeye rağmen Musul'u işgal etmek isteyecekleri endişesiyle Musul'daki karargâhın, nakline başlamıştır.¹⁴²

Ali İhsan Paşa, mütarekenin imzalanmasının ardından çatışmaların sona erdirilmesi ve iki taraf arasındaki bölgenin tarafsız sayılması hususunda İngiliz Generali Kassel'e bir elçi yollamıştır. Ancak İngiliz General mütarekeden haberdar olmadığını söyleyerek 4 Kasım'da Musul şehrine doğru ilerlemeye devam etmiştir. 2 gün sonra Irak Ordusu Kumandanı General Marshall, İhsan Paşayla yaptığı

¹³⁹ Saad Eskander, (2000), "Britain's Policy in Southern Kurdistan: The Formation and the Termination of the Kurdish Government, 1918-1919", *British Journal of Middle Eastern Studies*, C. 27 (2), ss. 139-163.

¹⁴⁰ Dowell, a.g.e., s. 117.

¹⁴¹ Ali İ. Sabis, (1991), *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*, (4. C.), İstanbul: Nehir Yayınları, ss. 299-304.

¹⁴² A.g.e., s. 315.

görüşmede, mütarekenin 7. Maddesine göre lüzum gördüğü stratejik noktaları işgal hakkına haiz olduğunu, 16. maddeye göre ise Irak'ta bulunan Türk birliklerinin tesliminin gerektiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Ali İhsan Paşa; Müttefiklerin emniyetini tehdit edecek hiçbir durum olmadığını, 7. maddenin tatbikinin mümkün olmadığını, 16. maddenin ise Medine gibi yerlerdeki kapanmış Türk garnizonlarına ait olduğunu bildirmiştir. Bu görüşmenin ardından Ahmet İzzet Paşa ile yaptığı telgraf görüşmesinde 6. Ordu'nun geri çekilmesi konusunda talimat almıştır. Bu talimat üzerine Musul 10 Kasım günü İngiliz ordusu tarafından işgal edilmiştir.¹⁴³

İşgali yaşayan bir İngiliz askeri yetkilisi yıllar sonra kaleme aldığı hatıralarında, bu başarının üstlerinden cevap beklemeden anında karar verip, bu kararı cesaretle uygulayan General Marshall'a ait olduğunu yazmıştır. Aynı kaynak, Ali İhsan Paşa'nın, Marshall'ın blöfünü görmesi halinde, Marshall'ın ilerleyemeyeceğini de eklemiştir. İngilizler Musul'u işgallerinin ardından ikmal merkezlerinden bir hayli uzaklaştıkları için işgali daha ileri saflara götürme niyetinde değillerdi.¹⁴⁴

Osmanlı Birlikleri, Musul'dan çekilmelerini 10 Kasım 1918 günü tamamlamışlardır. Depolarda bulunan her türlü silah, cephane ve mühimmat ile yiyecek maddelerine İngilizlerce el konulmuş, askeri yönetici olarak atanan Yarbay Leachman, görevi Musul kadısından devralmış, şehirde bulunan jandarma-polis tüm Türk görevlilerin işlerine son verilmiş ve vilayet dışına sürülmüşlerdir. İngilizler yerli halktan ileri gelenleri tatminkâr maaşlarla resmi görevlere getirerek, yerel bir polis örgütü kurulması yolunda çalışmalara başlamışlardır.¹⁴⁵

6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa Harbiye Nezareti'ne gönderdiği raporunda, İngilizlerin, Türkler haricindeki tüm kavimleri kışkırtarak Osmanlı İmparatorluğunu parçalama emeline olduğunu bildirmiştir.¹⁴⁶ Bunu söylemiş olmasına rağmen Ali İhsan Paşa, Altıncı Ordu Birliklerinin büyük bölümünü oluşturan Dicle grubunu saf dışı bırakarak direnme göstermemesi, işgal sürecine hız kazandırmıştır. Kendisinin Kurmay Başkanı olan Yarbay Halit Bey'in 20 Ocak 1920 tarihli raporuna göre, İhsan Paşa, Musul'u terk ederken General Marshall'dan Nusaybin'e gitmek için resmi yazı

¹⁴³ A.g.e., ss. 317-318.

¹⁴⁴ Wilson Sir Arnold, (1931), *Mesopotamia: 1917-1920: A Clash Loyalties, A Personal and Historical Record*, Londra'dan aktaran, Öke, (1992 b), a.g.e., s. 11.

¹⁴⁵ Kaymaz, a.g.e., s. 75.

¹⁴⁶ Sarıhan, (1993), (C. I), a.g.e., s. 95.

ve iki zırlı otomobil istemiştir. Ali İhsan Paşa'nın bu davranışı aşiretler arasında hükümetin manevi otoritesini kırmıştır.¹⁴⁷ İlerleyen günlerde İstanbul Hükümeti 6. Orduyu lağv ederek İhsan Paşa'yı İstanbul'a çağırıştır. İstanbul'a gelişinin ardından İngilizlerce tutuklanan Paşa Malta'ya sürgüne gönderilmiştir.¹⁴⁸

Kürt milliyetçiliğine etkisi bakımından Musul'un işgali ilerleyen süreçte önemli bir yer teşkil edecektir. Ancak I. Dünya Savaşının sonucunda hazırlanan Sevr Antlaşması Kürtçülük tarihinde ayrı bir öneme sahip olmuştur.

2.2. SEVR SÜRECİ ve KÜRTLER

I. Dünya Savaşı Avusturya-Macar İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu gibi çok uluslu imparatorlukların parçalanarak ulus devletlerin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Savaş öncesi dönemde Kürt Liderler milliyetçi bir siyasa içerisinde değilken savaş sonrasında İmparatorluğun hızlı bir çözülme içerisine girmesiyle durum değişmiştir. Bu dönemde Kürtlerin Milliyetçi görüşleri arasında da farklılıklar vardır. Kimileri ayrılıkçı bir hareketi hedeflerken diğerleri otonomi peşinde koşmuşlardır. Bu dönemde Kürt Milliyetçiliği açısından en önemli gelişme Sevr Barış Antlaşması olmuştur. Kürtlerin bağımsız bir devlet kurma yolunda tarih içerisinde elde ettikleri en önemli uluslararası belge olan Sevr, Kürt Milliyetçiliğinin oluşumunda bir dönüm noktası teşkil etmiştir.

Sevr'e giden süreç içerisinde İngiltere'nin Kürtlere karşı yaklaşımına bu devletin Yakın Doğu politikası şekil vermiştir. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşına kadar Hindistan'a giden yolu egemenliği altında bulundurmak için Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunmasını amaçlayan İngilizler bu tarihten sonra bu politikalarından yavaş yavaş vazgeçerek I. Dünya Savaşı ile birlikte Fransa, Rusya ve İtalya ile Osmanlı topraklarının paylaşılmasını hedeflemiştir. 1919 Aralık ayına gelindiğinde İngiltere ile Fransa İstanbul ve boğazların uluslararası bir statüye kavuşturulmasının yanı sıra Doğu Anadolu'da Ermenistan ve "Kürdistan" devletlerinin kurulması konusunda antlaşmaya varmışlardır.¹⁴⁹ Aslında bu niyetlerini daha bir yıl öncesinden açıklayan Fransa ve İngiltere, 7 Kasım 1918 günü yaptıkları ortak açıklamada amaçlarının ne olduğunu şu şekilde açıklamaktadırlar: "Türkler tarafında uzun yıllar

¹⁴⁷ Atatürk, a.g.e., (C. II), s. 452.

¹⁴⁸ Sabis, a.g.e., s. 326.

¹⁴⁹ Mustafa Çufalı, (2002), "İstiklal Harbi Döneminde Türk İngiliz İlişkileri", *Türkler*, C. 16, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 263-265.

baskı altında tutulan bu insanlara tam ve kesin bir özgürlük verilmesi ve yerel halkın seçeceği ve otoritesini özgür iradesinden alan ulusal devletlerin ve idarelerin kurulması.”¹⁵⁰ Ancak bu açıklamadaki niyetlerini ilerleyen süreçte görmek pek mümkün olmayacaktır.

Sevr Antlaşmasına geçmeden önce bu antlaşmanın ön çalışmaları niteliğinde olan Paris Barış Konferansı, San Remo ve Londra Konferanslarında Kürtlerle ilgili alınan kararları özet olarak incelemek gerekmektedir.

2.2.1. Paris Konferansı

Paris Barış Konferansı 18 Ocak 1919 günü açıldı. Büyük devletler Türkiye'nin paylaşılması konusunda görüş birliği içindeydiler ve Suriye, Filistin, Arabistan, Mezopotamya ve Ermenistan'ın Osmanlı Devletinden ayrılmasına karar verdiler. İngiliz Başbakanı Lloyd George bu bölgelere Mezopotamya ve Ermenistan arasında kalan “Kürdistan'ı” da ekledi.¹⁵¹ İngiltere'nin hazırladığı gizli plana göre; İstanbul ve Boğazlar ya uluslararası bir denetime ya da ABD denetimine sokulacak, Trakya ya Yunanistan'a verilecek ya da Yunanistan'la Bulgaristan arasında bölüştürülecek, İzmir ve çevresi Yunanistan'a verilecekti. Suriye, Filistin, Mezopotamya, Arabistan, Ermenistan ve Kafkasya'da Osmanlı egemenliği sona erecek, Filistin ABD ve İngiltere denetimine verilecek, Musul, Bağdat ve Basra'da İngiliz denetiminde Arap Devleti veya devletleri kurulacak; ABD veya Fransa koruyuculuğunda Ermenistan, ABD koruyuculuğunda Kafkas devletleri kurulacak; İngiltere rehberliğinde Kürtlerin ve Nesturilerin özerkliği olacaktı.¹⁵²

Konferansa Kürt Milli Delegasyonu Başkanı sıfatıyla Şerif Paşa¹⁵³ katılmıştır.¹⁵⁴ Şerif Paşa 6 Şubat günü Kürtlerin taleplerini bir muhtıra ile Barış

¹⁵⁰ Dowall, a.g.e., s. 163.

¹⁵¹ Perinçek, a.g.e., s. 36.

¹⁵² Sarıhan, (1993), (C. I), a.g.e., s. 85.

¹⁵³ Şerif Paşa Babası hariciye Nazırlığı ve Şüray-ı Devlet Reisliği görevlerinde bulunmuş olan Süleymaniye'li Kürt Sait Paşa'nın oğludur. Brüksel ve Paris'te askeri ataşelik görevlerinde bulunmuştur. 1893'te Stockholm Elçiliğine atanmıştır. Paris Barış Konferansına ve Sevr Antlaşmasına Kürtleri temsilen katılmıştır. İngiltere'nin İsviçre'deki istihbaratçılarından Binbaşı Vivian, Şerif Paşa'nın çevresinde giyim ve tavrındaki züppelikten dolayı 'Cherif le Beau' Türklerce de boş herif şeklinde anıldığını yazmaktadır. Savaş yıllarında Müttefiklere Çanakkale Boğazının tahkimatına ilişkin bilgiler veren Şerif Paşa Türkiye'de vatan haini olarak addediliyordu. Öke, (1990), a.g.e., ss. 74-75. Şerif Paşa İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Divan-ı Harp'te yargılanarak idama mahkûm edilmiş, Paris'te başarısız bir suikasta uğramıştır. 1912 'de İstanbul'a dönmesinden sonra hakkındaki idam kararı geçersiz sayılmıştır. 1913 yılında tekrar Paris'e dönen Şerif Paşa Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikastçı tarafından öldürülmesinden sorumlu tutulmuş, Divan-ı Harp'te gıyabında yargılanarak ikinci kez idama mahkûm edilmiştir. Göldaş, a.g.e., s. 156; a.g.e., s. 104.

Konferansına bildirdi. Milletler Cemiyeti güvencesi altında bir Kürt Devleti kurulmasını istedi. Bu devlet Diyarbakır, Harput, Bitlis, Musul vilayetleri ile Urfa Sancağını kapsayacak ve Ermenistan'da gittikçe güçlenen Bolşevikliğe karşı bir set oluşturacaktır.¹⁵⁵ Şerif Paşa'nın verdiği muhtıra ölçsüz Ermeni taleplerine bir tepki niteliğindedir. Çünkü Ermeni Delegatesi Boghos Nubar Paşa Ermenistan için Van, Bitlis, Diyarbakır, Sivas, Erzurum, Trabzon, Maraş, Kozan ve Adana'yı istiyordu.¹⁵⁶

1918 yılının Temmuz ayında Percy Cox (daha sonra İngiltere'nin Irak Yüksek Komiseri olmuştur.) ile Şerif Paşa Cenevre'de görüşmüşler ve Sykes-Picot Antlaşması ile Fransa'ya bırakılan Musul ve çevresinde İngiltere himayesi altında özerk bir "Kürdistan" Devleti oluşturulması hususunda fikir birliğine varmışlardır.¹⁵⁷ 26 Aralık tarihinde yine Cenevre'de bu kez benzer istekleri Fransızlara karşı talep eden Şerif Paşa Fransızlar tarafından ciddiye alınmamıştır.¹⁵⁸

Konferansa katılan Ermenilerin toprak talepleri Kürtlerle çakışmakta idi. Bu nedenle İngilizler Kürt meselesinin kuzey-güney olarak ikiye ayrılmasını kuzeyde bulunan ve Ermeni talepleri ile çelişen yerlerin kendi içerisinde çözüme kavuşturulmasını istemişlerdir. Bundan amaç Musul'u İngiltere açısından olabildiğince güvence altına almaktır. İtilaf devletleri, "Kürdistan" ve Ermenistan adı altında bağımsız bölgeler oluşturarak Türkiye ile Musul arasında tampon bölgeler kurarak, bölgeyi kontrolleri altında tutmayı hedeflemekteydiler.¹⁵⁹

Ermenilerle Kürtler arasındaki bu antlaşmazlık 20 Kasım 1919 günü Boghos Nubar ve Dr. H. Ohancıyan ile Şerif Paşa arasında Ermenistan ve 'Kürdistan'ın teşkili konusunda ortak muhtıra verilmesiyle çözümlenmiştir.¹⁶⁰ Bu antlaşma üzerine

¹⁵⁴ İsmail Göldaş'ın kitabında Şerif Paşa'nın 21 Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı'na Osmanlı temsilcisi sıfatıyla katıldığı ve 16 Nisan 1919 tarihinde Osmanlı temsilciliğinden çekilerek, yalnızca Kürt temsilciliğini yürüttüğü yazmaktadır. Göldaş, (1991), a.g.e., s 160. Aynı konuyla ilgili olarak Sarıhan; İsviçre'de bulunan Türk aydınlarının Cenevre'de bir kongre düzenleyerek, Paris Barış Konferansında İtilaf Devletleri nezdinde Türkiye'nin haklarını savunmak üzere karar aldıklarını, bu iş için de Şerif Paşa'nın seçildiğini, daha sonra Şerif Paşa'nın Türkiye'nin haklarını savunmaktan vazgeçerek Kürt delegeliğine devam ettiğini sonra bunu da bıraktığını yazmaktadır. Damat Ferit Hükümeti Konferansa ancak 30 Mayıs tarihli Yüksek Konsey kararıyla, İtilaf Devletlerinin İzmir'in işgali üzerine millette doğan öfke ve gerilimi yatıştırmak üzere çağrılır. 12 Haziran'da Paris'e varan Damat Ferit konferansa iki bildiri sunacaktır. Sarıhan, (1993), (C. I), a.g.e., s. 97, 293.

¹⁵⁵ Perinçek, a.g.e., s. 38.

¹⁵⁶ Şimşir, (2007), a.g.e., s. 306.

¹⁵⁷ Chaliand, a.g.e., s. 33.

¹⁵⁸ Kurubaş, a.g.e., s. 75.

¹⁵⁹ Akşin, (1992), a.g.e., (C. I), ss. 104-105, (C. II), s.111.

¹⁶⁰ Perinçek, a.g.e., s. 40.

Anadolu'dan Şerif Paşa'ya birçok tepki telgrafları yağar¹⁶¹ ve Şerif Paşa, Kürdistan Teali Cemiyeti içerisindeki ayrılıklar da kesinleşince Kürt delegeliğinden çekilir. Çekilme gerekçesini şöyle açıklar: “Ermenilerin ve bazı müttefiklerin Kürt ülkelerine göz diktiğini görünce, ırkımın bağımsızlık haklarını savunmayı göze aldım.”¹⁶² Şerif Paşa'ya karşı gösterilen tepkinin çok şiddetli olduğunu 11 Aralık 1919 tarihli Tanin'de geçen haberden de anlamak mümkündür. Bu habere göre Şerif Paşa İsviçre'de Maliye eski Nazırı Cavit Bey'le uzun bir görüşme yapmıştır. Hürriyet ve İtilafçılara karşı bir tutum içerisinde, İttihatçılara bağlı, milli harekete taraftar olduğunu beyan ederek, kendisinin başkanlığında ikinci derecedeki İttihatçılardan bir kabine oluşturulmasını önermiştir. Türkiye'den ayrılmaya taraf olmadığını, hatta Arapları da içine alan bir konfederasyon istediğini ifade etmiştir.¹⁶³

Bu konuda Şimşir kitabında; Şerif Paşa ve Boghos Nubar Paşa arasında imzalanan muhtıra üzerine Seyit Abdülkadir'in İstanbul'da Fransızca olarak yayınlanan *Journal d'Orient* gazetesine bir demeç vererek antlaşmayı olumlu karşıladığını belirtmektedir. Ayan üyeliğinden düşürülmesi gündeme gelen Seyit Abdülkadir, Meclis-i Mebusan'da yaptığı konuşmada böyle bir demeç vermediğini söylemiştir.¹⁶⁴ Bu konuyla ilgili olarak İngiliz Yüksek Komiserliği Müsteşarı T.B. Hofler'i 8 Aralık 1919 günü ziyaretiyle ilgili olarak Hofler'in düzenlediği muhtırada; Seyit Abdülkadir'in, Kürtlerle Ermenilerin hem İstanbul'da hem de Paris'te anlaşmalarını bildirdiğini rapor etmektedir.¹⁶⁵

Göldaş kitabında, Anadolu'dan Şerif Paşa'nın Ermenilerle antlaşma yapması üzerine çekilen tepki telgraflarının, Müdafa-i Hukuk örgütlerinin denetiminde çekildiğini, bu telgrafların çekilmesindeki amacın Şerif Paşa'nın Paris'te yalnızlaştırılması ve Kürtlerin örgütlü desteğinden yoksun bırakılması olduğunu, bu telgrafların imam, müftü, müderris, belediye reisi, tüccar ve aşiret reislerinin

¹⁶¹ Şerif Paşa'nın Ermenilerle yapmış olduğu bu antlaşmaya tepki olarak gönderilen telgraflardan bir tanesi de İrade-i Milliye'de yayınlanan Dersim ve Erzincan bölgesindeki aşiretlerin telgrafıdır: “Dersim ve Erzincan'ın bir kısmın meydana getiren biz Kürtlerin bin yıldan beri birlikte yaşadığımız Türklerden ayrılmak hatırımıza bile gelmez. Bu birliği korumak için hayatımızı fedaya hazırız. Kimlikleri bizce bilinen bir takım kişiler, Kürtlük adına söz söylemeye yetkili değildir.” Sarıhan, (1993), a.g.e., (C. II), s. 308.

¹⁶² Perinçek, a.g.e., s. 43.

¹⁶³ Sarıhan, (1993), a.g.e., (C. II), s. 273.

¹⁶⁴ Şimşir, (2007), a.g.e., s. 314 ayrıca bu konuda bkz. Yıldız, *Kürt Gerçeği Olaylar Oyunlar Çözümler*, s. 207.

¹⁶⁵ A.g.e., s. 315.

Müdafa-i Hukuk örgütleri tarafından ikna edilerek çekildiğini, bunun da Kemalist propagandanın etkisinden kaynaklandığını yazmıştır.¹⁶⁶

İngilizler Nubar ve Şerif Paşa arasında yapılmasını sağladıkları bu antlaşmayı memnuniyetle karşılasalar da aslında Şerif Paşa konusunda endişe duymaktadırlar. 8 Ocak 1920 tarihinde İstanbul'dan (Yüsek Komiserlik'ten) yazan Webb, Şerif Paşa'nın uzun süredir bölgeden ayrı olmasından dolayı Kürtler üzerinde çok etkili birisi olmadığını yazacaktır.¹⁶⁷

Kürdistan Teali Cemiyeti ve Kürt ileri gelenleri o dönemde I. Dünya Savaşının bitmesi ve Kürtlerin Paris Konferansına kabul edilmesiyle, Wilson prensiplerine ve Paris Barış Konferansına büyük ümitler bağladıkları ve sadece İstanbul'da oturup bölgede herhangi bir çalışma yapmadıkları için daha sonraki süreçte eleştirilere konu olacaklardır.¹⁶⁸

2.2.2. Londra ve San Remo Konferansları

Sevr Antlaşmasının ön hazırlıklarından bir diğeri olan Londra Konferansı 12 Şubat 1920 tarihinde düzenlendi. Bu konferansta alınan en önemli karar İstanbul'un Türklere bırakılması olmuştur. Bu durum uzun bir süredir İngiliz politikasını meşgul eden Türkiye'nin Avrupa'dan atılması fikrinin rafa kaldırılmış olduğu manasına gelmektedir. Konumuzla ilgili olarak alınan en önemli kararlar ise Erzurum'u da içeren bir Ermenistan'ın teşkili ile muhtemel bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması olmuştur.¹⁶⁹

18-26 Nisan 1920 günleri arasında İngiltere, Fransa ve İtalya heyetlerinin katılımıyla toplanan San Remo konferansı Türkiye'ye dayatılacak paylaşım planını hazırladı ve Sevr Antlaşmasına temel oldu. İngiliz Başbakanı Lloyd George Konferansta Kürt sorunun çözümüne ilişkin görüşlerini açıklarken şu noktalara parmak bastı:

Kürtler aşiretlere bölünmüştür, bütün Kürtleri temsil edecek bir kimse bulunamamıştır. Ermeni, Süryani ve Keldanilere komşu olan Kürtler ayrıca İngiltere'nin mandası altına girecek Musul'un bir kısmını oluşturmaktadır. Bu nedenle Avrupa'nın ilgi alanına girmektedirler. Kürdistan'ı Türkiye'den ayırıp

¹⁶⁶ Göldaş, a.g.e., s. 212.

¹⁶⁷ Akşin,(1992), a.g.e., (C II), ss. 112-113.

¹⁶⁸ Göldaş, a.g.e., s. 152.

¹⁶⁹ Çufalı (2002), a.g.m., s. 265.

özerklik vermek uygun olacaktır. Kürtler arkalarında büyük devletler olmadan varlıklarını sürdüremeyeceklerini düşünmektedirler. Fransa ve İngiltere bu himayeyi kabul etmezlerse Kürtlerin Türklerin himayesini isteyecekleri düşünülmektedir. Musul'un ikiye ayrılıp bir bölümünün Kürt devletine bağlanması mümkün değildir.¹⁷⁰

Müttefiklerin 26 Nisan'da San Remo'da kararlaştırdıkları Türkiye ile ilgili barış şartları Saltanat Şurası kararı ile 10 Ağustos 1920 günü Sevr'de imzalanmıştır. Sevr Antlaşması olarak anılacak bu antlaşma, Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilecek, ancak onaylayacak bir parlamentonun bulunmayışı nedeniyle kesinlik kazanamayacak, Ankara Hükümeti ise antlaşmayı tanımayacaktır.¹⁷¹ Antlaşmada Kürt meselesi ile ilgili olan üç madde 62, 63 ve 64. maddelerdir.

2.2.3. Sevr Antlaşmasında Kürtler

Antlaşmanın 62. maddesi Fırat'ın doğusunda, gelecekte tespit edilecek olan Ermenistan güney sınırının güneyinde ve Türkiye'yi Suriye ve El-Cezire'den ayıran sınır çizgisinin kuzeyinde bulunan Kürt unsurunun sayı olarak yüksek bulunduğu bölgenin yerel özerkliği bu antlaşmanın yürürlüğe konulmasından itibaren altı ay içinde İstanbul'da toplanacak İngiliz, Fransız ve İtalyan delegelerinden oluşacak bir komisyon tarafından hazırlanmasını öngörmektedir. Bazı meseleler hakkında tam bir fikir birliği sağlanamadığı takdirde bu meseleler komisyon üyeleri tarafından mensup oldukları hükümetlere havale edilecektir. Bölge içerisinde bulunan diğer etnik veya dini azınlıkların himayesi için İngiliz, Fransız, İtalyan, İran ve Kürt temsilcilerinden oluşan bir komisyon yerlerinde incelemeler yaparak bu antlaşma gereğince Türkiye'yi İran'dan ayıran sınır çizgisinde icap ederse ne gibi düzeltmeler yapılması gerektiğini karara bağlayacaktır. 63. maddeye göre Osmanlı Hükümeti 62. Maddede söz konusu komisyonlardan birinin veya diğerinin kararlarını ve kendisine bildirildiği günden itibaren 3 ay içinde uygulanacağını düzenlemiştir.

Antlaşmanın 64. maddesinde ise bu antlaşmanın yürürlüğe konulmasından bir süre sonra 62. maddede belirtilen bölgedeki Kürtler bu bölge Kürtlerinin çoğunluğu Türkiye'den ayrılarak bağımsız olmak istediğini ispat ederek Cemiyet-i Akvam Meclisine başvurarak ve Meclisçe de Kürtlerin bu bağımsızlığa layık görülmesi halinde onlara bağımsızlık verilmesini Türkiye'ye tavsiye ederse Türkiye bu

¹⁷⁰ Perinçek, a.g.e., s. 46.

¹⁷¹ Zeki Sarıhan, (1986), *Kurtuluş Savaşı Günlüğü* (C. 3), Ankara: Öğretmen Yayınları, s. 41.

tavsiyeye uymayı ve bu bölge üzerindeki bütün haklarını bırakacağını taahhüt etmesi istenmektedir.. Bırakılan bu hakların ayrıntıları başlıca Müttefik hükümetlerle Türkiye arasında yapılacak bir özel sözleşme ile tespit edilecektir. Bu haklardan vazgeçme meydana gelmiş veya gelecek olursa Kürdistan'ın şimdiye kadar Musul Vilayetinde kalmış olan kısmında oturan Kürtlerin bir bağımsız Kürt Devletine kendi istekleri ile katılmalarına karşı başlıca Müttefik hükümetler tarafından hiçbir itiraz yapılmayacaktır.¹⁷²

Aynı antlaşmanın 89. maddesi ile Ermenistan'a bırakılacak topraklar tespit ediliyor, bu doğrultuda Kürtlerin talebiyle bağımsız bir devlete dönüştürülecek olan özerk bölgenin sınırları da belirlenmiş oluyordu. Kuzey sınırı Ermenistan olan bu bölge Siirt ve Hakkâri vilayetlerine sıkıştırılmıştı.¹⁷³ Hâlbuki Kürtlere verilen samimiyetten uzak desteğin içyüzü hakkında o zamanki bazı İngiliz yetkililer arasındaki yazışmalarda aynen şu ifadeler geçmektedir. 27 Ağustos 1919, Mr. Hohler'den Mr. C. Kerr'e: "Kürtlerin durumu bizi ilgilendirmez, Kürt meselesine verdiğimiz ehemmiyet Mezopotamya bakımındandır." 28 Kasım 1919, Mr. Kitson'dan Sir E. Crowe'a: "Kürtlere inanmasak da kullanmamız menfaatimiz icabıdır." 23 Aralık 1919, Yüksek Komiser Amiral Sir F. de Robeck'ten Lord Curzon'a: "Tarih, Kürtlerin güvenilmez olduğunu göstermiştir. Hükümetimizin niyeti, Türkleri ne olursa olsun zayıf düşürmek ise Kürtleri onlardan ayırmak hiç de fena fikir değildir."¹⁷⁴

Hasan Yıldız'ın Fransız gizli belgelerine dayandırdığı görüşüne göre; İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda görevli Mr. Kidston'un Paris'te bulunan ve tutucu görüşleri ile tanınan Sir E. Crowe'a yazdığı bir mektupta Türkiye'nin Kürt ve Ermeni bölgelerini ayırmanın mümkün olamayacağını, hele Büyük Ermenistan'ın hiç mümkün olamayacağını, Mustafa Kemal faktörünü hesap etmek gerektiğini ve bu ülkeler için manda yönetimi kurulmasının çok zor olduğunu, bunun için asker gerekeceğini bildirir.¹⁷⁵

¹⁷² Ömer Budak, (2001), *Sevr Antlaşması*, Ankara: Bilge Yayınları, ss. 95-96.

¹⁷³ Perinçek, a.g.e., s. 51.

¹⁷⁴ Erol Ulubelen, (1967), *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul: Aykaç Kitapevi, ss. 215-216. ayrıca bkz. Süleyman Kocabaş, (2003), *İngiliz Tuzağı*, İstanbul: Vatan Yayınları, s. 268.

¹⁷⁵ Hasan Yıldız, (2005), *Fransız Belgeleriyle Sevr Lozan Musul Üçgeninde Kürdistan*, İstanbul: Doz Yayınları, s. 40.

Öte yandan Türkiye’de otonom ya da bağımsız bir Ermenistan kurmanın gelişen Bolşevik hareketi karşısında doğuracağı tehlikeler vardır. İngiliz Akdeniz Kuvvetleri İstanbul Merkezi Siyasi Subayı Yarbay Luke’un Sevr Barış görüşmelerinde söz konusu edilen Ermenilerin durumunu net bir dille rapor eder. Yarbay Luke’a göre şimdiden Türkiye’de oluşturulacak bir Ermenistan’ın ileride Rusya’da kurulan Ermeni Devletine katılabileceğini, Doğu Rumeli’nin Bulgaristan’a katılma örneği ile açıklar. Yıldız’a göre bu raporlar, Eylül 1921’de Anadolu hükümeti ile antlaşma yoluna giden Fransızlar’da olduğu gibi İngilizlerin de Fransız politikasına yaklaştığını göstermektedir. Buradan İngilizlerin sorunu dünya çapında bir prestij sorunu yaptıkları sonucu çıkmaktadır. Zira kendileri de gerçekte ne bir bağımsız Ermenistan ne de bağımsız Kürdistan peşinde koşmaktadırlar. Bütün bunlar Kemalist yönetimi dize getirmek üzere ortaya atılan göstermelik sorunlardır.¹⁷⁶

Sevr Antlaşması’nın, büyük bir kısmı Irak ve İran’da kalacak olan Birleşik bir Kürdistan’ı değil de bağımsız bir Kürdistan’ı sağlaması aslında bir ironidir. Dahası İngiltere’nin desteğinde birleşik bir Kürdistan arayışında olan milliyetçiler için Sevr Antlaşmasının imzalanmasıyla Birleşik Kürdistan’ın gerçekleşmeyeceği açığa kavuşmuştur. Bu nedenle Kürt milliyetçileri Türkiye toprakları içerisinde bağımsız bir Kürdistan düşüncesine zorlanmışlardır.¹⁷⁷

Osmanlı devleti ile imzalanan bu antlaşmanın tasavvur ettiği ‘Bağımsız Kürdistan’ın topraklarının üçte ikisi budanmıştır. Bu haliyle bahis konusu ülke, fakir bölgeler olan Harput, Dersim, Hakkâri ve Siirt’ten ibaretken tabi ki İngilizlerin petrolü kontrol edebilmeleri için Musul’da dâhil edilmiştir. Antlaşmanın uygulanması halinde Kürt toprakları batıda Fransızlar, güneyde Suriye, doğuda İran ve kuzeyde Ermenistan arasında paylaşılarak sadece merkezde bir ‘Kürdistan’ bırakılacaktır.¹⁷⁸ Ancak 1920 yılından sonra İngilizlerin ilgisi jeopolitik sebeplerle büyük ölçüde bugünkü Irak topraklarında yoğunlaşmıştır. Bu durumda otonom Kürt Devletinin sınırlarına Musul’un da dâhil edilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.¹⁷⁹ Bu jeopolitik nedenlerden en önemlisi Avrupa devletlerinin Anadolu Türkleri ile Orta Asya, özellikle Azerbaycan Türkleri arasında bir tampon devlet kurma düşüncesidir.

¹⁷⁶ A.g.e., s. 40.

¹⁷⁷ Robert W. Olsen, (1991), *The Emergence of Kurdish Nationalism and The Sheih Said Rebellion 1880-1925*, USA: University of Texas Press, s. 24.

¹⁷⁸ Chaliand, a.g.e., s. 35.

¹⁷⁹ Olsen, (1991), a.g.e., s. 55.

Diğer jeopolitik neden, Türkiye ile İran'daki Azeriler arasında bir tampon koymaktır. Kürt devleti bunun için iyi bir fırsattır. İngiltere Pan-Türkist akımlardan çekinmekteydi. Ayrıca İngiltere bir Kürt Devleti kurulması halinde, bölge devletlerinin potansiyel gücünü azaltabileceğini de düşünmekte ve gerektiğinde bu devletlere karşı Kürt kartını oynamayı tasarlamaktaydı.¹⁸⁰ İngilizlerin bu bölgeye verdikleri önemi kanıtlar mahiyette diğer bir olay ise 12 Eylül 1919'da İstanbul Hükümeti ile İngiltere arasında imzalanan bir gizli antlaşmadır. Bu antlaşmanın 3. maddesine göre Türkiye bağımsız bir Kürt Devletinin kurulmasına karşı koymayacak ve İngiltere'nin Suriye ve Elcezire üzerindeki fiili egemenliğini sağlamasına yardımcı olacaktır. Ayrıca hilafet gücünü Müslümanların bulunduğu İngiliz sömürgelerinde İngiltere lehine kullanacaktır.¹⁸¹

Sevr Antlaşması, sonuç olarak Kürt milliyetçiliğini ilk kez uluslararası platforma taşımıştır. Antlaşma Kürt milliyetçileri için bir dayanak olup birçok Kürt milliyetçisi seslerini uluslar arası topluma duyurmaya çalışırken bu antlaşmaya gönderme yapmışlardır. Örneğin 1958 yılında Kamuran Bedirhan'ın kaleme aldığı bir yazıda; Bu antlaşmanın Kürt halkına birlik ve bağımsızlık hakkı tanıdığı, uzun çabaların ve bedellerin ödenmesi sonucu elde edilen bu antlaşmanın hiçbir zaman yaşama geçirilmemesine rağmen moral gücünün yeni olanaklar sağladığı belirtilmekteydi.¹⁸²

Halkları aldatma görevi üstlenen bu antlaşma aslında ölü doğmuş bir belgedir. Antlaşmayı imzalayan hiçbir ülkenin bunu onaylamaması boşuna değildir. Ancak yine de Kürt sorununun sonraki gelişimi Sevr'in başlattığı bir hareket olarak karakterize edilmektedir.¹⁸³ Ama bir takım Kürt önderleri için bu antlaşma tam bir düş kırıklığıdır. Bu düşünceyi paylaşanların başında Şerif Paşa, Seyit Abdülkadir, Cibranlı Halit Bey, Ağrı isyanlarının önemli ismi İhsan Nuri, Bitlis Mebusu Yusuf Ziya gibi isimler gelmektedir. Kürtler bu antlaşma sonunda yüzlerini İngilizlerden Türklere çevirmişler, İngilizlerden beklenen himayeli özerklik isteğini Ankara hükümetinden talep etmişlerdir. 1920 sonunda patlak veren Koçgiri ayaklanmasında bu talepler dile getirilmiş, çözüm olarak parlamenter sistem içerisinde Kürtlere

¹⁸⁰ Kurubaş, a.g.e., s. 102.

¹⁸¹ Akşin, (1992), a.g.e., C. I, ss. 571-572.

¹⁸² Lazarev, a.g.e., ss. 188-189.

¹⁸³ A.g.e., s 189.

haklarının verilmesinin Türkler ve Kürtler arasındaki ilişkiyi kuvvetlendireceği ifade edilmiştir. Seyid Abdülkadir'in teklifi ise Kürtlere otonomi verilmesi olmuştur¹⁸⁴

¹⁸⁴ Laçiner, a.g.m. , ss. 494-495.

III. BÖLÜM: MİLLİ MÜCADELE ve KÜRTLER

3.1. MİLLİ MÜCADELE'YE KARŞI KÜRTLERİN TUTUMU

Kurtuluş savaşı döneminde Milli harekete karşı İngiltere ve Padişah hükümetinin kışkırttığı Türk isyanları olduğu gibi, Kürt isyanları da vardır. Kurtuluş savaşı sırasında Kürtlerde iki akım görülmüştür. Ana akım milli hareketle birliktedir. Zayıf olan ikinci akım ise İngilizlerle ve Damat Ferit hükümetiyle işbirliği içinde bir Kürt devletini amaçlamaktadır.¹⁸⁵ Milli hareketle birlik içerisinde olan Kürtler için öncelik toprakları üzerinde kurulma planları yapılan Ermeni Devleti tehlikesine karşı tedbir alma düşüncesi olmuştur.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun şehir eşrafı, aşiret reisleri ve büyük toprak sahipleri, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinde toplanmışlardır. Çünkü doğuda bir Ermenistan kurulması tehdidi ile asıl onlar karşı karşıyadır ve tehdidin ancak Milli Mücadele ile birleşerek bertaraf edilebileceğini görmektedirler.¹⁸⁶ Ermenistan kurulması konusundaki tehdidin varlığı İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'un Londra'ya gönderdiği bir yazıda su yüzüne çıkmaktadır:

Büyük Ermenistan sözü, milli eylem ateşini alevlendiriyor, Kürtleri tekrar sırt sırta Türklerle bir hizaya getiriyor. Ermenistan-Türk sınırında durum ciddileşiyor. Türk subaylarınca kışkırtıldıkları kuvvetle muhtemel olan 10 bin dolayında Kürt, Ermenilere karşı ayaklanma durumunda. Uygulanması için ön tedbirler alınmadan Hıristiyanlar lehine, Müslümanlar aleyhine barış şartları açıklamak çok tehlikeli sonuçlar yaratacaktır.¹⁸⁷

İngilizlerin yaptıkları bu tespiti aynı şekilde gören Mustafa Kemal Samsun'a çıkmasından itibaren, Kürt ileri gelenlerine mektuplar yollamıştır. Bu mektuplar son derece saygılı ve kazanıcı bir dille yazılmıştır. Mektupların ekinde Erzurum Kongresi kararlarını yollamıştır. Böylece o güne kadar Kürt beylerine, Kürtlerin hak ve hürriyetleri konusunda yazılanlar, artık bir kongre kararı olarak bildirilmiştir. Mektupların en önemli teması doğu vilayetlerinin Ermenilere çiğnettirilmeyeceğidir. Yabancıların Kürtleri bağımsızlık vaatleri ile aldatma girişimleri vurgulanmakta, Kürt ileri gelenlerinden Milli mücadeleye katkılarını daha aktif çabalarla

¹⁸⁵ Perinçek, a.g.e., s. 91.

¹⁸⁶ A.g.e., s. 94.

¹⁸⁷ Sarıhan, (1993), a.g.e., (C. II), ss. 11-12.

sürdüremeleri istenmektedir.¹⁸⁸ Kazım Karabekir'in Harbiye Bakanlığı'na çektiği 5 Aralık 1919 tarihli telgrafta; Mustafa Kemal'in Sivas'ta, Türk, Kürt ve Arap Şeyhleri ile bir toplantı yaptığını, yeni bir organizasyon peşinde, Kuvay-ı İslamiye adında bir örgüt kurduğunu, örgütün Kürtlerden, Araplardan ve Mardin yöresindeki aşiretlerden oluştuğunu, bunları Türk subaylarının idare edeceklerini ve Başkumandanın da Mustafa Kemal olacağını bildirmiştir.¹⁸⁹

Türk kurtuluş hareketinin ilk önemli kongresi olan Erzurum kongresinin yapılma nedenlerinden biri, İngiliz himayesi altında bağımsız ya da özerk bir Kürt devleti kurulması yolundaki İngiliz-Kürt çalışmalarına karşı önlem alınmak istenmesiydi.¹⁹⁰ Erzurum Kongresiyle ilgili olarak Zeki Sarıhan'ın kitabında şu bilgi yer almaktadır; Vilayet-i Şarkiye Müdafa-i Hukuk Cephesi Erzurum Şubesi, Trabzon, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Sivas ve Erzincan'a mektup göndererek Doğu illerinin Ermenilere verilme planlarına karşı Türk ve Kürtlerin birleşmesi ve bir kongre yapılması çağrısında bulunur. Derneğin bu çağrısı sonucunda 23 Temmuz'da Erzurum Kongresi toplanır.¹⁹¹ Erzurum Kongresine katılan 56 delegenin 22'si Kürttür. Delegeler, İtilaf Devletlerinin Anadolu'da Ermeni ve Rum devletleri kurmaya yönelik çabalarına direnme gereği üzerinde yoğunlaşmışlardır. İslam ve Osmanlı yurtseverliği, Kürtler ile diğer delegeler arasında önemli bir ortak bağ oluşturmuştu. Direniş hareketinin faaliyetlerini temsil ve tanzim etmek üzere oluşturulan Heyet-i Temsiliye'de Kürtler de temsil edilmişti.¹⁹² Kürtlerin Erzurum Kongresine olan ilgileri Sivas'ta görülmemiştir. Mango, Erzurum Kongresinde seçilen Osmanlı Meclisinden Bitlis Mebusu Sadullah Efendi ve Aşiret reisi Mutkili Hacı Musa'nın hastalıklarını bahane ederek ve düşman aşiretlerden koktukları için kongrede hizmet etmediklerini yazmaktadır.¹⁹³ Aynı kişi 4 Eylül'de başlayan Sivas Kongresiyle ilgili olarak Kürt bölgelerinden hiçbir temsilcinin Sivas'a gelmediğini fakat eski bir vali olan Mazhar Müfit'in (Kansu) Hakkâri temsilcisi olarak ve Diyarbakır'ı temsilen İhsan Hamit'in (Tigrel) kongre bitiminde Sivas'a geldiklerini

¹⁸⁸ Perinçek, a.g.e., s. 120.

¹⁸⁹ Sarıhan, (1993), a.g.e., (C. II), s. 264.

¹⁹⁰ Salahi R. Sonyel, (1973), *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I Mondros Bırakışmasından Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 93.

¹⁹¹ Sarıhan, (1993), (C. I), a.g.e., ss. 289-290.

¹⁹² Kemal Kirişçi, Gareth M. Winrow, (1997), *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, (çeviren: Ahmet Fethi), İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 83.

¹⁹³ Andrew Mango, (1999), "Atatürk and the Kurds", *Middle Eastern Studies*, C. 35, S. 4, ss. 8-9.

yazmaktadır.¹⁹⁴ Ancak 23 Nisan'da Meclis'in açılmasıyla Erzurum ve Sivas kongrelerinin aksine birçok Kürt aşiret lideri Mecliste yer almışlardır.

Tabii ki bu zor dönemde işgalci güçlerle ittifak kurma çabaları içerisinde olan Kürt milliyetçilerini de görmek mümkündür. İngilizlerin Kürtler üzerindeki emellerinin farkında olan Mustafa Kemal, 29 Mayıs 1919'da Genel Kurmay Başkanlığına gönderdiği bir telgrafta Kürt ileri gelenlerine yazdığı bu telgraflardan bahseder ve İngilizlerin bağımsız 'Kürdistan' için hangi bölgelere ağırlık verdiklerini sorar. Genel Kurmay Başkanı Cevat Paşa 3 Haziran tarihli telgrafında cevaben; İngilizlerin, Irak, Ermenistan ve Türkiye arasında bir Kürt Devleti kurma niyetinde olduklarını, General Allenby'in baskıları sonucu Genel Kurmay Başkanlığının Diyarbakır'daki 13. Kolorduyu dağıtarak Jandarma birliği olarak yeniden yapılandıracağını bildirir. Bu sebeple 13. Kolorduyla yapacağı görüşmelerde dikkatli davranarak adının çevrede duyulmaması konusunda dikkatli davranmasını ister.¹⁹⁵

Kürtler arasında ortaya çıkan İngiliz destekli ayrılıkçı hareketlere karşı, sadece Türklerden tepki gelmemiş, aynı zamanda Kürtler arasında da tepkiler ortaya çıkmıştır. Kürt kökenli Dersim Milletvekili Lütfü Fikri Bey, 17 Kasım 1919 tarihinde Sabah gazetesine yazdığı Türk-Kürt Meselesi başlıklı makalede "Barıştan sonra istediğimiz gibi didişelim, birbirimizi memnun ederiz. Kürt Cemiyetleri şimdi ayrılmayı reddetmelidir." diyerek bu faaliyete tepkisini göstermiştir. Bu fikirlerini 24 Kasım 1919'da yazdığı başka bir makalede şu şekilde ifade etmektedir: "Türklerle Kürtler arasında uçurum derin değildir. Kürtler Osmanlı Devletinden ayrılmamalıdır."¹⁹⁶

Yıldız'a göre Kemalistlerle Kürtlerin Milli Mücadele dönemindeki işbirliği, Türk-Kürt milli birliği altında ulusal topraklarını elde edecekleri umuduyla yapılmıştır. Ona göre 16 Ekim 1921 günü Mecliste yapılan konuşmalar Kürtlerin bu yöndeki beklentilerine son vermek için söylenen vaatlerle doludur. Koçgiri ve Milli Aşireti'nin ayaklanmasıyla bölgedeki Kürtler ortak bir bildiri ile TBMM'den şu taleplerde bulunurlar:

¹⁹⁴ A.g.m., ss. 9, 12.

¹⁹⁵ A.g.m., s. 6.

¹⁹⁶ Kutlay, (1992), ss. 338-339.

1. Hükümet tarafından Kürtlerin yaşadığı bölgede otonom bir Kürt devletinin tanınması
2. Sınırların Kürtler tarafından çizilmesi
3. Türk Jandarmalarının ve devlet görevlilerinin geri çağırılması
4. Otonom Kürt devletinin örgütlenme işlerinden Türkiye'nin elini çekmesi
5. Ankara hükümeti tarafından toplanan tüm askeri vergilerin ve askeri bağışıklıkların Kürtlere tahsis edilmesi
6. Türkiye toprakları içerisinde kalan Kürtlerin korunması ve orduda bulunan Kürtlerin bırakılması (Haziran 1921)¹⁹⁷

Yıldız, Kürdistan Raporuna dayandığı bu iddiaların neden gerçekleşmediğini ise şöyle açıklamaktadır; “Türk tarihinin gizli sayfalarını oluşturan bu dönemde Kemalistler, Kürtlere yönelik otonomi planını tartışmaya açarlar. Ortada birçok kişi ve grup bu sorunu tartışmaktadır. Fakat Kürt tarafınca görüşmeleri yönlendirecek siyasi bir kadro bulmak oldukça güçtür. Bu boşluktan Kemalistler yararlanır.”¹⁹⁸ Yıldız, aynı konuyla ilgili olarak kitabında hiçbir kaynak göstermeden Ankara Hükümeti tarafından otonom Kürt bölgesinin statüsünün şöyle tespit edildiğini iddia eder: Kürt genel valisi TBMM tarafından, Ankara hükümetinin önerisi üzerine Meclisteki Kürt temsilciler tarafından önerilecektir. (muhtemelen seçilecektir demek istiyor) Genel Vali ve yardımcısının görev süreleriyle otonom yönetim süresi beş yıl olacaktır. Bu statünün yenilenmesi veya Kürt halkının bağımsızlığı yapılacak olan bir referandumla belirlenecektir. 12 üyelik bir Kürt Konseyi oluşturulacaktır. Kürt bölgesinde devlet memurlarının yarısı Türk yarısı Kürt olacaktır.¹⁹⁹

Milli Mücadele döneminde Kürtlere otonomi dâhil bir takım sözlerin verildiği fakat bunların daha sonra yerine getirilmediğine dair iddiaların diğer bir kaynak noktasını da Atatürk'ün 16-17 Ocak 1923 tarihinde İzmit Basın toplantısında yaptığı şu açıklamaya dayandırılmaktadır. Mustafa Kemal Vakit Gazetesi Başyazarı Ahmet Emin Bey'in Kürt meselesini sorması üzerine şu cevabı vermiştir:

¹⁹⁷ Kürdistan Dosyası, C. I'den aktaran, Yıldız, a.g.e., s. 127.

¹⁹⁸ A.g.e., s. 128.

¹⁹⁹ A.g.e., s. 129.

Kürt meselesi bizim yani Türklerin menfaatine olarak da kesinlikle söz konusu olamaz. Çünkü bildiğiniz gibi bizim milli hudutlarımız içinde bulunan Kürt unsurlar öylesine yerleşmiştir ki, pek sınırlı yerlerde yoğun durumdadırlar. Fakat yoğunluklarını kaybede ede ve Türk unsurları içine gire gire öyle bir hudut ortaya çıkmıştır ki, Kürtlük adına bir hudut çizmek istersek Türklüğü ve Türkiye'yi mahvetmek lazımdır. Söz gelişi Erzurum'a kadar giden, Erzincan'a Sivas'a kadar giden, Harput'a kadar giden bir sınır aramak gerekir. Ve hatta Konya çöllerindeki Kürt aşiretlerini gözden uzak tutmamak gerekir. Dolayısıyla başlı başına bir Kürtlük tasavvur etmektense bizim Teşkilatı Esasiye Kanunu (1921 Anayasası) gereğince zaten bir tür yerel özerklikler oluşacaktır. O halde hangi livanın halkı Kürt ise, onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir. Bundan başka Türkiye'nin halkı söz konusu olurken, onları da beraber ifade lazımdır. İfade olunmadıkları zaman, bundan kendilerine ait mesele çıkarmaları daima beklenir. Şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi hem Kürtlerin ve hem de Türklerin yetkili vekillerinden oluşur ve bu iki unsur bütün menfaatlerini ve geleceklerini birleştirmiştir. Yani onlar bilirler ki bu ortak bir şeydir. Ayrı bir hudut çizmeye kalkışmak doğru olamaz.²⁰⁰

Atatürk'ün bu sözleri bazı çevrelerce Kürtlere otonomi sözü olarak değerlendirilmesine rağmen gerçek 1921 Anayasasının İller Yönetimine ilişkin olan özerklikten başkası değildir. Bu demeçte kastedilen Kürtlerin kendi kendini yönetmesi değil illerin kendi kendini yönetmesidir ve içeriği şudur:²⁰¹

Md. 11- İl, yerel işlerde manevi kişiliğe ve özerkliğe sahiptir. Dış ve iç siyaset Şeriat, adalet ve askerlik işleri, uluslararası ekonomik ilişkiler ve hükümetin genel vergileri ile yararlanılması birden fazla illeri kapsayan hususlar dışında, BMM'nin kabul edeceği yasalar gereğince evkaf, medreseler, eğitim, sağlık, ekonomi, tarım, bayındırlık ve sosyal yardım işlerinin düzenlenmesi ve yönetimi İl kurullarının yetkisi içerisindedir.

Anayasada yer alan bu özerkliğin kullanılabilmesi için TBMM'nin özel bir yasa çıkarması ve söz konusu kurullara yetki vermesi de zorunludur. Bunun uygulanması hiçbir zaman mümkün olmadığı gibi 1924 Anayasası ile yerel yönetimlere yalnızca tüzel kişilik tanınmıştır.²⁰²

²⁰⁰ Perinçek, a.g.e., ss. 175-176.

²⁰¹ Serap Yeşiltuna, (2007), *Resmi Kanun, Kararname, Rapor ve Tutanaklarla Atatürk ve Kürtler*, İstanbul: İleri Yayınları, s. 20.

²⁰² A.g.e., s. 21.

3.2. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ KÜRT İSYANLARI

Milli Mücadele esnasında Kürt unsurların büyük bir çoğunluğu Türklerle birlikte mücadele ederlerken, Büyük Millet Meclisi'nin temsil ettiği Ankara Hükümetine isyan eden Kürt aşiretleri de olmuştur. 1919 ile 1921 sonu arasında direniş hareketinin ve daha sonra Ankara Hükümetinin ülkenin işgal alanları dışında kalan bütün bölgelerinde otoritesini merkezileştirme çabalarına karşı 23 isyan çıkmıştır. Bu isyanlardan sadece dördü Kürtlerin oturduğu bölgelerde yaşanırken sadece üç tanesine Kürt aşiretleri katılmıştır. Bunlar Cemil Çeto, Milli Aşireti ve Koçgiri aşireti isyanlarıdır.²⁰³ Bu üç isyanın yanında sayılabilecek diğer bir Kürt isyanı da Mardin bölgesindeki Ali Batı isyanıdır. Bu isyanlar arasından Koçgiri isyanı gerek sebep olduğu yıkım ve taşıdığı milliyetçi karakterle diğerlerinden ayrı bir yere sahiptir.

3.2.1. Koçgiri Ayaklanması (Ekim 1920- 17 Haziran 1921)

Koçgiri İsyani, Milli Mücadele döneminde meydana gelen diğer Kürt isyanlarıyla karşılaştırıldığında, etnik farklılığı öne çıkararak bir takım taleplerde bulunulması dolayısıyla ayrı bir konuma sahiptir. Ayrıca bu isyan Anadolu Hareketini, yarattığı etki itibarıyla en çok zorlayan isyan olmuştur. Koçgiri aşireti, Sivas'tan Erzincan'a kadar uzanan bölgede Koçhisar, Zara, İmranlı, Suşehri, Refahiye, Kangal ve çevre köylerde yaşayan alevi inançlı bir aşirettir.²⁰⁴ Koçgiri aşiretinin bu dönemki başkanları, II. Abdülhamid'in paşalık verdiği Mustafa Paşa'nın oğullarından Alişan ile İmranlı Bucak Müdürü Haydar Bey ve kardeşleridir. Ayrıca Alişan Bey Baytar Nuri (Dersimi) ile birlikte Dersim teşkilatını kurmuşlardır.²⁰⁵

Bu isyanın, merkezi İstanbul'da bulunan Kürdistan Teali Cemiyeti tarafından organize edildiği iddia edilmekte ise de 1920 yılından itibaren ciddi şekilde güç kaybeden bu örgütün böyle bir yeteneğe sahip olabileceğine şüphe duyan birçok kaynak vardır. Ancak Nutuk'ta, "1921 yılı başlarında Koçgiri Aşireti'nin beylerinden Haydar Bey İstanbul'da Seyit Abdülkadir'den aldığı talimat üzerine Alişan ve akrabasından Naki, Alişir ve daha başkaları ile birlikte isyan hareketine

²⁰³ Kirişçi, a.g.e., ss. 84-85.

²⁰⁴ Çay, a.g.e., s. 317.

²⁰⁵ A.g.e., ss. 317-318.

başladılar.’’²⁰⁶ Bu durumda anlaşılan bu kışkırtma Seyit Abdülkadir tarafından münferiden yapılmıştır. KTC’nin konuyla bir ilişkisi muhtemelen yoktur.

İsyanı başlatan Kürt aşiret reisleri, Hozat’ta yaptıkları toplantı neticesinde, Ankara Hükümetinin zorlu bir dönem geçirdiğini de hesaba katarak İstanbul hükümeti tarafından kabul edilen Kürt özerkliğinin Ankara hükümetince kabul edilip edilmeyeceğinin açıklanması, Elazığ, Malatya, Sivas, Erzincan cezaevlerindeki Kürtlerin salıverilmesi, Kürtlerin çoğunlukta olduğu yerlerden Türk memurların çekilmesi ve Koçgiri bölgesine sevk edilen birliklerin geri çağırılması gibi isteklerini içeren bir mektubu TBMM’ye gönderdiler. Koçgiri isyanı aşiret reislerinden Alişir’in Kemah köylerine saldırmasıyla 1 Ekim 1920’de başlar.²⁰⁷ Bu mektuptan birkaç gün sonra Batı Dersim Aşiretleri Reisleri imzasıyla TBMM’ye gönderilen bir telgrafla Sevr Antlaşması gereğince Diyarbakır, Elazığ, Van ve Bitlis illerinde bağımsız bir ‘‘Kürdistan’’ kurulması gerektiği, bunun kurulmasına izin verilmezse silahlı mücadeleye geçileceği bildirilir.²⁰⁸ Ankara hükümeti bu istekleri değerlendirmek üzere Elazığ’dan Dersim’e bir heyet gönderdiyse de heyet üyeleri Kürtler tarafından dikkate alınmayarak kovuldular. İsyancı kuvvetleri, Binbaşı Halis ve bazı subayların kurşuna dizilmesi başta olmak üzere, birçok Türk köyüne saldırarak katliam ve yağmalama eylemlerinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine 10 Mart 1921’de Erzincan, Divriği ve Zara’da sıkıyönetim ilan edilmiş ve Nureddin Paşa Koçgiri ayaklanmasını bastırmaya memur edilmiştir.²⁰⁹

Perinçek’e göre Koçgiri isyancıları, İngiliz emperyalizmi ve Yunan saldırısıyla işbirliği halinde olduklarının bilincindedirler ve bu tutumu bir politika olarak belirlemişlerdir. Baytar Nuri Bey, Alişan Bey’in Dersim’de kalarak örgütlenmeyi sürdürmesinin, Ankara’yı batı’da Yunan ordularıyla ve doğuda da Dersim’den gelecek bir saldırıya karşı iki cephede savaş tehdidiyle karşı karşıya bıraktığını belirtir. Bu nedenle Milli Kuvvetlerin, Yunan cephesinden kuvvet çekerek Doğu’dan gelecek saldırıya karşı ihtiyat olarak alıkoymak zorunda kaldıklarını saptayan da yine kendisidir.²¹⁰

²⁰⁶ Atatürk, a.g.e., (C. II), s. 426.

²⁰⁷ Sarıhan, (1986), a.g.e., (C. 3), s. 279.

²⁰⁸ A.g.e., s. 292.

²⁰⁹ Çay, a.g.e., s. 319.

²¹⁰ Perinçek, a.g.e., s. 103.

Koçgiri Aşireti isyanının gittikçe büyümesi ve bastırılmasında güçlük çekilmesi üzerine, Temyiz Mahkemesi üyesi Şefik Bey'in başkanlığı altında bir öğüt kurulu, aşiret reislerinden Haydar Bey'e gönderilir. Haydar ve Alişir Beyler, Kürtleri yağma ve öldürme olaylarından menetmek için bir bildiri yayımlarlar. Bunun üzerine Haydar Bey, eski görevi olan Umraniye Nahiye Müdürlüğü görevine iade edilir.²¹¹

Koçgiri ayaklanmasının patlak vermesinden üç ay sonra Sivas Valiliği görevine başlayan Ebubekir Hazım Bey (Tepeyran), ayaklanma bastırılır bastırılmaz Merkez ordusu kumandanını hükümete şikâyet etti. Vali 6 Haziran 1921 günü İçişleri Bakanlığına uzunca bir şifre telgraf gönderdi. Telgrafında, Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa'nın Koçgiri Halkına karşı hareketini feci olarak niteledi ve askeri harekâtın oluş biçimini araştırmak üzere Sivas'a özel bir komisyon gönderilmesini önerdi bu hareketin gelecek nesillere husumet bırakmaması için merkezi hükümetin olanlara rızasının olmadığı gösterilmesi gerektiğini de bildirdi.²¹² Nurettin Paşa 1921 yılı başlarında görevinden alınarak Meclis tarafından yargılanmasına karar verildi. Mustafa Kemal ve Fevzi Paşa, Nurettin Paşa'ya uygulanmak istenen işleme karşı çıktılar ve ağır bir ceza almasına mani oldular. Bu olaydan yaklaşık olarak 8 ay sonra Nurettin Paşa Birinci Ordu Kumandanlığına atandı.²¹³ Ankara'da doğulu bazı milletvekilleri Koçgiri isyanının bastırılması olayını TBMM gündemine taşıdılar. Bu milletvekilleri 3, 4, 5 Ekim 1921 günlerinde Meclis'in gizli oturumunda, Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa'yı eleştirdiler; ama ayaklanma bölgesine bir soruşturma komisyonu gönderilmesine karşı çıktılar; önce genel af çıkarılmasını istediler. Nurettin Paşa'yı şiddetle eleştirerek Müslüman köylerini bile yakıp yıktığını öne sürdüler.²¹⁴

Olsen'e göre Koçgiri isyanı, Ankara Hükümeti'nin siyasetini etkilemiştir ve yeni ulusal hükümetin Kürt sorununun çözümüne karşı ilk çabaları olarak değerlendirilebilir. İsyanın ardından Ankara Hükümetinin Kürt sorununa bakışı genel hatlarıyla şu şekildedir:

İsyancılara karşı cezalandırıcı bir yaklaşım içerisinde bulunulmayacak, fakat İran'la yapılacak antlaşmaya kadar hediyeler ve diğer barışçıl yöntemler kullanarak aşiret

²¹¹ Sarıhan, (1986), a.g.e., (C. 3), s. 444.

²¹² Şimşir, (2007), a.g.e., s. 446.

²¹³ M. Kemal Atatürk, (t.y.), *Nutuk*, (II. C), (1919-1927) *Belgeler*, (y.y.y.), (Bugünkü dile Çeviren İsmet Gönülal) Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Kutlama Koordinasyon Kurulu, s. 427.

²¹⁴ Alpay Kabacalı, (1991), *Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları*, İstanbul: Cem yayınevi, s. 36.

liderlerini kazanmak üzere her türlü gayret gösterilecektir. 40.000 atlı kişiye karşı zorlu bir coğrafyada mücadele edebilmek için yeterli derecede güçlü bir kuvvet göndermek gereklidir. Bu şartlar altında Ulusal Savunma Komitesi cezalandırıcı bir yaklaşımın kesin bir yenilgiye sebep olacağı görüşündedir.²¹⁵

Kürtleri kazanma politikası izleyen Kemalist yönetim, Koçgiri isyanından sonra, üst üste iki af çıkarır. Mustafa Kemal'in isteği üzerine Meclis, isyanın lideri Alişer ve Baytar Nuri dışındaki bütün Sivas mahkûmlarının affına ve Sivas'taki Harp Örfi Divanı'nın kaldırılmasına karar verir. İkinci bir kararla da, yine Alişer ve Dersimli Nuri dışında, Alişan Bey ve arkadaşları Dersim'den çıkmamaları şartıyla af kapsamına alınırlar.²¹⁶ Şubat 1922'de hazırlanan bir taslak kanuna göre Olsen, Ankara Hükümetinin sınırları belirlenmiş bir idari coğrafyada Kürtlere daha fazla otorite vermek düşüncesinde olduğunu ve Kürtlere karşı nispi bir özgürlüğün tanınması hakkındaki bu kanunun halka açık bir şekilde Meclis'te görüşülmesinin ise bu niyeti doğrular mahiyette olduğunu belirtmektedir. Yazara göre Lozan Antlaşmasından sonra gündemden düşen bu fikirlerin ardından Kürt Milliyetçilik hareketleri Şeyh Said İsyanıyla yeniden dirilişe geçmiştir.²¹⁷

Milli Mücadele yıllarında Kürtlerin adının geçtiği diğer önemli bir gelişme ise Anadolu Hükümeti ve İtilaf Devletleri arasında yapılan Londra Konferansı olmuştur.

3.3. 1921 LONDRA KONFERANSI

Birinci İnönü Savaşının ardından, İtilaf Devletleri, Sevr Antlaşmasının bir miktar yumuşatılması için, 25 Ocak 1921 günü Türkleri ve Yunanlıları Londra Konferansına davet ettiler. Bu Konferansın düzenlenmesinde esas gaye, Anadolu direniş hareketinin güçlenmesi, Sevr Barış Antlaşmasının onaylanmaması ve Ankara-Sovyet yakınlaşması üzerine Sevr Antlaşmasından bazı tavizler vererek bunu Türkiye'ye onaylatmak düşüncesidir.²¹⁸ L. George, İtalya Hükümeti'nin aracılığı ile Ankara Hükümeti delegelerini Londra Konferansı'na davet eder. Ankara Hükümeti ise İstanbul'un da konferansa davet edilmesi üzerine; Türkiye'yi yalnızca TBMM Hükümeti'nin temsil edebileceğini belirterek konferansa yalnız Ankara'dan delegeler

²¹⁵ Olsen, (1991), a.g.e., s. 38.

²¹⁶ Perinçek, a.g.e., s. 105.

²¹⁷ Olsen, (1991), a.g.e., s. 41.

²¹⁸ Sarıhan, (1986), a.g.e., (C. 3), s. 405.

gitmesi gerektiğini belirtir.²¹⁹ Konferans öncesinde İngiltere Dışişleri Bakanlığında yapılan toplantıda Bakanlığın önde gelen bürokratlarından Mr. Osborne ve Mr. Nicolson'un imzalarıyla hükümete bir muhtıra hazırlanır. Bu muhtırada Sevr Antlaşmasında yapılabilecek olan değişiklikler ele alınmıştır. Ancak İngilizlerin aleyhine yapılacak olan değişikliklerin en dar çerçevede tutulması konusunda telkinler yer almıştır.²²⁰

Müttefikler tarafından diğer bazı başlıkların yanında “Kürdistan” konusunda değişiklik yapılabileceği belirtilmiştir.²²¹ Hazırlanan muhtırada “Kürdistan” konusunda yazılan aynen şudur:

Araplar için zaten fazlasıyla sorumluluk yüklendiğimiz bir zamanda Majesteleri Hükümetinin Kürtler için de sorumluluk üstlenmeyi arzu edip etmeyeceği hususunda tereddüdümüz vardır. Kürtlerin gerçekten özerklik isteyip istemedikleri ve özerkliği başarıya götürmek için yeterince birleşmiş ve yüksek düzeye erişmiş olup olmadıkları hususunda da tereddütlerimiz vardır. Dahası Kürtler Türk yönetimi altında fiilen geniş bir özerklikten zaten yararlanmıyor mu? Bir Ermeni Kürt kombinasyonu ise arzu edilir olmadığı gibi mümkün de görülmemektedir.

Antlaşmadaki Kürt Seksiyonunun kaldırılmasını ya da hiç değilse bu seksiyonun, Türklerin verecekleri ve Milletler Cemiyeti'nin de destekleyeceği bir çeşit yerel otonomi ile değiştirilmesini öneriyoruz.²²²

Ermeni Delegelerinin konuşmasından sonra söz alan Bekir Sami Bey Kürdistan halkının Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde tam olarak temsil edildiğini, kendisinin aynı zamanda Kürtlerin de temsilcisi olduğunu, Kürdistan'da bir halkoylaması yapılmasını kabul ettiklerini ve buralar halkı isterse muhtariyet

²¹⁹ A.g.e., s. 404. Tevfik Paşa Ankara'nın bu ısrarı üzerine 1 Şubat'ta yolladığı telgrafında, İtilaf Devletleri'nin Anadolu'yu konferansa davet ederken, Anadolu'nun buna uymayacağı inancıyla hareket ettiklerini, böylece davetin reddedilmesiyle, Türkiye aleyhinde tedbir alınmasına Avrupa kamuoyunu ikna edebileceklerini bildirerek, Bu nedenle vakit kaybedilmeksizin konferansa birlikte katılmak gerektiğini, yoksa İstanbul ve Boğazların büsbütün Osmanlı egemenliğinden çıkabileceği gibi, İtilaf Devletlerinin, Yunanistan'a yardımlarını çoğaltmalarının da muhtemel olduğunu bildirmiştir. Ömer, Kürkçüoğlu, (1978), *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 165.

²⁰¹ Şimşir, (2007), a.g.e., s. 471. Konferansın başlamasının ardından İstanbul Hükümeti delegelerinin Başkanı ve Sadrazam Tevfik Paşa, Konferans'a bir muhtıra sunarak Türkiye'nin egemenliğini ve bağımsızlığını savundu. Türkiye'nin tek ve gerçek temsilcilerinin Ankara delegeleri olduğunu söyleyerek sözü TBMM'nin Delegelerinin başı olan Dış İşleri Bakanı Bekir Sami Bey'e bıraktı. Sarıhan, (1986), a.g.e., (C 3), s. 409.

²²¹ Atatürk, Nutuk, (C II), s. 393.

²²² *Documents on British Foreign Policy 1919-1923*, First Series, C. XVII, (1970), Londra'dan aktaran, Şimşir, (2007), a.g.e., s. 472.

vermeye hazır olduklarını, bağımsız bir Ermenistan'a karşı olmadıklarını, ancak Kars ve Ardahan'ı bırakmayacaklarını, halkoylamasına hazır olduklarını söyledi.²²³ İngilizlerin sundukları muhtıranın ardından Bekir Sami Bey'in diğer meseleler dururken, konuşmasında Kürt ve Ermeni meselesini hem de bu kadar tavizkar bir şekilde dile getirmiş olması muhtemelen uluslararası alanda yeterli tecrübeye sahip olmamasından kaynaklanmaktaydı. Nitekim Bekir Sami Bey'in Londra'da yapmış olduğu birçok antlaşma Türkiye Büyük Millet Meclis tarafından reddedilecektir.

Konferansın ardından Bekir Sami Bey'le görüşen İngiliz Başbakanı, bir kısım tehditle birlikte Musul'un İngilizler için ne kadar önemli olduğunu bir kez daha yinelemiştir. L.George, Türklerin Musul bölgesinde karışıklık çıkarmak isteyişinden yakınlıkla, bundan vazgeçilmemesi halinde Yunanlılara yardım etmek zorunda kalacaklarını, Sevr Antlaşması konusunda Ankara ile şimdilik bir antlaşmaya varamadıkları için Yunan saldırısının her an başlayabileceğini söylemiştir.²²⁴

Bu günlerde Ankara'ya Doğu Anadolu'dan Türk ve Kürtlerin kardeş olduklarına ve Londra Konferansında Ankara Hükümeti delegelerinin aynı zamanda Kürtleri de temsil ettiklerine dair telgraflar gelmeye başlamıştır. Meclis'in 17 Mart 1921 tarihli oturumunda İzoli, Bariçkan, Bühler, Zeyve, Aluşlu, Cürdi, Deyükan aşiretleri başkanları ile bazı Kürt ulema ve eşrafının imzasını taşıyan şöyle bir telgraf okunmuştur: Kürtler küçük lokmanın kolay yutulacağını anlamışlardır. Kürtlerin kaderi Türklerle birleşmiştir. İtilaf Devletlerinden merhamet dilenmiyoruz.²²⁵ Ancak aynı günlerde Koçgiri İsyanı olanca şiddetiyle devam etmekte iken 7 Kürt Aşireti TBMM'ye başvurarak Koçgiri bölgesinde bir il kurulmasını, başına bir Kürt vali, yardımcılığına da bir Türk getirilmesini isterler. Başvuruda eğer bu mesele kapatılmazsa, Dersim'den başka Erzincan, Van, Diyarbakır, Erzurum'a kadar ayaklanmanın yayılacağı, iki Müslüman millet arasında kan dökülmesinden Müslüman düşmanlarının yüzünün güleceği bildirilmiştir. Ankara bu isteği reddetmiştir.²²⁶

²²³ Şaban İba, (2008), *Sevr'den Lozan'a Kürt Sorunu ve Kemalist Hareket*, Ankara: Maki Bas. Yay., s. 183.

²²⁴ Salahi R. Sonyel, (1986), *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II Büyük Millet Meclisi'nin Açılışından Lozan Antlaşmasına kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 134.

²²⁵ Sarıhan, (1986), a.g.e., s. 440.

²²⁶ A.g.e., s. 472.

3.4. MİLLİ MÜCADELEYE KARŞI KÜRTLERİ KULLANMA PLANLARI

İlk olarak Milli Mücadeleye karşı Kürtleri kullanma fikri İstanbul Hükümeti tarafından İngilizlere açıklanmıştır. Bu konuda İngilizlerin desteğini isteyen Sadrazam Damat Ferit Paşa, İngiliz Donanma Komutanı Amiral Robeck'e, Kürt lideri Seyid Abdülkadir'in Milliyetçilere saldırmaya hazır olduğunu bildirerek, bu planın İngiltere Hükümeti için uygun olup olmadığını sormuştur. Amiral ise bu konuda hükümetine bu plana karşı çıkılmaması önerisinde bulunmuştur.²²⁷ Amiral de Robeck, Hükümetine gönderdiği 28 Temmuz 1920 tarihli yazısında, Sadrazamın planının, Kürtlerin büyük bir çoğunluğunun Fransızların nüfuz sahasında kalmasından ötürü, bunu gerçekleştirmenin kolay olmayacağını bildirmiştir. Ayrıca Damat Ferit'in tasarısında ısrar ettiğini ve Kürt Liderlerin Bolşevikliğin 'Kürdistan'a' girmesine karşı olduklarını; bu nedenle Mustafa Kemal'e karşı çıkmaya hazır bulduklarını da belirtmiştir.²²⁸ Ali Rıza Hükümetinin de Kürtleri Milli Mücadeleye karşı kullanma planları olduğunu Hohler'in, Seyid Abdülkadir ile yaptıkları görüşmeden anlamakta mümkündür. Bu görüşmede Seyid Abdülkadir, Ali Rıza Hükümetinin Kürtlere, Kürt memurların yönetimi altında idari özerklik tanınacağına dair söz verdiğini fakat bunun karşılığında M. Kemal'i eyleme geçmekten alıkoymalarını talep ettiğini bildirmiştir.²²⁹

İngiliz belgelerinin incelenmesi sonucunda İngilizlerin de Kürtleri Milli Mücadeleye karşı kullanma arzusunda oldukları anlaşılmaktadır. Ancak bunun uygulandığına dair Noel'in²³⁰ faaliyetleri dışında çok da sübut bilgi mevcut değildir.

²²⁷ Ahmet Mesut, (1992), *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, İstanbul: Doz Yayınları, s. 127.

²²⁸ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 69.

²²⁹ Akşin, (1992), a.g.e., (C. II), s. 115.

²³⁰ 1886 doğumlu olan Noel aristokrat bir ailenin çocuğudur. Gençliğinin ilk dönemlerinde Farsça, Arapça ve Rusça başta olmak üzere birçok doğu dilini öğrenmiştir. İssiz ve tehlikeli yerlere gitmekten zevk alan, kılık değiştirmeyi seven Noel'in Asya halkları arasında kendi yurdundaymişçasına rahat yaşadığı belirtilmektedir. Gertrude Bell onun kusursuz cesaretinden söz etmektedir. 1909 ve 1910 yıllarında iki kez Türk köylerinde ve Bedevi çadırlarında geceleyerek bisikletle İngiltere'den Hindistan'a gitmiştir. Bir İngiliz subayı olan Binbaşı Noel'in ilk görevi Hint ordusuydu. Nisan 1915 yılında İran'ın Ahvaz kentine konsolos olarak atandı. Dört yıl kaldığı bu görevde bölgeyi ve Kürtleri yakından tanıyıp Kürtçe öğrendi. Mütareke döneminde İngiltere'nin Bağdat Komiserliğine istihbarat subayı olarak görevlendirildi. 1919 güzünde, İngilizler Bağdat'taki Binbaşı Noel'i 'Kürdistan'daki' genel manzaraya bakması ve Kürtlerin ulusal bağımsızlığa yaklaşımlarını öğrenmesi için bölgeye gönderirler. Bu gezilerin ardından İngiliz Komiseri Albay Wilson Kürtleri kazanmak için İngiliz himayesinde bir 'Kürdistan' kurulmasını Londra'ya önerdi. Noel Kürt Devleti kurulmasını sabit fikir haline getirmişti ve İngiliz himayesi altında bulunacak böyle bir devleti yönetebilecek popülerliğe ve etkinliğe sahip kimseleri arayıp bulmaya çabalıyordu. O sırada doğuda örgütlenmeye başlamış Kemalist harekete karşı etkide bulunabilmek amacıyla, İstanbul Hükümetinin Kürt Milliyetçilerini vali tayin etmesini önerdi. Martin van Bruinessen, (1993), *Kürdistan Üzerine Yazılar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 144; Şimşir, (2007), a.g.e., s. 323.; Ertürk, a.g.e., ss. 143-144).

İngilizler İstanbul'da etkin politik ve askeri görevlerde bulunan şahıslara yaklaşırlar. Bunların bir kısmını otonom Kürt devletinin başına geçirecekleri sözü ile elde ederler. Damat Ferit'in adamlarından İstanbul Divan-ı Harb-i Örfi Mahkemesi Başkanı General Kürt Mustafa, Serbesti Gazetesi eski yönetmeni Mevlanzade Rifat, Bahriye Nazırı Hamdi, bölgedeki etkili aşiret şeflerinden Ahmet Taha ile birkaç Kürt kökenli subay ve sivil açık bir İngiliz egemenliği için çalışırlar. Fransız belgelerinde bu kişilerin İngilizler tarafından elde edildiği yazılıyorsa da aynı konuyla ilgili İngiliz belgeleri, bu kişilerle Yunanlıların ilişki kurduğu ve Mustafa Kemal'e karşı kullanılmak istendiği yazılıdır.²³¹

Anadolu hareketine karşı olan Kürtlerin başında Seyit Abdülkadir gelmektedir. Mustafa Kemal'in İstanbul Hükümetine karşı güçlenmesinden hiç memnun olmayan Seyit Abdülkadir, Kürt devletini ve kendi liderliğini tehdit eden bu oluşuma karşı oldukça düşmanca bir tavır içerisindedir. İstanbul Hükümeti ile karşılaştırıldığında Anadolu Hükümeti Kürt otonomisine karşı çok daha hoşgörüsüz ve Kürt ayrılık hareketine karşı kati bir düşmandır. Anadolu Hükümetinin idaresi altında Kürt devletinin zayıf bir şansı olduğunun farkında olan Abdülkadir açık bir şekilde Mustafa Kemal Hareketini yok etmek için İngilizlere yardım etmeyi teklif etmiştir.²³²

Seyid Abdülkadir'in Anadolu Hareketine karşı düşmanlığını ve İngilizlerin bu konudaki niyetleri gösteren bir belge İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'in Hükümetine ilettiği Yüksek Komiserlik memurlarından Hohler'in 8 Aralık 1919 tarihli raporudur. Bu raporda Hohler Kürt meselesi hakkında Seyid Abdülkadir ile görüşüğünü, Kürtlerin bütün ümitlerini İngilizlere bağladıklarını, Kürt bağımsızlığı sorununun İngiltere tarafından dikkatle incelenmesi gerektiği, Kürtlerle Ermenilerin anlaşmış gibi görünmelerinin önemli bir gelişme olduğunu ve Kürtleri Mustafa Kemal hareketine karşı kullanmak için her parayı ödemeye hazır olduklarını bildirmektedir.²³³ Hohler'in bu raporundan birkaç gün sonra İngiliz Yüksek Komiseri Robeck kendi raporunda daha kararlı bir ifade ile fikirlerini şöyle

²³¹ Yıldız, a.g.e., s. 46.

²³² Özoğlu, (2001), a.g.m. , s. 395.

²³³ Ali K. Meram, (1969), *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, İstanbul: Kitapçılık Ticaret Ltd. Şirketi, s. 230.

açıklamaktadır: ‘Kürt Kulübü’ Başkanı Seyit Abdülkadir ile Paris’teki Kürt delegesi Şerif Paşa emrimizdedir. Kürdistan Türkiye’den tamamen ayrılmalıdır.’²³⁴

Milli Mücadeleye karşı Kürtlerin, İngilizler tarafından kullanılmak istendiğine dair bir belge de 30 Eylül 1919 tarihinde Amerikan’ın İstanbul Yüksek Komiseri Amiral Bristol’ün ABD Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği bir telgraftır. “Yüksek askeri yetkililerin resmen tanıdığı ajan Noel Kürtlerle birlikte bölgede düzeni bozmak üzere faaliyet içerisinde. Çıkacak bir karışıklık durumunda İngilizler bunu bahane ederek nüfuz bölgelerini kuzeye doğru genişletip Kürdistan’ın bir bölümünü daha ele geçirmek istiyorlar. Gittikçe daha iyi ortaya çıkıyor ki, İngilizler, Kürtleri kullanarak milliyetçi akımı boğmak istiyorlar.”²³⁵

İngilizlerin, Kürtleri Milli Mücadele’ye karşı kullanma girişimleri olduysa da bu girişimlerin hiçbir zaman Anadolu toprakları içerisinde bağımsız bir Kürt Devleti kurulmasına imkân tanımayacak düzeyde kaldığına dair Kemal Kirişçi şu açıklamayı yapmaktadır:

Anadolu toprakları içerisinde kurulacak bağımsız bir Kürt Devleti, İngiliz yönetimi altındaki Kürtleri bu devletle birleşme konusunda cesaretlendirebilirdi. Bu durum, İngiltere’nin Kuzey Irak’taki stratejik çıkarlarını felç eder ve Arap dünyasıyla ilişkilerini olumsuz yönde etkilerdi. I. Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin, Araplara vaat ettikleri bağımsızlık, İngilizlerin, Kuzey Irak üzerinde Arap hükümranlığını tehlikeye sokacak politikalarına izin vermemekteydi.²³⁶

Jwaideh’in kitabında ise Kürtlerin, Musul Vilayetinin en çalkantılı bölgeleri olan Şırnak ve Cezire’de Türkler tarafından İngilizlere karşı kullanıldığından bahsetmektedir. Kitapta Türklerin Hıristiyanlık ve İngilizler aleyhine din, vatanseverlik, gelenek ve görenekleri kullanarak propagandalar yaptıklarını, bu propagandalar sonucunda İngilizlerin Kürtleri köleleştirmek amacıyla onlar üzerinde adil olmayan bir tiranlık kurmaya kararlı kâfirler olduklarına inandırmışlardır. Ayrıca Jwaideh’e göre; Koşulları farklı bir şekilde gerçekleşmiş olsaydı bile, yüzyıllardır Osmanlılara zorla da olsa alışmış olan Kürtlerin yabancı bir idare tarzına çabucak uyum sağlamalarını beklemek safdillik olacağını belirtmektedir.²³⁷

²³⁴ Sarıhan, (1993), a.g.e., (C. II), s. 452.

²³⁵ Kocabaş, a.g.e., s. 269.

²³⁶ Kirişçi, a.g.e., ss. 73-74.

²³⁷ Jwaideh, a.g.e., ss. 291-292.

3.4.1. Milli Mücadele Dönemi Kürt-Yunan İlişkileri

Kurtuluş Savaşı günlerinde Kürtlerle ilgili ele alınması gereken konulardan bir diğeri ise Kürt-Yunan ilişkileridir. İleride ele alacağımız üzere Milli Mücadele döneminde meydana gelen Kürt isyanlarından Koçgiri İsyanında Yunan parmağı olduğuna dair iddialar mevcuttur. Bu şekilde milli birliklerin batıdan kuvvet kaydırarak zor durumda kalmalarına sebep olmuştur. 1921 yılı bahar aylarında Anadolu'daki askeri hâkimiyetlerini yitirmeye başlayan Yunan kuvvetleri İstanbul Hükümeti ve Anadolu halkının da Milli Mücadeleye yoğun desteği üzerine Kürtleri kullanmak konusunda bir arayış içerisine girerler.

Kürt-Yunan ilişkisine ait ilk somut belge İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold'un 11 Mayıs 1921 tarihinde Curzon'a gönderdiği telgraftır. Bu telgrafta Rumbold böyle bir ilişki olduğuna dair bilgi aldığını ancak dini ve ırki sebeplerden dolayı Kürt liderlerin Yunanlılarla bu tip bir ilişkiye girmelerinin zor olduğunu, ayrıca Süleymaniyeli Kürt Mustafa Paşa ve Kürt Hakkı Bey'in Kürtleri Türklere karşı kışkırtmayacağını düşündüğünü söylemiştir. 25 Mayıs 1921 günü gönderdiği telgrafta ise; Mehmet Ali Bey ve oğlu Celadet Bey'in İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliğindeki Siyasi Subayı ziyaret ederek Kürt Teali Cemiyeti'nin Yunanlı yetkililerle temas halinde olduklarını, resmi bir işbirliği olmadan Yunanlıların ve Kürt Milliyetçilerinin çıkarlarını desteklemek adına Anadolu hareketine karşı bir Kürt hareketinin düzenlenmesine sıcak baktıklarını, ancak Mehmet Ali Bey'in böyle bir ilişkiyi İngilizlerin onayı olmadan kabul edemeyeceğini bildirmiştir. Kendisinin veya arkadaşlarının Musul'a giderek İngiliz işgali altındaki topraklarda bir Kürt milliyetçi organizasyonu yürütmelerine İngilizlerin müsaade edip etmeyeceğini sormuştur. Siyasi Subay Ryan'ın ise bu talebe karşılık olarak İngilizlerin "Kürdistan'da" böyle bir kalkışmaya veya Kemalistlere karşı Yunan destekli bir Kürt isyanı için Kürt-Yunan ilişkilerine destek vermeyeceğini söylemiştir.²³⁸ Yüksek Komiserin görüşüne göre Kürt ayaklanmasını yönetmek zordur. Böyle bir ayaklanmanın İngilizlerle Kemalistler arasındaki bir çatışma halinde düşünülmesi daha makul olacaktır.²³⁹

²³⁸ Olsen (1991), a.g.e., s. 63. Ayrıca bkz. Sarıhan, (1986), a.g.e., s. 512. Ayrıca bkz. Sonyel, (1986), a.g.e., ss. 165-166.

²³⁹ Sarıhan, (1986), a.g.e., s. 529.

Yunanlıların, Kürt milliyetçilerini desteklemeleri gerektiğine dair fikir ilk olarak Bedirhanlardan Emin Ali Bey ve onun kardeşi olan Hamid Beyle ilişki içerisinde olan İstanbul'da bulan Yunan Yüksek Komiseri Kanellopoulos tarafından Venizelos'a teklif edilmiştir. 1921 yılı başlarında Yunan Yüksek Komiseri Kürt Hamdi Çavuş isimli bir şahsı Amasya'da Yunan kilisesinde görevli bir kişiyle görüşmek üzere Anadolu'ya göndermiştir. Bu iki şahıs arasındaki görüşmede neler konuşulduğu konusunda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bu arada Emin Ali ve Hamid Bey kilise görevlisiyle Yunanlılarla işbirliği yapmak üzere bağlantıya geçmişlerdir. Bu şahıslar hapishanelerde tutulan Kürtlerin Türklerden ayrılarak daha özel bir muameleye tabi tutulmalarını, daha sonrada propaganda yapmak üzere Anadolu'ya gönderilmeleri teklifinde bulunmuşlardır. Bu plan hükümlüleri ilgilendiren bir konu olduğu için Yunanlı General Papoulos'a iletilmiş ancak bu konuda bir şey yapılmamıştır.²⁴⁰ Bu dönemde Yunanlılarla irtibat içerisinde olan bir başka Kürt ise Kürt Mustafa Paşa'dır. Mustafa Paşa aynı zamanda Ermeni Taşnak Partisiyle de yakın ilişki içerisindeydi. Yunan işgalini kolaylaştırmak adına Kürtler tarafından yapılan tek kayda değer faaliyet Koçgiri isyanı olmuştur.

3.5. DÜNYA SAVAŞI SONRASI KÜRT ERMENİ İLİŞKİLERİ

I. Dünya Savaşının sonrasındaki dönemde ortaya çıkan Kürt Devleti kurulması planları içerisinde, bu planları yapanların karşılaştıkları en önemli problemlerin başında, kurulması düşünülen Kürt Devletinin sınırlarıyla, yine aynı bölgede kurulması planlanan Ermeni Devletinin sınırlarının kesişmesi ve bu topraklarda yaşayan Müslüman Kürtler ile Hıristiyan Ermeniler arasındaki çatışmalar sonucunda ortaya çıkan düşmanlık gelmektedir.²⁴¹ Kürt ve Ermenilerin uzlaşmasını sağlamak geçmişte yaşanan Ermeni-Kürt çatışmaları göz önünde bulundurulduğunda hem İtilaf devletleri hem de taraflar için yoğun sıkıntılar yaşanmasına sebep olmuştur.

1919-20 yıllarında Osmanlı Ülkesinde en çok tartışılan, Osmanlı'nın dağılmakta olduğu ve ülkenin doğusunda bir Ermeni Devletinin kurulacağı konusudur. Devlet yönetimi, bu olası değişimlere engel olacak güçten yoksundur. Doğuda bağımsız bir Ermeni Devleti kurulacağına, yine Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Kürt özerkliği daha akıllı bir çaredir diye, yönetimdeki Hürriyet ve İtilaf Fırkası,

²⁴⁰ Olsen, a.g.e., s. 63, 64.

²⁴¹ Ertürk, a.g.e., s. 179.

Kürt önderleri ile görüşmeler yapmış ve bu anlamda antlaşmalar imzalamıştır.²⁴² 1919 yılının Şubat ayında İstanbul hükümeti tarafından Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde Ermenilere özerklik vaadiyle birlikte gerginliğin yoğun olduğu bölgelerde nüfus mübadelesi önerilmiştir. Türklerin Doğu illerinde azınlık teşkil ettiğini ileri süren Ermeniler bu teklifi geri çevirmişlerdir.²⁴³ Bir Ermeni Devleti kurulması tehdidine karşı örgütlü Kürtçüler ümitlerini Osmanlı'dan çekerek yüzlerini yabancı güçlere çevirmişlerdir. Onlar için Anadolu'da yürütülen milli mücadele de Ermeni tehdidi kadar tehlikeli addedilmektedir.

Şeyh Abdülkadir'in İngiliz Yüksek Komiserliği memurlarından Andrew Ryan'ı ziyaretinin akabinde bu görüşmeyle ilgili Dışişleri Bakanı Balfour'a gönderilen telgrafta şu görüşlere yer verilmektedir; Doğu İlleri üzerinde kurulması düşünülen bir Ermeni Devleti, Kürtleri endişeye sevk etmiştir. Bu konuda Kürt emellerinin ihmal edileceğinden kaygı duymaktadırlar. Doğu Anadolu sorununun çözümleneceği bu aşamada Kürtlerin hak iddialarının ihmal edilmesi doğru değildir. Onların hak iddiaları eğer Ermenilerle uyuşturulamazsa gelecekte birçok sıkıntı yaşanmasına sebep olacaktır.²⁴⁴ İstanbul cephesinde bunlar yaşanırken, Anadolu'da Ermeni tehdidinin algılanması daha farklı bir çizgidedir. Bağdat'ta bulunan İngiliz Komiserinin 15 Kasım 1919 tarihli telgrafında; Ermenilere yapılan vaatlerin Suriye, Antep, Urfa vs. yerlerde Kürtlerin İngilizler tarafından tutuklanmalarının, İzmir'in işgalinin, Amerika'nın Ermenilere karşı olan yakın tutumunun İngiltere'yi, Müslümanlara karşı bir oluşumun içinde gibi göstermekte olduğunu bildirmektedir. Bu durumda Kürt-İngiliz ilişkilerini düzeltmenin yegâne yolunun Mezopotamya'nın kuzey sınırının biran önce belirlenmesi gerektiği belirtilmektedir.²⁴⁵ Cox'un yaptığı bu ikaz tabii ki İngilizlerin asıl hedefleri olan Musul bölgesinin güven altına alınma gayesinden kaynaklanmaktadır.

Kürtler ve Ermeniler arasında gelecekle ilgili beklentiler üzerinde yaşanan bu sıkıntıların büyük devletler tarafından tespit edilmesinin akabinde, Kürtler ve Ermeniler kendi aralarında bir uzlaşmaya varmalarının her iki tarafın da menfaatine olacağını anlamışlardır. Aslında 1919 yılında yaşanan yukarıdaki İngiliz-Kürt

²⁴² Kutlay, (1997), a.g.e., s 79.

²⁴³ Sonyel, (1973), a.g.e., s 25.

²⁴⁴ A.g.e., s 26, 27.

²⁴⁵ Sina Akşin, (1992), *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele: Son Meşrutiyet (1919-1920)*,(C. II), İstanbul: Cem Yayınevi, s. 112.

görüşmesinin de öncesine Kürtler ve Ermeniler arasında uzlaşma çabaları görülmektedir.

Kürtler ve Ermeniler arasında işbirliği ve ortak hareket etme çabaları savaşın müteakip dönemlerinde de devam etmiştir. Daha önceki dönemlerde İngilizler ve Ruslar arasında görüşmelerde bulunan, Erzurum Valisi olarak görev yapan Bedirhan Bey'in oğlu Kamil Bey, Ermenilerle Ruslar arasında önemli bir rol oynamıştır. 28 Ocak 1918'de Tiflis'te Ermeni Milli Komitesi Başkanı Aharyan ile Kamil Bey arasında, Kürtlerle Ermenilerin ortak hareket etmeleri ve Türklere karşı birlik oluşturmaları hususunda bir antlaşma imzalanmıştır.²⁴⁶

Ermeni yazar Garo Sasuni *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri* isimli kitabında, 1918 yılının ilk dönemini anlatan bölümünde yazdıkları, Ermenilerin I. Dünya Savaşı'nın son dönemlerine kadar Doğu Anadolu'da Kürtleri yanlarına çekmek için gösterdikleri gayretlere tipik bir örnektir. Sasuni bu dönemle ilgili şu bilgileri vermektedir:

Ermenilerin Kürtlere karşı öç alma hareketi haklı sayılabilmesine rağmen, yine de bir çok Ermeni yöneticileri Kürtlerle antlaşmaya varıp Osmanlıya karşı birlikte çarpışmayı önerdiler. ...Uyuşma ve antlaşma yönünde yapılan atılımlardan birini ben şahsen 1918 Ocak ayında Hınıs'ta iken yaptım.

Orada Bingöl, Şuşar, Tekman ve Varto bölgelerindeki Kürt liderleri ve delegelerini Kürt-Ermeni toplantısına davet ettim. Bu kongreye 40 kadar Kürt geldi ve konuşmalar tam 24 saat sürdü. Zannedirim ki bu toplantı öz vatanda yapılmış ilk Kürt-Ermeni kongresi olarak kabul edilebilir. Biz Kürtlere geçmiş bütün tarihi izah ettik. Bu savaşın neticelerini, Kürt-Ermeni dostluğunun ve işbirliğinin kaçınılmazlığı üzerinde durduk. Kürt delegelerden bazıları bu dostluğa tamamen inanmışa benziyor idiyse de, büyük bir kısmı teklifi onaylamamakla beraber düşmanca bir tutum içinde olduklarını gösteriyorlardı. Kongreye gelmiş olanlar dostluk ve sadakat yeminleri içerek dağıldılar. Fakat Şubat sonlarına doğru Osmanlı Orduları bize baskı yapmaya başladıkları zaman Kürtlerin büyük bir çoğunluğu yine onlara yardıma koştular.²⁴⁷

Avrupalı Emperyalistler tarafından kışkırtılan Taşnakların hayallini kurdukları Büyük Ermenistan planları Türk, Kürt ve Arap halkları için büyük felaketler yaşanmasına sebep olmuştur. Ancak bu durum anti-İngilizci (özellikle

²⁴⁶ Ertürk, a.g.e., s. 180.

²⁴⁷ Sasuni, a.g.e., s. 168.

Anadolu Hareketi) çevreler tarafından çok güzel kullanılmıştır. Buna karşılık İngiliz yönetimi bu durumu lehine çevirmek için bir takım gayretler göstermiştir. 12 Mayıs 1919 tarihinde İngiltere'nin Bağdat Yüksek Komiserliğince yapılan açıklamayla Kürt topraklarının Ermeni taleplerinin dışında bırakılacağı duyurularak Kürtlerin sempatisini kazanma cihetine gidilmiştir.²⁴⁸

Anadolu Hareketinin, Ermeni meselesini kullanarak Kürt-Türk yakınlaşmasını sağlamaya çalıştığına dair bilgileri İngiliz belgelerinde görmek mümkündür. 26 Aralık 1919 tarihinde Amiral Robeck'ten Lord Curzon'a gönderilen telgrafta; Mustafa Kemal'in Kürt ve Arap şefleriyle Ermeni Devleti kurulması tehlikesine karşı bir toplantı yaptığı bildirilmektedir. Mustafa Kemal'in Kuvayi İslamiye adında bir teşkilat kurduğu, bu teşkilatın Kürtlerden, Araplardan ve Mardin bölgesindeki şeyhlerden kurulu olduğu, Türk subaylarınca sevk ve idare edileceği ve komutanlığını Mustafa Kemal'in yapacağı bildirilmiştir.²⁴⁹

1919 yılının sonbaharından itibaren Ermeniler, Osmanlı ülkesi içerisinde sahip oldukları toprakların tekrar Türkler tarafından ele geçirilmesi korkusunu yaşıyorlardı. Bu korkularının en büyük sebebini ise bu topraklarda yaşayan Kürtler oluşturuyordu. 1920 yılının Ocak ayından itibaren Ermenistan Cumhuriyeti içinde yaşayan Kürtleri devlete dost yapabilmek için bir gayret içerisine girmiştir. Ancak Sasuni, bu girişimin Mayıs ayındaki Ermeni Bolşeviklerinin isyanıyla kesintiye uğradığını bildirmektedir.²⁵⁰

İngilizler Dünya Savaşının akabinde daha ziyade Musul ve çevresine hâkim olmak gayreti içerisine girmişlerdir. Bu amaçla hem Kürtleri hem de Ermenileri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmayı hedeflemişlerdir. Bölgede yaşayan Kürtlerde oluşan Ermeni ve Hıristiyan karşıtlığını sempatiye dönüştürmek üzere Ermeni liderlerine, Kürtlerle uyum içerisinde olmalarının aynı zamanda kendi çıkarları içinde iyi olacağı düşüncesini empoze etmeye çalışmışlardır.²⁵¹ Ermeniler ve Kürtler arasında kendi çıkarları doğrultusunda bir karar vermek zorunda kalan İngiltere'yi Noel, Kürtler lehine etkileme çabası içerisindedir. Noel'e göre Ermeni iddiaları karşısında Kürtlere sahip çıkılması gerekmektedir. Ermeniler demografik açıdan

²⁴⁸ Lazarev, a.g.e., s. 70.

²⁴⁹ Meram, a.g.e., ss. 231-232.

²⁵⁰ Sasuni, a.g.e., s. 173.

²⁵¹ Lazarev, a.g.e., s. 72.

Doğu Anadolu'daki varlıklarını oldukça şişirmektedirler. Buna bölgede bulunan taraflı Amerikan misyonerlerinin Ermeni yanlısı hükümlerinin sebep olduğunu belirtmektedir. İngiltere'nin Kürtlere sahip çıkması ve istikrarlı bir hükümet kurmalarını sağlaması halinde, Kafkasya ve Mezopotamya (Musul ve Kerkük hariç olmak üzere) arasında tampon bir bölge kurulması sağlanacak bu ise İngiltere'nin emperyalist siyasetine fevkalade uygun olacaktır.²⁵²

Kürtler ile Ermeniler arasındaki ihtilafın giderilmesi yolunda çalışmalar yapan İngilizler, I. Dünya Savaşı sırasındaki tehcir olayı ile ilgili Kürtlerin suçsuz oldukları yönünde çalışmalar da yürütmüşlerdir. Bu bağlamda, Halep'te bulunan bir İngiliz generali yayımladığı bir beyannameyle "Kürtler, Ermeni tehcirinden ve katllerinden sorumlu değildir. Çünkü bu cinayetleri Kürtler yapmamışlardır. Bundan İttihat ve Terakki Fırkası sorumludur." demek suretiyle hem Kürtler ve Ermeniler arasındaki ihtilafları çözmeye hem de Türkler ile Kürtler arasına ayrılık tohumları ekmeye çalışmıştır.²⁵³

27 Nisan 1919 günü Damat Ferit ve Ryan arasında yapılan görüşmeden İngilizlerin çıkardıkları sonuç, Kürt-Ermeni ilişkileri açısından şu değerlendirmeyi içermektedir: Kürt liderler ve Türkler arasındaki bağları koparmak ancak Kürtlerin çıkarlarının Ermeni çıkarlarına kurban edilmediği konusunda ikna olmaları ile mümkün olabilecektir. Diğer taraftan da İngiliz sempatisine inanmaları önemlidir. Aksi takdirde onlar da Türk İmparatorluğunu kurtarma çabası içerisine girebilirler.²⁵⁴

İngilizlerin bu çabaları büyük ölçüde başarısız olmakta, Kürtler Ruslarla birlik olan Ermeniler tarafından katledilen binlerce vatandaşını unutmamaktadır. Ancak Paris Barış görüşmelerine Kürtleri temsilen katılan Şerif Paşa ile Ermeni Delegasyonu Başkanı Bogos Nubar arasında bir yakınlaşma olması ve akabinde 20 Kasım 1919'da sorun teşkil eden konular üzerinde bir antlaşma sağlanması İngilizleri memnun etmiştir.²⁵⁵ Bu antlaşmanın akabinde Barış Konferansı'na verilmek üzere Nubar ve Şerif Paşa tarafından şu önerge hazırlanmıştır: "Bizler, aşağıda imzası bulunanlar Ermeni ve Kürt uluslarının temsilcileri Büyük Barış Konferansına, iki

²⁵² Mim Kemal Öke, (1990), *İngiliz Ajan E. C. Noel'in Kürdistan Misyonu*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, ss. 55-56.

²⁵³ Şükrü Kaya Seferoğlu, (1990), *Milli Mücadele Yıllarında Kürt "Türk"- Ermeni İlişkileri*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'dan aktaran, Ertürk, (2007), a.g.e., s. 184.

²⁵⁴ Sonyel, (1973), a.g.e., s. 29.

²⁵⁵ Akşin, (1992), a.g.e., (C. II), s. 112.

ulusun da aynı ari kavimden ve çıkarlarının da aynı olduğunu ve aynı amacı, yani kendi bağımsızlıkları amacını güttüklerini belirtmekten şeref duyarız...”²⁵⁶ Ancak 1920 yılının Eylül, Ekim ve Kasım aylarında Ermeniler ve Türkler arasında yaşanan savaşta Kürtlerden bazıları Kazım Karabekir güçleri ile birleşerek Ermenilere karşı savaşmışlardır. Sasuni’ye göre Kürtlerin, Mustafa Kemal’e bağlı güçlerin galip gelmelerini amaçlamalarının sebebi, ona karşı bir sevgi beslemekten ziyade Sultan Abdülhamid döneminde kendilerine verilen imtiyazlara tekrar kavuşma düşüncesidir.²⁵⁷

Ermenistan korkusu, Kürt kimliğinin oluşmasında olumlu bir rol oynamıştır. Diğer bir görüşe göre ise Ermeni korkusu Kürtlerin kayıtsız şartsız Kemalistlere teslim olmaları sonucunu doğurmuştur ve bunun sonucunda “Kürt kimlik sorunu” büyük darbe yemiştir.²⁵⁸

²⁵⁶ Sasuni, a.g.e., s. 177.

²⁵⁷ Sasuni, a.g.e., s. 175.

²⁵⁸ Kutlay, (1997), a.g.e., ss. 80-81.

IV. BÖLÜM: KÜRTÇÜLÜK FAALİYETLERİ (1918-1922)

4.1. KÜRDİSTAN TEALİ CEMİYETİ

I. Dünya Savaşı sonrası Kürt Milliyetçilik hareketinin en önemli iki örgütlenmesinden birincisi İstanbul'da kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti diğeri Diyarbakır'da kurulan ve halk arasında Kürt Kulübü olarak adlandırılan Kürt Teali Cemiyeti'dir. Kürdistan Teali Cemiyeti'ni incelemeye başlamadan önce Kürdistan Teali Cemiyeti ile Kürt Teali Cemiyeti'nin aynı örgütler olmadıkları bilgisini vermenin yerinde olacağı kanaatindeyim. Zira isim benzerliklerinden ötürü her iki cemiyet tek bir yapı olarak algılanabilmektedir.

Kürt Teali Cemiyeti 1918 yılında Diyarbakır'da Kara Cami denilen yerde büyük bir kalabalığın eşliğinde, tanınmış kimselerden olan Cemil Paşazade Kasım Bey, Nakibü'l Eşraf, Bekir Sıdkı Bey, Şeyh Ahmet Gülşeni ve Hoca Hamdi Efendi gibi kişilerin destekleriyle Kürt Halkının milli haklarını korumak ve Kürt Vilayetlerinin Ermenilere peşkeş çekileceği yolundaki söylentilere tepki olarak kurulmuştur. Halk arasında Kürt Kulübü olarak adlandırılan bu cemiyet Kürt dilinin okutulup yazılmasının sağlanması, siyasi faaliyetler ve Kürt Kültürünün ilerlemesini amaçlayan bir takım çalışmalar yürütmüştür.²⁵⁹

Meşrutiyetin siyasal sözlüğüne uygun olarak adlandırılmakta olan Kürt Kulübü (Kürt Cemiyeti)'ne en yoğun ilgi Kürt aydınlarından ve Kürt gençlerinden gelmiştir. Okumak için İstanbul'da bulunan Kürt gençleri, tatillerini geçirmek üzere memleketlerine döndüklerinde oralarda etkiledikleri kişilere cemiyetin şubelerini açmaları hususunda tavsiyelerde bulunmuşlardır. Bölgenin etkili ailelerinin çocukları Kürdistan Teali Cemiyeti'nin amaç ve örgütlenme geleneğini kendi aile ve aşiret birimlerinin ilişkileri içine de taşımışlar; bu birimlerin buldukları bölgelerde cemiyetin şubelerinin kısa zamanda açılmasına, Kürt yoksul köylülerin bilincine ulusal ögenin taşınmasına neden olmuşlardır. Bu okumuş Kürt gençleri bölgede Kürt Teali Cemiyeti'nin gönüllü ve aktif propaganda unsurları olarak çaba harcamışlardır.²⁶⁰ Uzun yıllar bölgede Kürtçülük faaliyetlerini kışkırtmak üzere

²⁵⁹ Cemil Paşa, a.g.e., ss. 52-53.

²⁶⁰ Göldaş, a.g.e., s. 51.

görev yapan İngiliz ajanı Binbaşı Noel de Diyarbakır'da faaliyet gösteren Kürt Kulübü hakkında şunları söylemiştir:

Başkan Wilson'un herkes istediğini yapsın haline dönüşüp boşa umut veren prensibi, bütün pırlıtsıyla ufuktan yükselmektedir. Osmanlı Kürtleri avazları çıktığı kadar bağırırlarsa Wilson'un kendilerini duyacağını ve Diyarbakır'ı kendi başlarına ve kötü yönetmelerine izin vereceğini; Türklerle paylaşmaları gerekmeden şişmanlamaya devam etmelerini sağlayacağını sanıyorlar.²⁶¹

Diyarbakır Vali Vekili tarafından Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine yazılan 8 Haziran 1919 tarihli telgraftan Kürt Teali Cemiyeti'nin Diyarbakır'a gelen Binbaşı Noel ile ilişkiye geçerek, İngiliz koruyuculuğu altında bağımsız bir Kürdistan kurmak gayesiyle hareket ederek Cemiyetler Kanunu'na aykırı davrandığından dolayı kapatıldığı bilgisine ulaşılmaktadır.²⁶²

4.1.1. Kuruluş Amacı ve Kuruluşu

Savaşın sona ermesi ve Wilson ilkelerinin ilanının hemen ardından Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti tekrar aktif hale getirilerek Aralık 1918 tarihinde Kürt aydın ve uleması *Kürdistan Teali Cemiyeti'ni* kurdular. Bu durum Kürt ulusal hareketinin yeniden dirilişi için dönüm noktasıydı. KTC benzerlerinin aksine eğitimli ve şehirli milliyetçilerden oluşuyordu ancak aşiretlerden de üyeler mevcuttu.²⁶³

Cemiyetin başkanlığına Şemdinli Seyit Abdülkadir getirildi. Kürdistan Teali Cemiyeti Yönetim Kurulu şu isimlerden oluşuyordu: Birinci Başkan: Şemdinanlı Şeyh Ubeydullah'ın oğlu (Ayan Meclis üyesi) Seyid Abdülkadir; Birinci Başkan Vekili: Bedirhan Emin Ali; İkinci Başkan Vekili: Süleymaniyeli eski Dışişleri Bakanı Said Paşa'nın oğlu Tümen Komutanı Fuat Paşa; Genel Sekreter: Emekli Tümen Komutanı Emin Ali; Muhasip: Seyid Abdülkadir'in oğlu Seyid Abdullah; Üye: Dersimli Miralay Halil Paşa; Üye: Miralay emeklisi Bedirhani M. Ali; Üye: Emekli askeri kaymakam M. Emin Bey; Üye: Ulemadan Hoca Ali; Üye: Medrese

²⁶¹ Jwaideh, a.g.e., s. 274.

²⁶² M. Kemal Atatürk, (t.y.), *Nutuk (III. C) (1919-1927) Belgeler*, (Bugünkü dile Çeviren İsmet Gönülal), (y.y.), Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Kutlama Koordinasyon Kurulu, s. 4.

²⁶³ Olsen, (1991), a.g.e., s. 21. Cemiyetin kuruluş tarihi ile ilgili olarak Göldaş 17 Aralık 1918 tarihini verirken Tunaya 17 Kasım 1918 tarihini vermektedir.

Hocası Arvaslı Şefik; Üye: Tercüman gazetesi Başyazarı Babanzade Şükrü; Üye: Babanzade Fuat; Üye: Fehtullah (tüccar); Üye: Prof. Mehmet Şükrü Sekban ²⁶⁴

KTC'nin çatısı altında, esas olarak cemiyete bağlı biçimde çalışmalarını sürdüren, bir nevi alt kuruluşları bulunmaktadır. Bu kuruluşlardan en etkin ve en yaygın olanı Kürt Neşr-i Maarif Cemiyetidir. Bir diğer kuruluş ise Kürt tarihinde ayrı bir öneme ve yere sahip ilk Kürt kadın örgütlenmesi olan Kürt Kadınları Teali Cemiyetidir.²⁶⁵ KTC kendi bünyesinde faaliyette bulunan bu örgütleri vasıtasıyla Kürtçülük bilincini hem kültürel ve yaygın alanında hem de kadınları da bu faaliyetlere dâhil ederek sosyal alanda daha etkili olma politikası izlemiştir.

Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kuruluş amacıyla ilgili olarak değişik görüşler ileri sürülmektedir; Bu görüşlerden bir kısmı cemiyetin ülke için faydalı bir takım faaliyetleri amaçladığını iddia ederken diğer bir grup bölücülük amaçladığını ileri sürmektedir. Tunaya'ya göre bu cemiyetin kurulmasını Osmanlı hükümeti istemiştir. Çünkü bölgenin İtilaf Devletlerince Ermeniler ile Araplar arasında paylaşılma hazırlıklarının artmasıyla endişeye kapılan Tefvik Paşa Hükümeti, Kürtleri bu yönde faaliyette bulunmaya teşvik ederek Araplara ve Ermenilere karşı bir tedbir almak istemiştir. Ancak zamanla cemiyetin çalışmaları hükümetin isteklerine ters düşmüştür.²⁶⁶ Bu görüşü hem destekler hem de karşı çıkar mahiyette bir bilgi ise Sarıhan'ın kitabında şu şekilde yer almaktadır: İstanbul'dan incelemelerde bulunmak üzere Anadolu'ya giden Fevzi Paşa'nın Kazım Karabekir'le Kürt meselesi üzerine yaptıkları görüşmede Fevzi Paşa, İstanbul'daki Kürt Cemiyeti üyelerinin saygın kişiler olduklarını, fena bir iş için değil, Doğu Anadolu Türklerden alınırsa burayı Ermenilere bırakmamak için çalıştıklarını ileri sürer. Karabekir bu görüşe karşı çıkararak Kürtlük görüşünün sömürgeleştirmek için atılmış bir yem olduğunu söyler ve Hükümete sunduğu raporunda Doğu Anadolu'da en önemli meselenin Kürtlük olduğunu yazar.²⁶⁷ Tunaya'nın görüşünün tam aksini ifade eden bilgilere ise Şimşir'in kitabında rastlamak mümkündür; Şimşir'e göre; "Kürdistan Teali

²⁶⁴ Parlar, a.g.e., ss. 546-547.

²⁶⁵ Göldaş, a.g.e., s. 70

²⁶⁶ Tarık Z. Tunaya, (1986), *Türkiye'de Siyasi Partiler, Mütareke Dönemi*, (C. II), İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, s. 189. Tunaya aynı isimli kitabının 1952 baskısında Mütareke'de kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti, Kürtleri ayrı bir kavim olarak addederek, Osmanlı Devleti'nin can çekişme safhasında Wilson prensiplerinden faydalanmalarını sağlamak isteyen inifratçı, milliyetçi ve yüzde yüz siyasi gaye takip etmiş olan bir cemiyettir demektedir. Tunaya, (1952), a.g.e., s. 430.

²⁶⁷ Sarıhan, (1993), a.g.e., (C. II), s. 276.

Cemiyeti Türkiye'yi parçalamak amacıyla kurulmuştur. Türkiye'yi parçalanma sürecinin sonuna yaklaşıldığı günlerde, Sevr Barış Antlaşmasının son hazırlıklarının yapıldığı bir sırada siyaset sahnesine sürülmüştür. Adından anlaşılacağı gibi cemiyetin gerçek amacı, Anadolu toprakları üzerinde bir "Kürdistan" yaratmak, İngiliz emperyalizminin Türkiye'yi parçalama emellerine içerden yardımcı olmaktır."²⁶⁸ 17 Haziran 1919 tarihli İstanbul'dan Londra'ya çekilen bir telgrafta ise Kürdistan Teali Cemiyetinin Britanya mandasında bağımsız bir "Kürdistan" için çalıştığı rapor edilmektedir.²⁶⁹

4.1.2. Cemiyetin Faaliyetleri

K.T.C. 1918 ve izleyen yıllarda, savaş sürecinin koşullarında ve mütarekenin yarattığı politik belirsizlik ortamında, artık bağlı unsurlarını çatısı altında tutmakta zorluk çeken ve hızla bir parçalanma süreci içerisinde bulunan Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak için en uygun zaman olacağını düşünen Kürt aristokratları, aydınları, bürokratları ve büyük aşiretlerin ileri gelenlerinin katılımıyla kurulmuş bir örgüttür. Esas olarak amacı Kürtlük bilincini örgütleyerek; Kürt Halkını İmparatorluk bünyesinden ayrılmaya hazır hale getirmek olmuştur. Kurucu üyelere şöyle bir bakıldığında geçmişten gelen isyan geleneğini sürdürmeyi alışkanlık haline getirmiş, bu yolla devletten hep daha fazlasını almayı planlayan, aralarında sürüp giden antlaşmazlıklarla asıl amaçlarının Kürt halkı değil de kendi çıkarları olduğu bilinen bir gruptan oluşmaktadır.

Milli mücadele sırasında Doğu Anadolu'nun Ermenilere verileceği söylentileri ortaya çıktığı vakit, Vilayeti Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti, Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı Seyid Abdülkadir'i uyarmış, işbirliğine davet etmiş, fakat bundan bir sonuç alamamıştır.²⁷⁰ Bu konuda Göldaş kitabında; Kürdistan Teali Cemiyeti'nin, savaş süresince Ermenistan kurulmasına yönelik tepkilerin bir misyonu haline getirilmek istendiğini belirtmektedir. Bu sebeple kuruluş günlerinde bir sorunla karşılaşmadığını ve kuruluş günlerini izleyen süreçte, siyasi koşulların ve mütarekenin doğurduğu politik ortamın Kürt toplumunun lehine bir takım girişimlerin önünü açabilecek olaylara gebe olduğundan, KTC'nin, Kürt

²⁶⁸ Şimşir, (2007), a.g.e., s. 298.

²⁶⁹ Mesut, a.g.e., s. 41.

²⁷⁰ Mehmet Şükri, Sekban, (1998), *Kürt Sorunu*, İstanbul: Kamer Yayınları, s. 168.

toplumunun ulusal hakları doğrultusunda bir takım haklar elde edebileceği inancıyla örgütlendiğini, Kürt ve Kürdistan olgusunu mütarekenin doğurduğu siyasi koşullarda ifade edebilme fırsatını değerlendirerek ulusal hak arama misyonuna dönüştüğünü yazmaktadır.²⁷¹

22 Aralık 1918 günü Hürriyet ve İtilaf Partisi ile Kürdistan Teali Cemiyeti arasında bir antlaşma yapıldı. Antlaşmayı Cemiyet adına başkan Seyid Abdülkadir, üyelerden Mehmet Ali, Hürriyet ve İtilaf Partisi adına da Konya Mebusu Zeynelabidin, Karesi Mebusu Vasıf ve Mustafa Sabri imzaladılar. Antlaşmada bir özerk “Kürdistan” kurulması öngörülüyordu.²⁷² “Çoğunlukla Kürt kavminin oturduğu memleketler, siyaset yönünden İslam Halifeliğine ve Osmanlı saltanatına bağlı olmak koşuluyla, bütün halkın çoğunluğunca seçilen bir yönetimin başkanlığı altında özerk bir yönetime sahip olacaktır.”²⁷³

Kürdistan Teali Cemiyeti’nin önemli bir özelliği onun şimdiye kadar kurulan Kürt örgütlerine göre daha geniş bir tabana sahip olması ve aşiretler üstü bir yapıda kurulmuş olmasıdır. Cemiyet yalnızca önceki kuşakların milliyetçiliklerini ve kent orta sınıflarını değil aynı zamanda aşiret mensubu Kürtleri de kapsamaktaydı. Dahası cemiyet İstanbul’da bulunan 15.000 Kürdü kucakladığını iddia ediyordu.²⁷⁴ Ertürk’ün kitabında yer alan bu yoruma karşılık Kürt Tarihi yazarlarından Abdülaziz Yamulki Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Kürdistan Teali Cemiyeti hakkında şunları söylemiştir:

Kürt feodallerini muhatap alan bu iki Kürt örgütlenmesi iki büyük derebeyi partisinin geçici bir uzlaşmasının ürünüdür. Kürt istiklalinden anladıkları feodal imtiyazları temelinde dönemin emperyalist güçlerinin desteklediği bir krallık veya meşrutiyettir. İlk Kürt örgütü daha çıkışında en büyük emperyalist güce dayanmayı bir zorunluluk olarak görüyor ve bu konuda Kürt egemenlerinin zayıflığını giderecek bir dış destek bulmak adına emperyalizme sığınıyordu.²⁷⁵

Kürdistan Teali Cemiyeti’nin yayın organı Jin dergisidir. Yazıları büyük oranda Türkçe olan Jin 7 Kasım 1918 ile 2 Ekim 1919 tarihleri arasında 25 sayı

²⁷¹ Göldaş, a.g.e., s.229.

²⁷² Şimşir, (2007), a.g.e., s. 312.

²⁷³ A.g.e.,s. 312.

²⁷⁴ Ertürk, a.g.e., s. 161.

²⁷⁵ Parlar, a.g.e., s. 549.

çıkıştır. Mecmuanın yayına başlayış tarihi cemiyetin kuruluşundan önce olmuştur. Mecmuanın ne maksatla çıktığı 1. sayısında şu şekilde ifade edilmiştir:

Jin şahsi menfaat için çıkmıyor. Onun hedefi uzun asırlardan beri ihmal edilen Kürd hayt-ı tarihiyesine, hukuk-ı milliyesine edebiyat ve içtimaiyatına dair neşriyatta bulunmaktır. Kanaatimize göre Kürd milletine cemiyatgah-ı milliyede layık olduğu mevki ihzara zaferyab olabilmek, asrın telakkilerini muvafık bir tarz-ı mesai ittihazıyla kabildir. Teşebbüsümüzün pek çetin mesaiyi icab ettiğini müdrükiz. Fakat biz bu ağır vazifeyi deruhte ederken, vatan milletleri için daima azami fedakârlıkları ihtiyar etmekle temayüz eden Kürd milletinin maddi manevi muavenet ve teshilatına istinad edebileceğimizi bihakkın ümid ettik. Tevfik Allah'tandır.²⁷⁶

4.1.3. Cemiyetin İngilizler ve Amerikalılarla Olan İlişkileri

Cemiyet amaçlarını gerçekleştirmek için kullandığı yöntemlerden birisi de o zamanların başat gücü olan ve dünya siyasetinde emperyalizmin öncüsü sayılan İngilizlerle bağlantı kurmak olmuştur. Bu bağlantıda cemiyetin ileri gelenleri uluslararası ilişkilerden ve bölge dengelerinden habersiz bir şekilde ölçüsüz isteklerle İngilizlerden yardım umarken, İngilizler her zamanki diplomatik üsluplarıyla ülkelerinin çıkarları neyi gerektiriyorsa o şekilde hareket ederek, ne Kürtlerin istediklerini vermişler nede onları tamamen geri çevirmişlerdir.

İngiliz belgelerine göre Kürt önderlerin İstanbul'daki İngiliz temsilcileriyle ilk doğrudan görüşmesi Ocak 1919'da gerçekleşti. Bu görüşmeyle ilgili olarak Yüksek Komiser Amiral Calthorpe raporunda, heyetin kendisine uzunca bir muhtıra verdiğini belirtir. Bediüzzaman Molla Said, Mustafa Paşa, Bedirhanzade Emin Ali ve diğer Kürt önderlerinin imzaladıkları muhtırada Kürtlerin tarihinden, bağımsızlık ve self-determinasyon haklarından söz edilmektedir. Ayrıca Sivas, Ankara, Adana, Konya, Halep illerindeki nüfusun bir kısmının, Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır ve Musul'daki nüfusun ezici çoğunluğunun Kürt olduğunu öne sürerek, şu taleplerde bulunmuşlardır:

I) Kürtlere sınırları saptanmış bir ülke verilmesi,

II) Müttefiklerin Arap, Ermeni, Asurî ve Keldani gibi küçük azınlıklara muamelelerinden Kürtlerin de faydalanmaları,

²⁷⁶ Özcan, a.g.e., ss. 26-28.

III) Kürtlere, İngiliz mandası altında özerklik tanınması,²⁷⁷

Calthorpe, bir başka yazısında İstanbul'daki Kürt unsurların içinde İngiliz karşıtı ve kesinlikle Türk yanlısı olanları belirler. Abdullah Cevdet ve Süleyman Nazif gibi Kürt aydınlarının Türk çıkarları için çalıştığına dikkat çeker. Kürdistan Teali Cemiyeti reisi Şeyh Abdülkadir'in ise kendisine yaptığı başvurularda, Kürtlerin bağımsızlığını ve zalimane Türk hâkimiyetinden kurtulmayı talep ettiğini, İngiliz mandasındaki Hicaz Krallığına benzer bir pozisyona getirilmesini istediğini belirtir. Bu Cemiyet bünyesinde toplananların Osmanlı sarayındaki makam ve rütbelerini kaybeden kişiler olduklarını belirtir.²⁷⁸

KTC-İngiliz ilişkileri Osmanlı Hükümetinde rahatsızlık yaratır. Hükümetin 18 Haziran 1919 tarihli toplantısında Bakanlar Kurulunda Kürt sorunu ele alınır. Burada; Kürt Kulüplerin gereksizliği konusunda öğüt verilmesi, bölgeye iyi memurlar gönderilmesi, Kürt reislerine madalya ve unvan verilmesi karara bağlanırken, İngilizler ve Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Kürtleri ayrılma konusunda tahrik ettikleri bilgisi hükümete verilen raporlarla Bakanlar Kurulu'nun bilgisine sunulur.²⁷⁹

10 Temmuz 1919'da Sadarete Bahriye Nazırı Avni Paşa, Eski Harbiye Nazırı Ahmet Abuk Paşa ve eski Şeyhülislam Haydar Efendi²⁸⁰ ile Kürdistan Teali Cemiyetinden Seyit Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan, Mevlanzade Rifat²⁸¹ ve Yüzbaşı Emin Bey'in katıldıkları bir toplantı yapılır. Hükümet temsilcileri Kürdistan Teali

²⁷⁷ Sonyel, a.g.e., (C. I), s. 27.

²⁷⁸ Perinçek, a.g.e., s. 92.

²⁷⁹ Sarıhan, (1993), (C. I), a.g.e., s. 329.

²⁸⁰ Göldaş'ın kitabında Haydarizade İbrahim Efendi olarak geçen bu şahsın, Halife'ye bağlılık duyan Kürdistan Teali Cemiyeti üyelerinden ilginç bir aydın olduğu yazmaktadır. Jin'de Kürtlerle ilgili yazıları yayınlanmıştır. Bu yazılarında daha çok Halifelik kurumuna karşı duyduğu bağlılık duyguları ön plandadır. 1919 yılında Kürtlerin bağımsızlık taleplerini yok etmek üzere Nazır Ahmet Abuk Paşa, Bahriye Nazırı Avni Paşa'dan oluşturulan heyet içerisinde yer almıştır. Aynı tarihlerde Osmanlı İmparator'luğunda üç kez Şeyhülislamlığa seçilmiştir. Haydarizade 1930 'da Bağdat Kürtleri tarafından kurulan Yane Serkvetın (Zafer Kulübü)'ün yönetim kulübüne seçilmiştir. Irak'ta Evkaf bakanlığı yapmış, 1931 yılında ölmüştür. Milletler Cemiyeti tarafından Musul meselesini incelemek üzere kurulan üç kişilik komisyonun bölgede inceleme yapmaya gelmeden önce, Kral Faysal halkın desteğini sağlamak üzere Musul Vilayetinde geziye çıkar. Bu gezide kendisine eski Osmanlı Şeyhülislamlarından olan Haydarizade İbrahim Efendi de eşlik eder. İhsan Şerif Kaymaz, (2003), *Musul Sorunu*, İstanbul: Otopsi Yayınları, s. 428.

²⁶⁰ Mevlanzade Rifat, Hukuku Beşer gazetesinde Mart 1919'da bir yazısında; Damat Ferit Hükümetinin kâğıt paraların geçerli olmadığı yerlerde ordu ve mülkiye memurlarının ihtiyaçları için milyonlarca altın ve gümüş para bastırılarak bazen vagon vagon ordu komutanı denilen "ali sefillere, daha doğrusu haydut başlarına teslim edildi" şeklindeki ifadesine istinaden Mustafa Kemal Harbiye Nezaretine hitaben yazdığı bir yazıyla bu kişinin cezalandırılmasını istemiştir. Zeki, Sarıhan, (1993), *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, (I. C), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 183-184.

Cemiyetini Osmanlı Devletinden ayrılıp bir Kürt Devleti kurmaya çalışmak ve yetkileri olmadığı halde İngilizlerle görüşme yapmak konusunda suçlarlar. Cemiyet yetkilileri de Damat Ferit Paşa'yı Doğu Anadolu'yu Ermenilere peşkeş çekmeye çalışmakla suçlar. Avni Paşa Kürtlerle Türklerin birlikte çalışmaları gerektiğini ancak Osmanlı'nın Kürtleri koruyamayacak duruma gelmesi halinde Kürtlerin harekete geçmeleri gerektiğini söyler. Mevlanzade Rifat, o duruma gelindiğinde artık çok geç olacağı cevabını verir. Bedirhan Ali ise Osmanlı Heyetinden Kürtlere özerklik verilmesi talebinde bulununca Avni Paşa bunu olumlu karşılar.²⁸² Toplantı sonunda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki nüfus oranlarına göre Kürt subay ve mülki yetkililerin gönderilmesi prensip olarak karara bağlanır.²⁸³

Amiral Robeck 1920 Mart ayında Dışişleri Bakanlığına sunduğu raporunda, Damat Ferit Paşa ve Seyit Abdulkadir ile görüştüğünü bildirmiştir. Ferit Paşa'nın Diyarbakır, Harput ve Muş bölgesinde Kürtleri ulusal Türk hareketine karşı kışkırtmak istediğini, Seyit Abdülkadir'in ise ulusalcılara karşı harekete geçmeğe hazır olduğunu ancak bağımsız veya İngiliz mandası altında bir 'Kürdistan'ı garanti etmedikçe Ferit Paşa ile birleşmek istemediğini bildirecektir.²⁸⁴ İngilizlerin ve Damat Ferit Paşa'nın, Osmanlı İmparatorluğuna Sevr Antlaşmasını imzalatma planları dâhilinde değerlendirilen Kürtlerin kullanılması düşüncesi, Damat Ferit'in fikri olduğu anlaşılmaktadır. Ancak İngilizlerin dahi güvenilir bulmadıkları bu şahsın planları, görevden çekilmesiyle hayat bulamayacaktır.²⁸⁵ Ayrıca Amiral Robeck Anadolu'da ulusal akıma karşı bir Kürt hareketini İngiliz işgalinde bulunan topraklar hariç uygun bulmasına rağmen Kürtler arasındaki ayrılığın kuvvetli olduğunu bildiğinden bu konuda kuşkulu olduğunu söylemiştir.²⁸⁶

Crane-King²⁸⁷ olarak adlandırılan Amerikan komisyonu, Amerikan Yüksek Komiserliğinde 1919 Temmuz ayı içerisinde başladığı çalışmalarında çeşitli parti ve

²⁸² Sina Akşin, (1992), *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (C. I)*, İstanbul: Cem Yayınevi, ss. 537-538.

²⁸³ Öke (1990), a.g.e., s. 71.

²⁸⁴ Sarıhan, (1993), a.g.e., (C II), ss. 431-432., ayrıca bkz. Sonyel, (1973), a.g.e. (C I), ss. 212-213.

²⁸⁵ Sonyel, (1986), a.g.e., s. 85.

²⁸⁶ Sonyel, (1973), a.g.e., s. 213.

²⁸⁷ Amerikan Cumhurbaşkanı tarafından görevlendirilen King Crane Komisyonu özellikle Arap illeriyle ilgili olarak güdüm sorununu incelemek üzere görevlendirilmiştir. Komisyon incelemeleri sonucunda Türkiye ile ilgili olarak şunları ileri sürmüştür. 1- Kilikya hariç, bir Ermeni mandası kurulmalı, 2- Bir mandater altında ve Türkiye'den ayrı uluslararası bir İstanbul devleti kurulmalı, 3- Ayrı bir Türk devleti için bir mandater bulunmalı, 4- Türkiye'ye verilecek güdüm altında İzmir'e özerklik verilmeli, 5- Tüm Anadolu, Ermenistan, İstanbul devleti ve Türk devletini kapsayacak tek bir genel manda kurularak Birleşik Amerika'ya devredilmelidir. Sonyel, a.g.e. (C. I), ss. 124-125.

derneklerin Amerikan mandacılığı konusundaki görüşlerini almaya başlar. Bu dönemde özellikle İstanbul'da Amerikan mandacılığı tartışmaları yoğun olarak yaşanmaktadır. 4 Ağustos günü Amerikan Elçiliğinde Amerikan İnceleme Kurulu, parti, dernek, cemaat ve basın temsilcilerini dinlemek üzere toplanır. Hahambaşı Hayım Naum Efendi kurulun hangi devleti tercih ettikleri sorusuna Musevi unsurunun kimseyi tercih etmediği şeklinde yanıt verir. Kürt Teali Cemiyetinden Babanzade Şükrü ve Seyit Abdülkadir, “Türkiye’de 4-5 milyon, İran’da 3 milyon Kürt olduğu, Karadeniz’e kesinlikle bir çıkış istediklerini, İskenderun Limanıyla Dicle ve Fırat’tan yararlanmaları ve Musul’un tamamen “Kürdistan’a” ait olması gerektiğini söyler.²⁸⁸ Amerikan Komiserinin, heyetin bu isteğine cevabı ise Kürdistan kurulmasını düşündükleri toprakların büyük bir kısmında Ermenistan kurulmasına karar verildiği olmuştur.²⁸⁹

4.1.4. Cemiyetin İstanbul Hükümeti ile İlişkileri

Cemiyetin başlangıçta hükümet tarafından desteklenerek kurulduğu ve böyle bir desteğin söz konusu olmadığını iddia eden görüşlere paralel olarak KTC’nin İstanbul Hükümeti ile ilişkilerinin seyri konusunda da farklı görüşler ortaya konulmuştur. Bu görüşlerden ilki: Milliyetçi ve tamamen siyasi bir gaye güden KTC’nin Osmanlı Hükümeti ile ilişkileri esas olarak çatışma zemininde yürüdüğü şeklindedir.²⁹⁰

İzmir’in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi ile başlayan tehlikeli gelişmeler üzerine Padişah tarafından Şuray-ı Saltanat toplanmıştır. Birçok cemiyet ve etkili isimlerin de çağrıldığı toplantıya Kürdistan Teali Cemiyeti de katılmıştır. Cemiyet bu toplantıya iki kişilik temsilcilik düzeyinde çağırılmıştır. KTC’nin bu toplantıya çağırılması bazı çevrelerce Cemiyetin padişah ve hükümet çevrelerinden beslendiği yorumları yapılmasına sebep olmuştur. Ancak Göldaş’a göre bu yorum Kürt varlığına yönelik bir Kemalist tarih yorumudur.²⁹¹

KTC’yi Saltanat Şürasına çağırılmış olan Osmanlı Hükümeti KTC’nin Van, Diyarbakır, Bitlis ve Musul’daki varlığından ve faaliyetlerinden oldukça rahatsızdır. Faaliyetlerinden rahatsızlık duyulan bir siyasi oluşum olarak hükümetin karşısına gelen KTC yasalara uyması konusunda Hükümet tarafından uyarılmıştır. Ayrıca bu

²⁸⁸ Sarıhan, (1993), a.g.e., (C. II), ss. 14-24.

²⁸⁹ Cemil Paşa, a.g.e., s. 57.

²⁹⁰ Göldaş, a.g.e., s. 106.

²⁹¹ A.g.e., ss. 106-107.

uyarının yapıldığı toplantıda ‘‘Kürdistan’a’’ gönderilmek üzere Haydarizade İbrahim Efendi, Abuk Ahmet ve Avni Paşaların yer aldığı bir heyet oluşturulmuştur.²⁹²

Damat Ferit Hükümetleri ile KTC ilişkilerinin pekiyi olmadığını görmekteyiz. Damat Ferit Hükümeti’nin iç ve dış siyaseti yürütebilecek yeterliliğe sahip olmadığını, halkın haklarını savunmada yetersiz kaldığını ve bu nedenle bir an önce istifa etmesi gerektiğini düşünen muhalefetin içerisinde KTC de yer almıştır. Bu durumdan Göldaş KTC’nin saray otoritesine muhalif bir misyon taşıdığını iddia etmektedir.²⁹³ Bununla birlikte İngiliz istihbarat raporlarında Damat Ferit Paşa’nın Sadarete dönmek için KTC ile görüşmeler yaptığı, bu görüşmelerde Kürtlere özerklik verilmesi karşılığında Anadolu Hareketine karşı Kürtleri kullanma taleplerinin olduğu bildirilmektedir.²⁹⁴

1920 yılı başlarında toplanan ve büyük çoğunluğu Müdafa-i Hukukçu olan Meclis-i Mebusan, KTC’nin reisi Seyit Abdülkadir Efendi ile Şerif Paşa’ya çok ağır eleştiriler yöneltmişlerdir. Şerif Paşa ve Boğos Nubar Paşa arasındaki antlaşmanın ardından bu antlaşmayı onayladığına dair yabancı bir gazeteye demeç veren Seyid Abdülkadir’in Ayan azalığından düşürülmesi için girişimde bulunulmuştur. Seyid Abdülkadir ise Mebusan’da gizli celse talebinde bulunarak böyle bir beyanda bulunmadığına dair demeç vermiştir.²⁹⁵

4.1.5. Cemiyetin Anadolu Hareketi ile İlişkileri

KTC’nin çatışma halinde bulunduğu güçlerin başında Müdafaa-i Hukuk Hareketi, Kuva-yi Milliye güçleri, genel ifadesiyle Anadolu hareketi gelmektedir. Erzurum Kongresine, Diyarbakır’dan, Elazığ ve Diyarbakır’ı temsil edecek bir delege gönderilmemiştir. Bu durum bölgedeki Müdafaa-i Hukuk temsilcilerinin ve özellikle de Mustafa Kemal’in tepkisini çekmiştir. KTC’nin Elazığ ve Diyarbakır’dan seçilen delegelerin Erzurum’a gitmesine engel olduğu muhtemeldir.²⁹⁶ (Erzurum Kongresine, Erzurum, Trabzon, Bitlis, Van, Erzincan ve Sivas Vilayetlerinden temsilciler katılmıştır.)

²⁹² Şimşir, (2007), a.g.e., s. 312.

²⁹³ Akşin, (1992), a.g.e., (C I), s. 440.

²⁹⁴ Akşin, (1992), a.g.e., (C II), s. 126.

²⁹⁵ Tunaya, (1986), a.g.e., ss. 193-194.

²⁹⁶ Mango, a.g.m., s. 8.

Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti'nin önde gelen iki yöneticisi Cevat Dursunoğlu ve Süleyman Nazif'e göre, Kürdistan Teali Cemiyeti ve "Kürdistan" düşüncesi büyük tehlike arz etmektedir. Bu sebeple Kürdistan Teali Cemiyetinin kendi, cemiyetlerine iltihakı için Seyyid Abdülkadir, Bitlisli bir yüzbaşı olan Emin ve beraberlerindeki iki gençle bir toplantı yaparlar. Bu toplantıda kendilerine;

Şark vilayetleri üzerinde kötü ihtiraslar dolaştığını, Ermenilerin yurdumuza göz diktiğini, bu durum karşısında Müslüman hâkimiyetinin ancak bölge halkının gösterecekleri birlikle mümkün olacağını (KTC) adıyla bir cemiyet kurulmasının Kürt'le Türk'ü birbirinden ayıracağını, hâlbuki bizim bulunduğumuz Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin hiçbir kavmi ayrılık gütmeyeceğini, Türk Kürt ayrımı olmaksızın bütün vilayetler halkını içine alabileceğini kuvvetli bir mantık ve canlı bir dille anlattı. Süleyman Nazif'in sayıp döktüklerine karşı koyacak söz bulamayan heyet kısaca bizimle görüşecek hiçbir şeyleri olmadığını, itilaf devletlerinin kendilerine her yardımı yapacaklarını ve bizim kendi başımızın çaresine bakmamızı tavsiye ederek konuşmayı kestiler.²⁹⁷

Mustafa Kemal Paşa ekibi, Kürdistan Teali Cemiyeti ile doğrudan mücadele etmiştir. Arapgir ve Dersim'de KTC'nin iftiracı çalışmalarının durdurulması için önlemler alınmasını istemiştir. TBMM Hükümeti ayrıca KTC'nin Koçgiri İsyanı ile bağlantılı olduğunu düşünmüştür.²⁹⁸

4.1.6. Cemiyetin Bölünmesi

KTC kendi içerisinde farklı fikirlerin oluşmasıyla bir çözülme dönemine girmiştir. Bu ayrılmanın temelinde tam bağımsızlık ve otonomi yanlısı görüşlerin ayrımı yatmaktaydı. Göldaş'ın kitabında yer verdiği sertlik yanlısı Kürtçü yazarlardan M. Emin Bozarslan'ın Kürdistan Teali Cemiyeti hakkındaki fikirleri, o günlerde de yaşanan ayrışmanın nedenlerini açıklar mahiyettedir:

Ne var ki Kürt yurtseverleri, Xani'nin mirasından yalnızca yurtseverlik ve ulusseverlik bölümünü almışlar, yol ve yöntem bölümünü, yani kavga ve savaş bölümünü almamışlar, ya da o bölümü ihmal edip kulak arkası etmişler; çalışma ve kavgalarında ağırlığı divanlara vermişler ve meydanlarda yürütülecek eylemleri göz önüne almamışlar; siyasal ve diplomatik konularda yoğun ve iyi bir çalışma yapmışlar, fakat Kürt toprakları üzerinde ve Kürt halk kitleleri arasında askeri bir

²⁹⁷ Göldaş, a.g.e., s. 104.

²⁹⁸ Tunaya, (1986), a.g.e., ss. 201-202.

güç, silahlı bir güç oluşturamamışlar ki o güç siyasal çalışmaları ve o çalışmaların ürününü kendi silahları ile Kürt halkının silahları ile korumuş olsun.(...) Ayrıca insafla kabul etmeliyiz ki onlar, siyasal ve diplomatik çalışma yolunda güçlü, değerli ve yararlı bazı adımlar atmışlar, o çalışmaların ürününü de Sevr Antlaşması ile elde etmişlerdir. Ne var ki, şu gerçeği de kabul etmeliyiz ki onlar saf, temiz yürekli ve eksik basiretli idiler; uzak görüşlü değil, kısa görüşlü idiler.²⁹⁹

Savaş sonrası dönemde Kürt hareketinde şu eğilimler göze çarpıyordu: Birincisi, aydın kitlenin programı olan tam bağımsızlık eğilimidir. İkincisi olarak küçük bir grup tarafından savunulan ve genellik kazanmamış olan Türkiye himayesi altında bir iç özerklik eğilimidir. Üçüncü eğilim, Şerif Paşanın başını çektiği İran'ın koruyuculuğu altında bağımsızlıktır. Dördüncüsü, Seyid Abdülkadir, Kürt Mustafa Paşa ve diğer Kürt ileri gelenlerinin savunduğu İngiltere himayesi altında bağımsız Kürt Devleti eğilimidir.³⁰⁰ Seyyit Abdülkadir'in Ayan'daki konumu cemiyet dışında tartışmalara ve tepkilere neden olduğu kadar, cemiyet içindeki davranış ve anlayışı da aynı ölçüde bu kez Kürt aydınları tarafından eleştirilere neden olmaktadır. İstanbul gazetelerinin ve Meclis-i Mebusan'daki kendisini hedef alan şiddetli eleştirilerine göğüs gerebilecek politik kararlılığı bulunmayan Seyid Abdülkadir'in bu eleştirileri hafifletebilmek için gazetelere bir basın açıklaması yoluyla yansıtması olduğu "Kürtler bağımsızlık istemiyorlar" biçimindeki sözleri cemiyet içinde bir bölünmenin yaşanmasına neden olacak gelişmelerin başlangıcı olacaktır.³⁰¹

Kürdistan Teali Cemiyeti içerisinde yaşanan bu çekişmeler neticesinde Bedirhaniler Cemiyetten ayrılarak, 10 Mayıs 1922'de "Kürt Teşkilat-ı İctimaiyye Cemiyeti" adında bir oluşum meydana getirmişlerdir. Chaliand'a göre Şeyh Abdülkadir Osmanlı çatısı altında otonom bir yönetimden yanadır. Abdülkadir'e göre Türklerin Kürtlere ihtiyacı olduğu bu dönemde onları yalnız bırakmak ve bağımsız Kürdistan talebinde bulunmak Kürt onuruna yakışmaz bir davranış olacaktır.³⁰²

Aralık 1919'da Kürt Teali Cemiyeti içinde yaşanan huzursuzluk süreci Kürt Millet Fırkasının (KMF) kuruluşunu hazırlayacaktır. KMF'nin kurucuları arasında Necmeddin Hüseyin, Memduh Selim, Kemal Fevzi ve Babanzade Aziz Bey'in adları

²⁹⁹ Göldaş, a.g.e., s. 87.

³⁰⁰ Lazarev, a.g.e., s. 99.

³⁰¹ Göldaş, a.g.e., s. 189.

³⁰² Chaliand, a.g.e. . s. 32.

geçmektedir. Bu kişilerin daha önceleri KTC içerisinde önemli konumda oldukları bilinmektedir. KMF sonradan Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti'ne iştirak edecektir. TİC bu süreçte dinamik bir Kürt oluşumu olarak ortaya çıkacaktır.³⁰³

TİC'in önemli karakteristiğinden birisi, bağımsız Kürdistan tezini aktif biçimde ileri sürmesidir. Diğer karakteristiği ise, bu isteğe uygun olarak bir Kürt bayrağının yaratılmasıdır. Bu Kürt organizasyonu, uzunlama üç renkten oluşan; yukarıda kırmızı, ortada beyaz üzerine sarı güneş ve alta yeşil renklerin bulunduğu Kürt bayrağının renkleri ve biçimini tespit etmiştir. Bu bilinen ilk Kürt bayrağıdır.³⁰⁴

KTC ve TİC kadroları daha ziyade feodal olarak güçlü ailelerden gelen bireylerden kuruludur. Bu kişiler halen bu ailevi özellikleri taşımalarının yanında Osmanlı eğitim ve askeri kurumlarından eğitim almışlardır. Bu durum ise onların Osmanlılık düşüncesinden kurtulmalarını zorlaştırmaktadır. Kürt Feodal düzeninin gereği olarak aileler arasında yaşanan bu çekişmeler ister istemez bu cemiyetler içerisinde de görülmüştür. Husumet içinde bulunan Kürt aşiret birimlerinden gelmiş, Osmanlı eğitim kurumlarından eğitim almış Kürt aydınları, henüz aşiret bağlarını, modern, demokratik tarzda Kürt ulus bilincinin somut ulusal istemlere yönelebilmesi tarzında aşabilmiş sayılmazlardı. Bu karakteri yapılarını kurdukları derneklerin bünyelerine de taşıyorlardı.³⁰⁵

KTC'nin varlığını 1922 yılı sonlarına değin koruyabildiğine dair belgeler mevcuttur. Bazı kaynaklar KTC'nin cumhuriyetin ilanına kadar faaliyet gösterdiğini kaydetmektedir.

Bu cemiyet, cumhuriyetin ilanından az evvel vakta resmen dağılmıştı. Fakat buna mukabil 1923'te Seyyid Abdülkadir, Cibranlı İ.G., Hünsan, Halit, Hacı Musa, eski Milletvekillerinden Yusuf Ziya ve ailelerinden müteşekkil olmak üzere gizli bir komite teşkil edildi. Bu komitenin de gayesi Kürdistan istiklalini temin etmektir. Komiteye Yusuf Ziya'nın tavassutu ile Hınıs'ta oturan Palulu Şeyh Sait ve ailesi de dâhil edilmişti.³⁰⁶

Kürdistan Teali Cemiyeti kuruluşundan itibaren İstanbul'da bulunan tüm Kürtler tarafından desteklenmiştir. O güne kadar Kürtlüğü gizli kalmış aslen ne kadar

³⁰³ Göldaş, a.g.e., s. 193

³⁰⁴ A.g.e., s. 206. Şu an Kuzey Irak'ta faaliyette bulunan Mesut Barzani'nin başkanlığını yaptığı Kürt Demokrat Partisinin bayrağı da aynı renklerdedir.

³⁰⁵ A.g.e., ss. 203-204.

³⁰⁶ a.g.e., s. 225.

Kürt varsa hepsi birer Kürt milliyetçisi sıfatıyla Kürt milli haklarının savunucusu haline dönüşmüşlerdir. Hilafetin ve saltanatın yıkılmakta olduğunu gören bu insanlar, beklenti ve gelecek ümitlerini Kürdistan fikrine bağlamışlardır. Cemiyetin yönetim kurulunu oluşturan kişilerin tamamına yakını köklü Kürt ailelerine mensup kişilerdi. Eğer bu kişiler buldukları şartlar içerisinde çalışmalarını İstanbul'da sürdürmenin zorluklarını görüp Cemiyet faaliyetlerini doğuya kaydırıp, Diyarbakır'da kurulu Kürt Teali Cemiyeti ile ortak çalışma yapsalardı daha verimli sonuçlar alabilirlerdi. Zira Anadolu Hükümetinin ardından Cemiyetin Kürdistan ile olan bağlantısı tamamen kesilmiş ve faaliyetleri İstanbul'daki siyasi çalışmalarla sınırlı kalmıştır.³⁰⁷

4.2. BİNBAŞI NOEL'İN KÜRTLERLE İLGİLİ FAALİYETLERİ

Kürtlerin yaşadığı toprakların İngilizler açısından ne kadar önem arz ettiğini İngiltere Dış İşleri Bakanlığı kaynaklarından görmek mümkündür:

Bu ülkeye hâkim olan güç Mezopotamya'ya ulaşan stratejik noktaları ve bu toprakların sulanmasının büyük ölçüde dayandığı Dicle su kaynağını büyük ölçüde kontrol edecektir. Üstelik askeri amaçlar için zengin bir kaynak olabilecek istikrarlı ve dost bir Kürdistan, yukarı Mezopotamya'daki bir barış için hayati önemdedir. Mezopotamya sınırındaki alçak topraklar petrol alanlarına ve diğer kaynaklara sahiptir.³⁰⁸

Ülkeleri için önemini bu şekilde tarif ettikleri bu toprakları çıkarları doğrultusunda kullanabilmek için görevlendirilen İngiliz Subaylarından en göze çarpanı Binbaşı E.W.C. Noel olmuştur. Noel ülkesinin kendisine tevdi ettiği görevlerinde ilerisine giderek Kürtçülük faaliyetlerinin bayraktarlarından birisi olmuştur.

1886 doğumlu olan Noel aristokrat bir ailenin çocuğudur. Gençliğinin ilk dönemlerinde Farsça, Arapça ve Rusça başta olmak üzere birçok doğu dilini öğrenmiştir. Binbaşı Noel'in ilk görev yeri Hint ordusudur. Nisan 1915 yılında İran'ın Ahvaz kentine konsolos olarak atandı. Dört yıl kaldığı bu görevde bölgeyi ve Kürtleri yakından tanıyıp Kürtçe öğrendi. Mütareke döneminde İngiltere'nin Bağdat Komiserliğine istihbarat subayı olarak görevlendirildi.³⁰⁹ Bağımsız bir Kürt Devleti kurulması ya da en azından Kürtlere uygulanabilir bir otonomi sağlanması

³⁰⁷ Cemil Paşa, a.g.e., s. 60.

³⁰⁸ Mesut, a.g.e., s. 19.

³⁰⁹ Bruinessen, (1993), a.g.e., s. 144.; Şimşir, (2007), a.g.e., s. 323.; Ertürk, a.g.e., ss. 143-144.

konusundaki politikaları destekler bir çaba içerisinde olmuştur. Koloni Ofisindeki Orta Doğu işleri ile ilgili memurlar tarafından 'İkinci Lawrence' olarak adlandırılan Noel, bu memurların Kürt Milliyetçiliğinin derinliği konusundaki şüphelerinin aksine Kürt Milliyetçiliğinin gücüne inanan bir kişiydi.³¹⁰

1918 yılında Mezopotamya bölgesinde görevlendirilen Noel'in Bağdat Yüksek Komiserliği tarafından aldığı talimatlar kesin düzenlemeler yapmaktan kaçınması yönündedir.

Askeri işgal alanlarımızın dışında kalan bölgelerde yerel şeflerle organize halinde düzeni sağlamak ve korumak amacıyla olmalısınız. Yapılan düzenlemelerin geçici zorunluluklardan kaynaklandığı ve her an tekrar değerlendirilebileceği konularında şefler yeterince aydınlatılmalıdır. Şeyh Mahmud'u Süleymaniye'de bizim temsilcimiz olarak atamaya yetkilisiniz aynı zaman da bu tip uygulamaları uygun görmeniz halinde Chamchamal ve Halbepçe gibi yerlerde de yapmanız sizin inisiyatifinizdedir. İlişkiye girdiğiniz aşiret şeflerine kendi istek ve alışkanlıklarına yabancı olan hiçbir idari uygulamaya zorlama niyetinde olmadığımız açıklanmalıdır. Aşiret liderleri, İngiliz Siyasi Memurlarının rehberliğinde kamusal düzenlemeler için konfederasyonlar oluşturulması konusunda cesaretlendirilmelidir.³¹¹

Binbaşı Noel'in Kürt'lerle ilgili görüşlerine ışık tutması açısından İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'un şu yazdıkları oldukça tatminkârdır:

Hükümetim, Osmanlı İmparatorluğu'nu zayıf düşürmek için elinden geleni sonuna kadar yapmaktadır. Bunun bir yolu da Kürtlerle Türkleri birbirine düşürmekten geçtiğine inanıyorum. Fakat bu sabırla ve temkinle izlenecek bir yoldur ve Noel'le onun gibi Kürtçüler bunu anlamıyorlar. Lütfen bu konuda daha dikkatli davranılsın. Keşke Noel bu kadar aleni bir Kürtçü olmasaydı.³¹²

Noel'in bölgede yürüttüğü faaliyetlere bakıldığında İngiltere'nin çıkarlarının ötesinde Kürtlerin menfaatine bir gayret içerisinde olduğu görülecektir. Bağımsız bir Kürt Devleti kurulması düşüncesi Noel'de bir saplantı halini almıştır. İngiliz istihbarat subayı Noel bu dönemde yaptığı incelemelerde; Kürtler arasında iki görüşün varlığını tespit etmiştir. Bu görüşlerden birincisi İslam birliği iken ikincisi ise ulusal sorun yaklaşımıdır. Ulusal sorun görüşünün İngilizlerce desteklenerek Kürt milliyetçiliğinin bölgede yaygınlaştırılması şüphesiz İslam birliği düşüncesini desteklemekten ziyade yarar getirecektir. Fakat Türkler bu noktada İslam birliği

³¹⁰ Olsen, (1991), a.g.e., s. 53.

³¹¹ Dowall, a.g.e., s. 152.

³¹² Öke, (1992 b), a.g.e., s. 41.

fikrini desteklemektedirler ve ellerinde İzmir'in Yunanlılarca işgal edilmesi gibi önemli bir koz vardır. İzmir'in Yunanlılarca işgal edildiği gibi Kürt bölgelerinde de Ermenilerin işgali neticesinde bir Ermenistan kurulacağı yolunda Türklerce propaganda faaliyeti yürütülmektedir. Bu noktada Noel'in konuya getirdiği çözüm şudur: Aslında Kürtler pek de muhafazakâr Müslüman değildirler; eğitim ve öğretim imkânlarının İngilizlerce tespit edileceği bir plan dâhilinde Kürtlerin ılımlı Müslümanlar yapılması söz konusu olabilecektir. Kürt milliyetçiliğinin geliştirilmesinin ön koşulu Müslümanlık ortak paydasına sahip Türk-Kürt işbirliğinin bozulmasıdır.³¹³ Binbaşı Noel bu raporlarında yörede İngiliz aleyhtarı İslamcı bir akımın varlığını kaydetmektedir. Halk İngilizlere olduğu kadar, Avrupa'da Kürtçülük şampiyonluğuna kalkan Şerif Paşa'ya da düşmandır. Noel, Türk yanlısı bu tutumun ne İstanbul, ne de Müdafa-yı Hukukçuların gayretlerinden kaynaklandığını, bunun halkın doğal inisiyatifi olduğunu belirtmiştir.³¹⁴

1919 yılının Mart ayında Bağdat'ta Sivil Komiser Sir Arnold Wilson'un Başkanlığında yapılan toplantının ardından, Şeyh Mahmut Berzenci'nin yanında Siyasi Hâkim görevini yürüten Noel'in yerine Binbaşı Soane³¹⁵ atanmış ve Yüzbaşı Noel bugünkü Türkiye toprakları içerisinde bulunan yerlerde incelemelerde bulunmak üzere görevlendirilmiştir. Binbaşı Noel, Mardin, Midyat, Savur ve Nusaybin çevresinde, bölge halkının İngilizlere bakışı, bölgenin ekonomik yapısı ve aşiretlerin etkinlikleri konularını içeren bir kısım incelemelerde bulunmuştur. Bu incelemeler neticesinde bölge halkında yürütülen propagandanın da etkisiyle İngiliz aleyhtarlığının giderek arttığını belirlemiştir.³¹⁶

Noel'in bu bölgeden gönderdiği raporların içeriğinde adlarıyla birlikte kabile sayıları, ellerindeki silah miktarları, ekilebilir alanların ölçüleri, toprağın verimliliği, hayvan sayıları, bir inek ve katır fiyatları dahi yer almaktadır. Ayrıca Nusaybin'de bulunan demiryolu yerleşimini gezen Noel burada bir İngiliz Piyade Taburunun

³¹³ Parlar, a.g.e., s. 541.

³¹⁴ Şimşir, (2007), a.g.e., ss. 326-327.

³¹⁵ İngilizler bölge üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için birçok ajanlarını görevlendirerek bölgede yaşayan etnik grupların sosyal ve siyasi yapılarını inceleme yoluna gitmişlerdir. Bu ajanlardan birisi olan Binbaşı Soane, Kuzey Irak bölgesinde yaşayan güçlü Caf Aşiretinin reisi Osman Bey'in karısı Adile Hanım'ın Farsça Kâtiplik görevini üstlenmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarına kadar kimliğini saklamayı başaran Soane, 1914 yılında İngilizlerin Irak'a girmeleri üzerine İngiltere'nin bölgede istihbarat subayı olarak görev almış ve Mondros Mütarekesinden sonra Kuzey Iraktaki etkin idarecilerden birisi olmuştur. Çay, a.g.e., s 370.

³¹⁶ Ertürk, a.g.e., ss. 195-198.

barındırılabilceğini belirtmektedir.³¹⁷ Ayrıca Noel, Paris görüşmelerinde İngiliz heyetinin başkanı olan Balfour ile yaptığı bir yazışmada Türklerin kışkırtmasıyla Hıristiyanları öldüren Kürtler için genel af çıkarılmasını önerecektir. Bu yazıya cevaben Balfour kendisine, öç alıcı bir siyaset güdülmeyeceğini ve Kürt isteklerinin konferansta göz önünde bulundurulacağını bildirir.³¹⁸ Ayrıca İngiliz Dışişleri Bakanlığında, İstanbul Yüksek Komiseri Calthorpe'a hitaben gelen bir yazıda Binbaşı Noel'in Kürtlere güvence vermesi istenir ve Kürt çıkarlarının konferansta ihmal edilmediği hatırlatılır.³¹⁹

14 Mayıs'ta Midyat'ta tanıştığı Türk üniformalı Kürt kökenli subaylar kendisine Osmanlı ordusunun sadece Süleymaniye'de bulunan birliklerinde 2.000' e yakın Kürt olduğunu söylemeleri üzerine Noel hayretler içinde kalır. Kürtlerdeki Türk dostluğunu gözlemleyen Noel, aşiretlerin Ermenilerle uzlaşmasının pek mümkün görünmediğine inanır ve halkı İngiltere'nin hiçbir şekilde Ermenilerle işbirliği yapmadığına ve yapmayacağına inandırmaya çalışır.³²⁰

Mardin'deki incelemelerinden sonra Diyarbakır'a gitmek üzere yola çıkan Noel, geçtiği yerlerde halk arasında Hıristiyan aleyhtarı Osmanlı propagandasının da etkisiyle İngilizlere karşı İslami bir birlikteliğin ortaya çıkabileceğini tespit ederek rapor etmiştir. Noel Milli aşiretinin lideri Mahmud Beyle de tanışıp, bu kişinin bölgede büyük bir güce sahip olduğunu ve bu kişiyi elde etmek üzere İstanbul'daki Kürdistan Teali Cemiyeti üyeleri ile Arap bağımsızlığı taraftarı Arapların yoğun bir faaliyet gösterdiğini kaydetmiştir.³²¹

Binbaşı Noel'in Diyarbakır'a geldiği günlerde şehir Kürtçülük faaliyetleri açısından oldukça hareketlidir. Bu karışık durum içerisinde Noel, ilk olarak Kürt Teali Cemiyeti yetkilileri ile görüşmüştür. Halep'te tutuklu bulunan Diyarbakırlı tüccarların serbest bırakılmaları için yapılan talepleri memnuniyetle kabul ederek bu vasıta ile İngilizler lehine sempati kazanma imkânına kavuşmuştur.³²² Noel, bu yaklaşma vasıtasıyla Diyarbakır'da Kürt Kulübünün faaliyetleri hakkında detaylı bilgiler toplamıştır. Pan-Kürdist bir oluşum olduğunu bildirdiği bu kulübün İngiltere

³¹⁷ Mim K. Öke, (1990), *İngiliz Ajanı Binbaşı E.C. Noel'in Kürdistan Misyonu*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, s. 31.

³¹⁸ Sarıhan, (1993), a.g.e., (C. I) , s. 228.

³¹⁹ A.g.e., s. 239.

³²⁰ Öke, (1990), a.g.e., s. 35.

³²¹ Ertürk, a.g.e., s. 206.

³²² A.g.e., s. 209.

aleyhine faaliyette bulunmayacağını bildiren Noel, bu insanların Kürtlerin iktidarı altında olmaları koşuluyla İngiliz işgalini kabul edeceklerini bildirmiştir.³²³

Diyarbakır ziyaretinin ardından Halep'e geçen Noel, burada Bağdat Siyasi Temsilcisi Albay Arnold Wilson ile görüşmüş ve bu kişi tarafından İstanbul'a giderek Bedirhan ailesi mensuplarıyla Kürt meselesini görüşmek ve aileden birisini yanına alarak Türklerin İslamcı propagandasını kırmak üzere güneydoğuya gitmesi için görevlendirilmiştir.³²⁴

3 Temmuz günü İstanbul'a ulaşan Noel burada kaldığı günler zarfında İstanbul Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe ile birçok kez görüşmede bulunmuş, Diyarbakır ve çevresinde etkisi olabilecek Kürt ileri gelenlerine yardım edilmesinin her açıdan büyük avantaj sağlayacağını ifade etmiştir. Noel'e göre İngilizlere en çok yarar sağlayacak olanlar Seyit Abdülkadir ve Bedirhan ailesidir.³²⁵ Noel'in İstanbul'da yürüttüğü faaliyetlerinin temelini, İngilizler aleyhine yapılan propaganda faaliyetlerine engel olmak, buna esas olmak üzere Kürtlerin, İngilizler lehine elde edilmeleri ve kullanılmaları esas teşkil etmiştir. Bu amaç doğrultusunda Güney Doğu Anadolu bölgesine dönecek olan Noel'e, bu bölgede yürüteceği faaliyetleri esnasında eşlik etmesi için Emin Ali Bedirhan'ın iki oğlu ile Seyit Abdülkadir'in damadı Seyit Moin ve Dersimli Seyit İbrahim'den oluşan bir heyet oluşturulmuştur. Heyet emniyetlerinin sağlanması hususunda Amiral Calthorpe'tan garanti talep etmişlerdir.³²⁶ Akşin kitabında, Noel'e eşlik etmek üzere Anadolu'ya gidecek bu heyetin, Paris Konferansı esnasında, Kürt bölgelerinin Ermenilere verileceği yolunda çıkan söylentiler neticesinde Zaho ve İmadiye'de İngiliz subayların öldürülmesi ve Süleymaniye bölgesinde Şeyh Mahmud'un ayaklanmasıyla başlayan Kürt hareketini yatıştırmak gayesiyle İstanbul Yüksek Komiserliğince görevlendirildiğini yazmaktadır. Bu heyetin ikici bir fonksiyonu ise Mustafa Kemal faaliyetlerine karşı bir eylem geliştirmek olduğunu, bu nedenle Ali Galip (ilerde değinilecek) olayının ilk olarak İngiliz Yüksek Komiserliği daha sonra da Balfour ve Curzon tarafından peşin olarak onaylanmış olduğunu belirtmektedir.³²⁷

³²³ Lazarev, a.g.e., s. 106.

³²⁴ Öke, (1990), a.g.e., s. 39.

³²⁵ Ertürk, a.g.e., s. 215.

³²⁶ Parlar, a.g.e., ss. 537-538.

³²⁷ Akşin, 1992, (C. I), a.g.e., ss. 534-539.

Noel'in Mustafa Kemal Hareketine ilgisini göstermesi açısından Amiral Calthorpe'un Lord Curzon'a gönderdiği bir telgraf açıklayıcı mahiyettedir. Bu telgrafta Calthorpe, "Kürtler henüz Mustafa Kemal'e karşı ayaklanmadı, ama Noel bunu sağlayacağından emin" diyerek Noel'in amaçlarına işaret etmektedir.³²⁸

Noel'in İstanbul'da yürüttüğü faaliyetler bazı İngiliz siyasetçi ve yöneticileri tarafından belirli oranda aşırı bulunmuştur. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğinde çalışan Hohler 21 Temmuz 1919 tarihinde Sir Telley'e gönderdiği telgrafta bu durumu ifade etmiştir. Hohler'e göre Noel, Kürtlerin peygamberi olmak istemektedir. Aşırı Kürt taraftarı olarak nitelendirilen Noel bu tavırları ile bir Kürt Lawrance'ı olmak niyetindedir. Ayrıca Hohler'in Kürtler hakkındaki fikirleri de Noel ile uyuşmamaktadır. Ona göre Kürtlere fazla güvenilmez, ancak Türkleri zayıflatmak için Kürtleri harekete geçirmek fena bir fikir değildir.³²⁹

Araştırma gezisini tamamlayan Noel "Kürtler Hakkında Bir Not" hazırlayarak Bağdat'ta bulunan amirlerine sunar. Bu çalışma Kürtlerin kökeni, dilleri ve tarihlerini inceleyerek başlamakta, milli özelliklerine değinmekte, Ermenilerle aralarındaki kan davasının bu iki milleti birbirine düşürüp Anadolu'yu elde tutmak üzere Hamidiye Süvarilerini ihdas eden II. Abdülhamid tarafından yaratıldığını yazmaktadır. Noel'e göre Kürtler, Ari ırka mensup oldukları için Avrupalılara ve Hıristiyanlara Türklerden daha yakındırlar.³³⁰ Bu raporda ayrıca Osmanlı ve Türkler aleyhinde ifadelerin yanı sıra, kurulması düşünülen Ermeni Devleti aleyhinde de ifadeler vardır. Noel'e göre bir Ermeni devleti kurulması halinde İngiliz politikaları zarar görecektir, bu halde Kürtler ve Türkler birlikte hareket etmeye başlayacaklardır. Bunun yerine Kürtlere sahip çıkmaları halinde İngilizler daha karlı çıkarak bölgede istikrarı sağlamış olacaklardır.³³¹

Binbaşı Noel Bağdat'taki işlerini tamamladıktan sonra Halep'e dönerek burada Celadet ve Kamuran Ali Bedirhan'la buluşur. Daha önce Diyarbakır'da tanıştığı Ekrem Cemilpaşazade, iki İngiliz vatandaşı ve Hakkârili Abdürrahim Efendi ile bazı hizmetliler ve muhafızlarla birlikte 21 Ağustos tarihinde Anadolu'ya gitmek üzere yola çıkarlar. Bu seyahatle birlikte Noel, Ali Galip Olayına müdahil olmuştur.

³²⁸ Kocabaş, a.g.e., s. 268.

³²⁹ Ulubelen, a.g.e., s. 202. Telgrafın tam metni için bkz. Şimşir, (2007), a.g.e., ss. 326-327.

³³⁰ Öke, (1990), a.g.e., ss. 52-53.

³³¹ A.g.e., s. 101.

4.2.1 Ali Galip Olayı

Tarihte Ali Galip olayı olarak bilinen bu hadise asıl olarak İstanbul Hükümeti ve İngilizlerin Anadolu Hareketine mani olma çalışmalarından ibarettir. Sivas Kongresi'nin toplanmasını engellemek amacıyla İstanbul Hükümeti kanalıyla bir kısım Kürtler ve Noel'in harekete geçtiği, Kazım Karabekir Paşanın göndermiş olduğu bir telgrafla haber alınmıştır. Bu hareketin başında Elazığ Valisi Ali Galip Bey³³² vardır. Ayrıca Bedirhanoğullarından Celadet ve Kamuran Ali kardeşler de yanlarında bulunan Binbaşısı Noel'le birlikte bölge aşiretlerinden faydalanma yollarını aramışlardır.

Dâhiliye Nazırı Adil Bey ve Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa hazırlıkları devam eden Sivas Kongresine engel olabilmek üzere Elazığ Valisine bir telgraf göndererek Kongrenin toplanmasına engel olunmasını ve katılmak üzere gelenlerin memleketlerine geri gönderilmesine emretmiştir.³³³ Aynı kişiler Ali Galip'e, Sivas Kongresinin Avrupa'da kötü bir etki yaptığını, aşiretlerden 100-150 kişilik bir birlik kurarak Sivas'a baskın yapmasını ve yönetimi ele alıp kongreyi dağıtmasını, kongre için orada bulunanları tutuklayıp İstanbul'a getirmesini emrederler. Telgraf hattı Sivas'tan geçtiği için Hükümetle Ali Galip arasındaki yazışmalar Mustafa Kemal'in eline geçer.³³⁴ Mustafa Kemal bunun üzerine Malatya, Elazığ ve Diyarbakır Kolordu komutanlarına bir telgrafla komplonun önlenmesini ve failerin yakalanmasını emretmiştir. Elazığ'dan XV. Alay Komutanı İlyas Bey süratle Malatya üzerine

³³² Kayseri'nin Feyzioğulları ailesinden olan Ali Galip 1871 yılında doğmuştur. 1911 yılında Kurmay Yarbay iken İttihatçı düşmanlığı nedeniyle ordudan ayrılmak zorunda kalmıştır. 1912 yılında Kayseri'den bağımsız milltvekili olarak Osmanlı Mebusan meclisine giren Ali Galip'in Milletvekilliği bir süre sonra sona ermiştir. Mondros Mütareke'nden sonraki dönemde hükümete gelen Damat Ferit Paşa'nın ittihatçı olduğunu düşündüğü Valileri azletmesi uygulaması dâhilinde görevden alınan Ali Seydi Bey'in yerine 3 Mayıs 1919 tarihinde Elazığ Valisi olarak atanmıştır. Ertürk, a.g.e.,s. 225. 23 Haziran'da Hükümetin talimatıyla Mustafa Kemal'e azil kararını tabliğ etmek üzere Sivas'a gelen Ali Galip Sivas Valisine Mustafa Kemal'in tutuklanması için baskı yapar ancak herhangi bir sonuç alamaz. Kendisi hakkındaki tasavvurları öğrenen Mustafa Kemal, Ali Galip'i ağır bir şekilde paylar buna rağmen Elazığ'a gitmesi için izin verir. Önce Urfa'ya oradan da Halep'e kaçan Ali Galip Bey Milli Mücadele sonuçlanıncaya kadar belki yeni bir ikbal kapısı aralanır beklentisiyle İstanbul'da oturur. Türk ordusu İstanbul'a girince Merkez Kumandanlığı tarafından yakalanarak, Adapazarı'ndaki harp divanına gönderilir. Burada beraat eden Ali Galip'e verilen yegâne ceza Malatya Mutasarrıfı Halil Bey'le birlikte 'Yüzellilikler Listesi'ne alınmasıdır. A.g.e.,s. 54.

³³³ Akşin, (1992), (C. I), a.g.e., s. 540.

³³⁴ Genel Kurmay Harp Dairesi Başkanlığı, (1974), *Türk İstiklal Harbi VI. C istiklal Harbindeki Ayaklanmalar(1919-1921)*, Ankara: Gnkur. Basımevi, s. 44.

yürümüş bunun üzerine komployu gerçekleştirenler Kâhta'ya kaçmak zorunda kalmışlardır.(9 Eylül 1919) ³³⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın aldıracağı tedbirler neticesinde Binbaşı Noel ve yandaşları kaçmak zorunda bırakılarak etkisiz hale getirilmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa olayın akabinde Damat Ferit Paşa Hükümetini sert bir dille eleştirmiş ve Ali Galip Olayının tertipçisi Dâhiliye Nazırı Adil Bey'e, onu eleştiren bir telgraf göndermiştir. Bunun ardından da bütün Anadolu'nun İstanbul Hükümeti ile irtibatının kesilmesi ve ortaya çıkan durumun padişaha arz edilmesi yoluna gidilmiştir. Bunun sonucunda Damat Ferit Paşa Hükümeti istifa etmek zorunda kalmıştır. ³³⁶

Binbaşı Noel, Mustafa Kemal'in çektiği bu telraftan on gün sonra Malatya'da bulunduğu sırada Bedirhanlardan olan Malatya Mutasarrıfı Halil Bey ³³⁷ tarafından haberdar olmuştur. Bunun üzerine Binbaşı Noel İstanbul'a Babiâli'ye bir protesto telgrafı yollar. İstanbul'da bulunan Yüksek Komiser Diyarbakır'daki Askeri Erkânın Mustafa Kemal'e katıldığını ve Babiâli'den gelecek talimatlara uymayacağını bildirir. ³³⁸

Ali Galip olayının ardından toplanan Kürdistan Teali Cemiyeti, ülke genelinde toplam 15.000 üyelerinin olduğunu, Binbaşı Noel'e eşlik eden iki Kürt prensinin Cemiyet tarafından, Barış Konferansının kararı belli oluncaya kadar Kürtlere itidal tavsiye etmek için görevlendirildiklerini bildirmiş ve İngilizlerin tek

³³⁵ Atatürk, a.g.e., (III. C), ss. 33-36.

³³⁶ A.g.e., s. 42 ayrıca Bkz. Atatürk, (t.y.), *Nutuk*, (I. C), (1919-1920), (Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan Zeynep Korkmaz), (y.y.y.) Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Kutlama Koordinasyon Kurulu, s. 95.

³³⁷ Diyarbakır 13. kolordu Komutanlığının Ağustos 1919'da Harbiye Bakanlığına çektiği telrafta Bedirhanlardan Malatya Mutasarrıfı Halil Bey'in Kürtçülük propagandası yaptığı, İngiliz himayesinde Ermeni ve Kürtlerden meydana gelen bir 'Kürdistan' istediği, Kamuran, Ali, Mevlanzade Rıfat'ın külliyetli İngiliz parasıyla buraya geldiklerini ve bu durumu önlemek için ellerinden geleni yaptıklarını rapor etmiş ve Malatya Mutasarrıfının İstanbul'a alınmasını talep etmiştir. Sarıhan, a.g.e., C. II, s. 32. Malatya'daki görevi esnasında Diyarbakır ve Mardin'de Kürt Teali Cemiyeti Şubelerinin açılmasına önayak olmuş 1921 yılında Mevlanzade Rıfat'la beraber İngiliz Yüksek Komiserliğinin sağladığı pasaportla Ali Galip olayının ardından Bağdat'a gelmiş, burada İngilizlerden herhangi bir destek alamayacağını anlayınca 1922 yılında İstanbul'a dönerek 1924 yılına kadar İstanbul'da kalmıştır. Kent'in Türk yönetimine geçmesiyle Beyrut'a kaçmıştır. Kasım 1924'te İngiltere'nin Milletler Cemiyeti delegasyonuna gönderdiği bir yazı ile Türklerle Kürtlerin hiçbir ortak noktaları olmadığını, Kürtlere özgürlük verilmesi halinde, Ermeni, Keldani ve diğer komşularıyla barış içerisinde yaşayacaklarını bildirmiştir. Aralık ayında Irak Komiseri Dobbs'a gönderdiği bir yazıda; Türkiye'nin Musul üzerindeki savlarını protesto edip, Kürtlerin Irak yönetimi altında yaşamaktan mutlu olduklarını ileri sürmüştür. Kaymaz, a.g.e., s. 473.

³³⁸ Öke,(1990), a.g.e., s. 89, 90.

dostları olduğunu, onlardan başka hiçbir ülkenin himayesini istemediklerini açıklamışlardır.³³⁹

Gelişen olayların ardından Urfa'ya geçen Noel orada da Kürtçülük faaliyetlerine devam eder. Urfa'dan İstanbul'a gönderdiği 19 Eylül tarihli telgraf; "bölgede görüştüğü aşiretlerin bir İngiliz işgalini iyi karşılayacaklarını, bölgedeki nüfusun yüzde ellisini Kürtlerin oluşturduğunu, bölgeye bir Kürt vali atanması halinde aşiretlerin onun buyruklarına uyacaklarını ve majesteleri hükümetini dost bulduklarını" bildirir. 27 Eylül tarihli telgrafta "Bedirhanlardan Emin Ali'nin Diyarbakır Valiliğine, Hamdi Paşa'nın 13. Kolordu Komutanlığına atanmasını, başka bir Kürdün ise Mardin Valiliğine getirilmesini önererek bu tertibin tutmasa bile Türk Kürt birliğini zayıflatacağını ve bu görüşünü Bağdat komiserliğinin de desteklediğini" bildirmiştir.³⁴⁰

Ali Galip olayının ardından İstanbul'da bulunan Baş Tercüman Ryan,³⁴¹ Dışişleri Bakanı Reşit Paşa'ya Binbaşı Noel'i savunarak, kendisinin yalnızca haber alma amacıyla Malatya'ya gittiğini ve orada Ali Galip ile karşılaşmasının yalnızca kötü bir tesadüf olduğunu söylemiştir. Aynı konu ile ilgili olarak İngiliz İstihbaratı tarafından Dışişleri'ne gönderilen bir raporda, Ali Galip olayının, Celadet ve Kamuran Ali'den ötürü İngilizler aleyhine kullanıldığı bildirilmiştir.³⁴²

Binbaşı Noel'in Anadolu'daki faaliyetlerinin İngiliz dış politikası açısından tehdit oluşturabilecek boyutlara varması ve Mustafa Kemal hareketinin Anadolu'da geniş bir taraftar toplaması üzerine, Noel'in güvenli bir yere dönmesinin uygun olacağı değerlendirilmiştir. Nihayetinde Noel'in İngiltere'ye dönmek üzere Mersin'den İstanbul vapuruna binmesi emredilmiştir.³⁴³

Noel'in, Türkiye topraklarında yürüttüğü faaliyetler Şeyh Mahmud'un³⁴⁴ önderliğinde Süleymaniye, Erbil ve Revandüz'deki Güney Kürt Konfederasyonun

³³⁹ Sarıhan, (1993), a.g.e., (C II) , s. 156.

³⁴⁰ A.g.e., s. 118

³⁴¹ Dr. Rıza Nur Lozan hatıralarında Rayyan olarak geçen bu şahıs için şunları söyler: Mütareke zamanında pek mühim rol oynamış ve bir takım Türkleri milli hareket lehine sevk etmiş olan İngiltere'nin İstanbul sefaretî tercümanı Rayyan da İngiltere'nin Lozan'a katılan heyetinde müşavirler arasındadır. Rıza Nur, (1991), *Lozan Hatıraları*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, s. 23.

³⁴² Sarıhan, (1993), a.g.e., (C. II) , s. 238.

³⁴³ Öke, (1992 b), a.g.e., ss. 105-106.

³⁴⁴ İngilizler tarafından idama mahkûm edilen Süleymaniyeli Mahmut Berzenci Kuzey Irak'ta 19 Mayıs'ta isyan etmiş, 9 Haziran'da yakalanarak Hindistan'a sürülmüş, Büyük Taarruzdan sonra getirilerek tekrar makamına oturtulmuştur. Sarıhan, (1993), a.g.e., (C. II), s. 8.

gerçekleştirdiği faaliyetler düzeyinde organize olmamıştır. İngilizlerin Kuzey bölgesindeki bu tavrının en önemli nedeni Güneyde yaşanan hayal kırıklığı olmuştur. Şeyh Mahmud'un bağımsız Kürt Devleti isteği ancak İngilizlerin askeri gücü sayesinde bertaraf edilebilirken, İngilizler Noel'in Türkiye'deki faaliyetlerine onun beklediğinden daha az destek olmuşlardır.³⁴⁵

4.3. MUSUL'DA KÜRTÇÜLÜK FAALİYETLERİ

4.3.1. Türklerin Musul Kürtleri İle İlişkileri

İngilizler Türkiye sınırlarındaki aşiret reisleri ile temas ararken, Anadolu Hareketi İngiliz denetimine girmiş bulunan Irak'taki Kürtlerle ilişkiye geçmiş, farklı sözler veriyorlardı. Erzurum ve Sivas Kongrelerine gelen ve sonraları Millet Meclisi üyesi olan Kürtlerin hepsi, bugünkü Türkiye sınırları içerisinde kalan bölgelerden gelmekteydi. Misak-ı Milli Musul'u yeni Türkiye'nin savunulması gereken bir bölge olarak kabul ettiyse de, buradan hiçbir temsilci yoktu.³⁴⁶ Bruinessen'in Iraktaki Kürtlere verilen sözlerle ilgili açıklayıcı mahiyette bilgilere Mango'nun makalesinde rastlamak mümkün olmuştur. 1920 yılının Haziran ayında El-Cezire Cephesi komutanı olarak atanan Nihat Paşa'ya (Anılmış) Mustafa Kemal şu talimatları vermektedir:

Dâhili ve dış politikamız gereği Kürtlerce iskan edilen bölgelerde tedricen yerel hükümetler kurulması bir gerekliliktir. Halkların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemeleri bizim de tasvip ettiğimiz bir haktır. Kürtler yerel idareleri için gerekli olan yapılanmayı tamamladıklarında, halen kendi kaderlerini belirlemeye muktedir olabildikleri gibi B.M.M'nin idaresi altında yaşamak istediklerini açıklamaları beklenmektedir. Bu amaç doğrultusunda Kürt liderlerin ve önde gelen kişilerin kazanılması amaçlanmalıdır. El-Cezire Cephesi tüm politikalarını bu amaç doğrultusunda yönetmelidir. Bu politikalar doğrultusunda Kürtlerle, Fransızlar ve İngilizler arasında düşmanlık ortamı yaratılırken, Kürtlerin Türklere karşı bağlarını kuvvetlendirmek üzere kalpleri kazanılmalı ve Kürt liderlere askeri ve idari pozisyonlarda görevler verilmelidir.³⁴⁷

Irak'a ve özellikle Musul'a karşı muhtemel Türk tehdidi konusundaki kaygıyı Bağdat'taki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Cox da 28 Eylül 1921 tarihli bir

³⁴⁵ Olsen, (1991), a.g.e., s. 53.

³⁴⁶ Bruinessen, (1992), a.g.e., s. 140.

³⁴⁷ Mango, a.g.m., ss. 12,13.

telgrafında dile getirmiştir. Cox, Mustafa Kemal'in Irak'taki İngiliz çıkarlarına zarar vermek istediğini, Arap bağımsızlığına karşı olmadığını ancak Irak'taki İngiliz varlığına karşı olduğunu bildirmiştir. Bu endişeyle Cox, Mustafa Kemal'le Irak Kralı Faysal kanalıyla görüşmeler yapılmasını öneriyordu. Irak Savaş Bakanlığı da 12 Ekim'de Hükümete sunduğu muhtırada, Irak ve Musul bakımından Mustafa Kemal'den duyulan endişeyi dile getiriyordu. Anadolu Hükümeti hem İngiltere'nin Irak'taki çıkarlarına zarar vermek, hem de Türk-Fransız dostluğunun bir sonucu olarak, Fransa'nın hoşuna gitmek için İngiltere'nin tahta çıkardığı Kral Faysal'ı devirmeğe ve Musul'u geri almaya kalkabilirdi. Musul için en büyük tehdidin milliyetçi Türkiye olduğu bildiriliyor ve İngiltere'nin Irak'ta harcadığı emeklerin boşa gidebileceği endişesi dile getiriliyordu. Muhtırada, Ankara'nın Irak'a saldırısını önlemek için tek yolun bir bütün olarak Türkiye ile dostluk kurmak olduğu belirtiliyordu.³⁴⁸

Irak ve Musul açısından ileri sürülen endişelerin yer aldığı bu muhtıraya karşı İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Irak'ın, İngiltere'nin manda yönetimi altında olduğunu belirterek, Kral Faysal'ın veya temsilcisinin Ankara'yla müzakereye girişmesinin İngiltere açısından uygun olmayacağını, hatta Mustafa Kemal'in gönderilen temsilciyi İngiliz memuru addederek, diğer İngiliz tutsakları gibi rehin edebileceği ihtimali olduğunu belirtmiştir. Müttefiklerin kendi başlarına görüşme yapmalarının aralarındaki antlaşmaya uygun düşmeyeceğine dikkat çekilmiştir. Ona göre Anadolu sorunu geniş olarak ele alınmalı ve Irak konusu sadece bunun bir parçası olmalıdır. Esas olan Türkiye ile genel bir barış antlaşması yapılmasıdır. Eğer müttefikler bu konuda zafiyet gösterirlerse ancak bu durumda Faysal ile Anadolu hareketinin görüşme yapmasına izin verilebileceğini bildirmiştir.³⁴⁹ Neticede Kral Faysal ve Mustafa Kemal arasında bir görüşme gerçekleşmemiştir.

Percy Cox'un bir diğer planı ise Kemalistlere karşı Kürtleri kışkırtma siyasetinin uygulanmasıdır. Ona göre zaten Türkler, Kürtleri İngilizlere karşı kışkırtmaktadırlar. Kemalistlerce esir tutulan Yarbay Rawlinson da Cox'la aynı görüşü doğrultusunda Pontuscularla işbirliği yaparak Kürtleri harekete geçirmenin

³⁴⁸ Bilal Şimşir, (1972), *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, Milliyet Yayınları, ss. 246-255. Ayrıca bkz. Sonyel, (1986), a.g.e., s. 226.

³⁴⁹ Şimşir, (1972), ss. 262-263.

doğru olacağını beyan etmektedir. Ancak Sömürgeler Bakanı Winston Churchill bu görüşleri desteklememektedir.³⁵⁰

16 Mart 1922 yılında İngiltere ile Ankara Hükümeti Dışışleri Bakanının yaptıkları toplantıda, İngilizlerin Irak ve Musul konusundaki korkularının yersiz olmadığına dair belirtiler görmek mümkündür. Curzon bu toplantıda Yusuf Kemal'e Ankara Hükümeti'nin Rusya ile yaptığı antlaşmayı ve Irak sınırına Türkler tarafından yığınak yapılmasını şikâyet etmiştir. Buna karşılık olarak Yusuf Kemal Bey, Türkiye'nin İngiltere'ye saldırmak niyetinde olmadığını ve barış istediğini, diğer milletler gibi bağımsız yaşamak emeliyle savunma savaşı yaptığını belirtmiştir.³⁵¹

Bu dönemde Musul vilayetinde meydana gelen Kürtçülük faaliyetlerinin bayraktarlığını Kadiri tarikatının mürşitlerinden olan Şeyh Ahmet'in torunu Mahmud Berzenci yapmaktadır.

4.3.2. I. Şeyh Mahmud (Berzenci) Hükümeti

Mütareke sonrası İngilizlerin ilerlemesi üzerine İhsan Paşa Süleymaniye Valisine bir telgraf çekerek vilayet yönetimini Mahmud Berzenci'ye vermesini ve Musul'a gelmesini istemiştir. Bunun üzerine Süleymaniye yönetimi Mahmud Berzenci'ye devredilmiştir.³⁵² Kutay'ın kitabında ise Şeyh Mahmud yönetimi ile ilgili olarak 1917 yılında Irak içlerine doğru ilerlemeye başlayan İngiliz birliklerine karşı zor durumda kalan Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'nın, Şeyh Mahmut Berzenci ile temasa geçerek onun gücünden faydalanma yoluna gittiği ve Mahmut Berzenci'nin gösterdiği yararlılıklardan dolayı Halil Paşa'nın kendisini Süleymaniye ve civarının değişmez emiri olarak atadığı yazılmaktadır.³⁵³

Jwaideh kitabında, Musul'un işgalinin ardından İhsan Paşa'nın, Kürt Milliyetçiliğini kışkırtarak bölgede bulunan aşiretlere para ve silah yardımı yaptığını, mütareke sınırının kuzeyindeki bölgelerde meydana gelen olaylarda yetersiz ve isteksiz kalması üzere görevden alındığını yazmaktadır. Aynı kitapta İngiliz belgelerinden yapılan alıntıda "Onun bütün bunları bağımsız Kürdistan için yaptığı

³⁵⁰ Sonyel, (1986), a.g.e., ss. 226-227.

³⁵¹ Kürkcüoğlu, a.g.e., ss. 224-225.

³⁵² Lazarev, a.g.e., s. 50.

³⁵³ Kutlay, (1992), a.g.e., s. 300.

ve amacının Müttefik devletleri zor durumda bırakmak olduğu görülse de; gerçek amacı Müttefik devletlerin “Kürdistan’ı kontrol etmesini engelleyerek, burada kontrolü sağladıktan sonra tekrar Türkiye’ye bağlamaktır.”³⁵⁴

İngilizlerin başarılarının ardından Ali İhsan Paşa tarafından Süleymaniye Valisi olarak atanan Şeyh Mahmut Berzenci, Osmanlılardan ümidini keserek Süleymaniye bölgesinin İngiliz hâkimiyetine girmesini kabul etmiş ve bu amaçla İzzet Topçu ve Ahmet Faik adlı kişiler aracılığıyla Irak Genel Yöneticisi olan Arnold Wilson’a bir mektup göndererek Kürtlere özerklik verilmesi karşılığında İngiliz yönetimini kabul edebileceğini belirtmiştir.³⁵⁵ Şeyh Mahmud’la görüşen Bağdat’taki İngiliz Komiseri, Kürtlerin İngiliz idaresine düşmekten çekindiklerini ülkesine bildirerek, bu engeli aşmak üzere uzun ve tartışmalı görüşmelerden sonra, Kürtleri bir antlaşma yapmaya zorlar. Bu antlaşmaya göre Kürtler, savaşa Doğu halklarını Türk baskısından kurtarmak ve onlara bağımsızlıkları yolunda destek sağlamak amacıyla giren Majestelerinin Hükümeti’nin himayesini tanıyacak ve birliğin imkânlarından yararlanmak için Irak’la birleşeceklerdir. Buna karşılık Londra’da, Şeyh Mahmud’un önderliğini kendi arzusuyla tanıyan Kürtlere arka çıkacaktır.³⁵⁶ İngilizler tarafından olumlu karşılanan bu teklif üzerine Arnold Wilson, Yüzbaşı Charles Noel’i Süleymaniye’ye gönderir. Süleymaniye’ye gelen Noel, kent merkezinde bir konuşma yaparak Şeyh Mahmut Berzenci’nin bölgenin hükümdarı olarak atandığını ilan eder.³⁵⁷ Bu olayın akabinde Mezopotamya’nın işgalini tamamlayan İngilizler, ordusunun büyük bir kısmını İngiltere’ye geri göndermişlerdir.

İlerleyen günlerde Şeyh Mahmud Berzenci’nin bilgileri olmadan bağımsız girişimlerde bulunması ve bazı aşiretlerle arasının açılması İngilizler için istenmeyen bir gelişme olmuştur. Zira İngilizler Şeyh Mahmud’u bölgeyi en az güç harcayarak elde tutma aracı olarak görmekteydiler. Şeyh Mahmud’un bağımsızlık talep etmesi İngilizler için en son arzu edilen talep anlamına gelmekteydi. Buna karşı tedbir olarak, İngilizler bölgede bulunan diğer güç sahipleri ile ilişkilerini geliştirmeye ve

³⁵⁴ Jwaideh, a.g.e., ss. 269-270.

³⁵⁵ Refik Hilmi (1995), *Anılar Şeyh Mahmud Berzenci Harekâtı*, İstanbul: Nujen Yayıncılık’dan aktaran, Ertürk, a.g.e., s. 143.

³⁵⁶ Dowall, a.g.e., s. 152.

³⁵⁷ Th Bors, v.d. (1996), *Kürtler ve Kürdistan*, İstanbul: Doz Yayınları, s. 134.

Şeyh Mahmud aleyhtarı aşiret reislerini elde etme yoluna gitmişlerdir.³⁵⁸ 1919 yılının Mart ayında Şeyh Mahmud’u durdurma yolunda atılan ilk somut adım kendisini hükümdar olarak atayan Noel’in Soane³⁵⁹ ile değiştirilmesi olmuştur. Soane, Noel’in aksine aşirete dayalı yönetim biçiminin ticaret, medeniyet ve huzur açısından uygun olmadığını düşünen bir idareciydi.³⁶⁰

Mayıs ayına doğru Süleymaniye’de kötüleşen durumun farkında olan Wilson, Şeyh Mahmud’la bir toplantı yapmak ve Kürt otonomisinin çerçevesini belirlemek üzere bir ziyaret planlar. Bu ziyaretin gerçekleşmesinden önce Şeyh Mahmud, İran sınırları içerisinde bulunan taraftarlarının yardımlarıyla 23 Mayıs’ta tüm İngilizleri hapseder. Sağladığı bu destekle Şeyh kendisini tüm ‘‘Kürdistan’ın’’ hükümdarı ilan eder. İngiliz birliklerine karşı bir takım başarılarının ardından sınırın her iki yanında bulunan aşiretler ona karşı bağlılıklarını ilan ederler. Bunun üzerine Bağdat yönetimi sarsılan otoritesini kazanmak üzere süratle harekete geçer ve üzerine gönderdikleri birliklerle Şeyh Mahmud’u Haziran ayında yenilgiye uğratır. Tutsak alınan Şeyh sürgüne gönderilir. Şeyh’in kısa süren bu isyanı daha sonraları Kürt milliyetçiliği için bir sembol haline gelecektir.

4.3.3. İngilizlerin Mezopotamya İçin Çözüm Arayışları

İngilizlerin Kürtlerle ilgili politikaları bölgede bulunan İngiliz memurlara ve Londra’daki görevlilere göre bir takım değişiklikler arz etmekte olmasına rağmen, genel yaklaşım Mezopotamya üzerinde bulunan petrol sahalarında İngiliz İmparatorluğunun maddi çıkarlarının korunmasına yönelik Kürt unsurlarının kullanılmasından ibarettir. Bu süreçte İngilizlerin yaşadıkları en büyük sorun İngiliz politikalarına hizmet edecek ve Kürtlerin geneli tarafından lider olarak görülebilecek

³⁵⁸ Öke, (1992 b), a.g.e., s. 16.

³⁵⁹ Doğubilim açısından son derece birikimli bir insan olan Soane, İran’da Emperyal Bank muhasebecisi olarak çalışmıştır. Bu arada İran dili ve kültürünü çok iyi derecede öğrenmiştir. 1905 yılında Şii İctihadi’nin ileri gelenlerinden birisinin kızıyla evlenerek Müslüman olmuştur. Daha sonra Kürtçeyi de iyi bir şekilde öğrenen Soane, Süleymaniye ve çevresine yaptığı gezilerini *Through Mesopotamia and Kurdistan in Disguise* adlı eserinde toplamıştır. Daha sonra Anglo-Persian adlı petrol şirketine çalışmaya başlamıştır. Bu dönemde Musul’da petrolle ilgili çeşitli çalışmalar yürütürken Osmanlı Devleti tarafından tutuklanmıştır. Kısa sürede serbest bırakılan Soane İran’a dönmüştür. 1917 yılında Bağdat’ın İngilizlerce işgal edilmesinin ardından tekrar Irak’taki faaliyetlerine geri dönmüştür. Murat, Göztoklusu, (t.y.), *Kurtuluş Savaşımızın Kapanmayan Cephesi Musul Özdemir Harekâtı*, İstanbul: Pozitif Yayınları, ss. 47-48.

³⁶⁰ Dowall, a.g.e., ss. 157-158.

bir kişinin bulunması noktasında yaşanmıştır. Zira Süleymaniye bölgesinde kendi elleriyle iktidara taşıdıkları Şeyh Mahmud Berzenci, İngilizlere karşı isyan etmiştir. Paris Konferansında Kürt delegesi olarak bulunan Şerif Paşa ise tamamen bölgeden uzak ve Kürt halkının dinamiklerinden bihaberdir. Kürdistan Teali Cemiyeti yöneticilerinden olan Seyit Abdülkadir ve Bedirhaniler ise kendi aşiret bölgelerinin dışında çok ta itibar edilmeyen büyük ölçüde yerel feodal liderlerdir. Bu durum ise zaman zaman İngilizlerin, Kürtler adına muhatap olabilecek kimse bulmaları konusunda zorluk yaşamalarına ve ‘Kürdistan’dan’ çekilme eğiliminde olmalarına yol açmaktadır. Bu durumu Nisan 1920’de İngiliz Dış İşleri Bakanlığı Ortadoğu Sorunu Üzerine Bölümler Arası Konferans’ta görmek mümkündür.³⁶¹

Şeyh Mahmud’un sürgün edilmesinin ardından doğan boşluğu doldurmak üzere çözüm arayışına giren İngilizler, bu amaçla bir toplantı gerçekleştirirler. 17 Kasım 1919 günü İngiliz Dış İşleri Bakanlığında toplanan Ortadoğu İşlerine İlişkin Bakanlıklar arası Komite, Curzon’un Başkanlığında; Montagu (Hindistan Bakanı), Hirtzel (H.M. Nezareti Müsteşarı), Hindistan Bakanlığında General Sir Alexander Cobbe, Binbaşı Noel, Hazine’den Armitage Smith, Genelkurmay Başkanı Mareşal Sir Henry Wilson, Savaş Bakanlığı’ndan General Sir W. Th. Waites, Donanma’dan Yüzbaşı C. P. R. Coode ve Dış İşlerinden Kidston katımlıyla toplanmıştır. Curzon, ‘Kürdistan’ın’ geleceğini tayin etmek üzere toplandıklarını söyleyerek toplantıyı açar. Bu meselenin çözümü devamlı tehir edilmiş, Binbaşı Noel’in İngiltere’ye dönüşü beklenmiştir.³⁶² Zira İngiltere’nin 1919 yılı boyunca izlediği politika aslında Noel’in politikası olarak adlandırılabilir.³⁶³

Bu toplantıda Mezopotamya’nın kuzeyinde Kürt devletçiklerinden oluşan bir gerdanlık yaratma fikri üzerinde durulmuş, fakat bu devletçiklere lider olabilecek bir Kürt önderin bulunamaması üzerine bu tasarının uygulama şansı azalmıştır. Bu arada bölgede İngiliz aleyhtarları girişimler giderek artmış, İngiliz siyasi subayları –ajanları- teker teker vurulmaya başlanmıştır. Bir başka olumsuz etkense Kürt meselesinin Ermeni meselesi ile iç içe geçmiş olmasıdır. Curzon, İngiltere’nin manda idaresi yükümlenmek gibi bir eğilimi olmadığını hatırlatıp ne Amerika’nın ne de Fransızların böyle bir niyetleri olmadığını belirtir. Bu çerçevede içerisinde Curzon

³⁶¹ Sarıhan, (1993), a.g.e., (C. II), s. 482.

³⁶² Öke, (1990), a.g.e., s. 113.

³⁶³ Olsen, (1991), a.g.e., s. 52.

meseleye bir çözüm bulamadığını itiraf etmekten çekinmemektedir. Ona göre mesele kendi kendine çözümlenecektir. Bölgenin İngilizler tarafından işgal edilebilmesi ise bir demiryolu şebekesinin inşasını gerektirmekte, bu ise Maliye Bakanlığı tarafından gerekli kaynak olmadığı için uygun görülmemektedir. Curzon açış konuşmasına son verirken şahsi eğiliminin Güneydoğu Anadolu'yu Mezopotamya'dan ayırmak, Musul'u ise Irak'a dâhil etmek olduğunu kaydedecektir.³⁶⁴ İngilizlerin Kürtlerle ilgili politikalarının şekillenmeye başladığı bu toplantının akabinde, Kürtler hakkında büyük ölçüde kalıcı kararların alındığı Kahire Konferansı düzenlenmiştir.

İngilizler 12 Mart 1921'de başlayan Kahire Konferansı'nda Kürt politikası ile ilgili olarak önemli kararlar aldılar ve ilerleyen yıllarda politikalarını bu kararlar üzerine inşa ettiler. Konferansa İngiltere'nin Ortadoğu konusunda uzman 40 sivil ve askeri yetkilisi katılmıştır. Konferansa Churchill başkanlık ederken diğer katılımcılar arasında İngiltere'nin Irak Komiseri Percy Cox, Binbaşı Noel, Yüzbaşı Soane, Gertrude Bell, Hindistan Bakanı Edwin Montagu, Orta Doğu Dairesinden Hubert Young, T. E. Lawrence ve eski Irak Sivil Komiseri Arnold Wilson gibi bölge açısından önemli isimler yer almıştır.³⁶⁵ Artık bu tarihten itibaren İngiltere Anadolu toprakları üzerindeki hedeflerinden Milli Mücadele'nin başarıları sebebiyle büyük ölçüde vazgeçmiş ve tüm ilgisini ekonomik çıkarlarının daha öncelikli olduğu Mezopotamya bölgesine, bugünkü Kuzey Irak topraklarının geleceği konusunda alacağı kararlara çevirmiştir.

Bu itibarla toplantıda 'Güney Kürdistan'ın geleceği konusunda başlıca iki görüş ortaya konulmuştur. Bunlardan birincisi Cox ve Bell'in destekledikleri görüştür. Cox; Güney Kürdistan'ın geleceğine, Şerif Ailesinin ve onun destekçileri olan Sünni Arapların toprak talepleri doğrultusunda, Irak'a ekonomik olarak bağlı ve onun ayrılmaz bir parçası olarak bakmaktadır. Cox ve Bell Süleymaniye dışında kalan 'Güney Kürdistan'ın' Irak'ın bir parçası olarak kalmasına taraftırlar. Cox Kürtlere otonomi tanınmasına karşı olan görüşünü 'Güney Kürdistan'a' Kürt bir valinin atanması konusundaki itirazı ile ortaya koymuştur. Diğer görüşü savunanlara göre ise Kürtler, Arapların yönetimini altına girmeyi kabul etmemektedirler. Derhal 'Güney Kürdistan'da' Kemalistlerden gelebilecek tehdide karşı bir tampon görevi

³⁶⁴ Öke, (1990), a.g.e., s. 114.

³⁶⁵ Saad Eskander, (2001), "Southern Kurdistan Under Britain's Mezopotamian Mandate: From Separation to Incorporation 1920-23", *Middle Eastern Studies*. C. 37, S. 2, Nisan, s. 154.

üstlenecek ayrı bir devlet kurulmalıdır. Bu görüşü destekleyenlerin başında Noel, Wilson, Young ve Churchill gelmektedir. Churchill'e göre Arap ordusunun desteğinde Şerif yönetimi altına alınan Kürt azınlığı baskı altına almak Şerif Faysal'ı cesaretlendirirken Irak üzerindeki İngiliz etkisini zayıflatacağı görüşündedir.³⁶⁶ Noel ve Young'a göre Irak Hükümetine karşı sorumlu olmayan, direk İngiliz Yüksek Komiserliğine bağlı bir Kürt Devletinin kurulması geciktirilmemelidir. İngiliz birliklerince boşaltılmaya başlayan bu bölgelerin Türkler tarafından alınma ihtimali vardır. Bu sebeple Mezopotamya'da İngilizlere karşı vuku bulabilecek herhangi bir harekete karşı bir Kürt tamponu oluşturulması gerekmektedir.³⁶⁷

Kahire Konferansının sonuç bildirgesinin 16. maddesi Cox'un itirazına rağmen şu şekilde olmuştur: "Bu Bildirgede yer alan hiçbir hüküm Mezopotamya'nın kuzeyinde Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgelerde, Manda yönetimince uygun görülmesi halinde otonom bir Kürt idaresinin kurulmasına engel olamaz."³⁶⁸

Kahire Konferansında alınan bu karara rağmen Irak Sivil Komiseri Cox, İngiliz politikalarının başarılı olabilmesinin Arap halkının kararlarına bağlı olduğunu, Kürtlerin Arapların aksine ulusal duygular taşımadıklarını ve politik olarak güvenilir olmadıklarını düşünmektedir. Kürtlerin geleceğini ilgilendiren konuları Kürt liderler yerine Faysal'la konuşmayı tercih eden Cox, Kürt meselesine karşı Churchill'le aralarındaki fikir ayrılıklarından dahi Faysal'ı haberdar etmiştir.³⁶⁹ Olsen'e göre Cox'un bu yaklaşımının sebebi Iraklıların bağımsız bir Kürdistan istemeyeceklerini düşünmesi ve Yüksek Komiser olarak yeterince uysal bir Kürt lider bulamayacağını düşünmesidir.³⁷⁰

Dowall'ın Kahire Konferansında alınan kararlarla ilgili yorumu ise farklıdır. Dowall'a göre Kahire Konferansında bağımsız bir 'Güney Kürdistan' kurulması fikri kenara bırakılarak Irak'ın bir parçası olarak kalmasına karar verilmiştir. Ancak Cox ve Churchill de ayrı bir Anglo-Kürt yönetiminin kurulmasının Kürtler açısından gerekliliği konusunda hemfikirdirler. Her ikisine göre de en iyi

³⁶⁶ A.g.m. , s. 155.

³⁶⁷ Susan Meiselas, Hubber Laura and Levin Meryl, (Ed.), (1997), *Kurdistan in the Shadow of History*, New York: Random House, s. 79.

³⁶⁸ Eskander, (2001), a.g.m., s. 155.

³⁶⁹ A.g.m. , s 159.

³⁷⁰ Olsen, (1991), a.g.e., s. 59.

politika Kürtlerin Irak içerisinde azınlık olmaları fakat üç yıl sonra bu fikirlerinin tekrar değerlendirilmesi olmuştur. Böylece görünürdeki ve ihtiyari yerel otonomi, taslak manda altına girmiş oldu.³⁷¹

14 Eylül 1921’de Sakarya Meydan Savaşı’nın kazanılması Milli Mücadele açısından bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Ankara Hükümetinin askeri başarıları ve Ruslarla³⁷² kurmakta oldukları yakın ilişkiler özellikle İngilizler için ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Bir kısım İngiliz devlet adamları bu tehdidin, İngilizlerin I. Dünya Savaşı sonunda en büyük kazanımları olarak gördükleri Musul üzerinde olduğunu düşünmekteydiler. Sömürgeler Bakanı W.S. Churchill 26 Eylül 1921’de Hükümete sunduğu muhtıradan, ‘‘Mustafa Kemal’in şimdi Mezopotamya (Irak) ve Musul’u tehdit edebileceği, birkaç bin Türk askerinin Musul’da İngiltere’yi güç durumda bırakabileceği’’ endişesini dile getirmiştir. Buna karşı İngiltere’nin bir an önce harekete geçerek barış şartlarında değişiklikler yaparak bunu bir an evvel Yunanistan’a ve Türkiye’ye kabul ettirmek zorunda olduğunu belirtmiştir.³⁷³

Türkler, Musul konusunda İngilizlerin endişelerinin hiçte yersiz olmadığını gösteren faaliyetler içerisindeydiler. Milli Mücadelenin çetin şartları içerisinde kıt imkânlarla varoluş savaşı veren Anadolu Hükümeti, Musul için de bir Kuvayı Milliye harekâtına girişmiştir. Bu iş için bulunan kişi ise örgütçü ve askeri özellikleri ile ön plana çıkan Özdemir Bey’dir.

4.3.4. Özdemir Bey ve Revanduz Harekâtı

1922 yılında Türkiye, Misak-ı Milli sınırları içinde kalan Musul’un kurtarılması amacıyla Revanduz bölgesine bir kısım kuvvet gönderilmesine karar verecektir. Bu görev Suriye’de ve Antep cephesinde çeşitli görevler almış olan Kaymakam (Yarbay) Özdemir Bey’e (Şefik Özdemir) 1 Şubat 1922 tarihli Başkomutanlık yönergesi ile verilecektir. 22 Haziran’da Revanduz’a gelen Özdemir Bey, 31 Ağustos’ta ‘Derbent Muharebesi’ ile İngilizlere karşı önemli bir zafer kazanmıştır.

³⁷¹ Dowall, a.g.e., s. 166.

³⁷² Robert Olsen’e göre: Kurtuluş Savaşı esnasında Kemalistlerin, Bolşeviklerle iyi ilişkiler kurmalarının sebebinin yalnızca Rus yardımını almaktan ibaret olmayıp aynı zamanda Bolşeviklerin Kürt Milliyetçiliğini harekete geçirecek müdahalelerde bulunmalarını engellemek olduğunu ve 1920 ve 1930’larda Türkiye’nin batı tarzı bir dış politika benimsemesinin ardından Kürt Milliyetçiliğine Sovyet desteğini engellemenin Türk Dış Politikasının önceliği olduğunu iddia etmektedir. Robert, Olsen, (1998), *The Kurdish Question and Turkish-Iranian Relations From World War I to 1998*, USA: Mazda Publishers, s. 5-6.

³⁷³ Kürkcüoğlu, a.g.e., ss. 207-208.

Bu durum Musul hattındaki diğer aşiretleri de İngilizlere karşı cesaretlendirmiştir. Süleymaniye, Kerkük ve Musul ahalisi artık vergi ödememeye başlamıştır. Şehir meclislerine üye seçimi boykot edilmekte, nümayişler olmakta, İngiliz ve Arap güvenlik kuvvetleriyle çatışmalar günlük hayatın bir parçası haline gelmektedir.³⁷⁴ Özdemir Bey'in, Mısak-ı Milli hudutları içerisinde yer alan Elcezire mntıkasında, Faysal'ın işgalini önlemek üzere, aldığı Şubat 1922 tarihli talimatta; Irak'ı siyasi açıdan himayeleri altına aldıkları bildirilen İngilizlerle siyasi konularda müzakerede bulunmak üzere bir konferans yapılması muhtemel olduğundan Özdemir Bey'in yapacağı görevi hususi bir mahiyette ve kişisel bir teşebbüs olarak idare etmesi, dışa karşı böyle bir görüntü vermesi istenmiştir.³⁷⁵ Bu maksatla Türkiye, Musul harekâtıyla ilgisi olmadığı izlenimini yaratmak, ileride İngilizlerle bir antlaşmazlığa meydan vermemek amacıyla, Şefik Özdemir Bey'e ve maiyetine verilecek subayların Türk ordusuna mensup subaylar olmamasına azami dikkat edilmiştir. Özdemir Bey'in halkla temasları esnasında İngilizlerin İslam birliğini parçalamaya çalıştıkları, Irak Kralı Faysal'ın da bunların arzu ve isteklerine göre çaba harcadığını belirtmesi istenmiştir. Özdemir Bey'in mahiyetine bir binbaşı, altı yüzbaşı, altı üsteğmen, dokuz teğmen, altı zabıt vekili ve bir hesap memuru verilmiş, bu kadronun er ihtiyacı da Aneze ve diğer aşiretler ile ayrıca Nizip'te bulunan ve Fransız ordusundan kaçarak Türklere sığınan Tunuslu ve Cezayirli erlerden sağlanmıştır.³⁷⁶

Özdemir Bey'in faaliyetleri karşısında İngilizler bölgeden kademeli bir şekilde geri çekilmek zorunda kalmışlar, hatta bu günlerde Noel, Halepçe'den bir uçakla Bağdat'a kaçmıştır. Bunun üzerine 12 Eylül'de İngilizler, Şeyh Mahmud ile Cox ve Noel'in de hazır buldukları bir toplantı yaparak Mahmud'u, tekrar Süleymaniye'ye gitmeye ikna etmişlerdir. Mahmud Süleymaniye'ye döndükten sonra bir hükümdar gibi davranıp liderliğinde büyük bir devlet kurduğunu ilan etmiştir.³⁷⁷ Ankara Hükümeti tarafından Revanduz üzerine gönderilen Yarbay Özdemir Bey'e karşı Süleymaniye'ye getirilen Mahmud Berzenci de Özdemir Bey'in yanında yer almıştır.³⁷⁸

³⁷⁴ Öke, (1992 b), a.g.e., ss. 98-99.

³⁷⁵ Zekeriya Türkmen, (2003), *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s. 38.

³⁷⁶ A.g.e., s 41.

³⁷⁷ Öke, a.g.e., ss. 99-101.

³⁷⁸ Dursun, a.g.e., s. 115.

Batı cephesinde Yunanlılara karşı büyük başarılar sağlayan Türk Ordusunun yanında Özdemir Bey'in kazandığı başarılar üzerine Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa 7 Eylül 1922 tarihinde Elcezire Cephe Komutanlığına çektiği çok gizli kayıtlı telgrafta, gerekirse Musul'un silahla alınması hususunu dile getirmiştir.³⁷⁹ Bilindiği üzere daha sonraki dönemde Türkiye'nin barış şartlarını görüşmek üzere İttifak Devletleri ile Lozan'da görüşmelere başlaması üzerine Musul'a yönelik bir askeri harekâtı gerçekleştirmek mümkün olamamıştır. Lozan görüşmelerinin yapıldığı bu günlerde Başbakan H. Rauf Bey, Lozan'da bulunan İsmet İnönü'ye gönderdiği telgraflarla Özdemir Bey'in durumu ve faaliyetleri hakkında sık sık malumat vermiştir.³⁸⁰

Özdemir Bey ve müfrezesi Türkiye'den gerekli lojistik desteği sağlayamamaları üzerine 1923 yılı Mayıs ayında İran'a sığınmışlar ve burada ellerinde bulunan silahları alınarak Türkiye'ye geçmelerine izin verilmiştir. İlerleyen günlerde Ankara Hükümeti Lozan görüşmelerine zarar vermemek için diplomatik yolları benimsemiş, planlanan daha ileri bir harekât yapılmamıştır.³⁸¹

4.3.5. II. Şeyh Mahmud (Berzenci) Hükümeti

1918-1919 yılları arasında İngiliz işgali altındaki Mezopotamya'da bir Kürt yönetimi kuran ve ardından İngilizlere isyan ederek idama mahkûm edilip akabinde Hindistan'a sürgüne gönderilen Şeyh Mahmud, 1922 yılında Faysal'ın krallığı için yapılan referandumda Kürtlerin destek vermemeleri ve akabinde çıkan olaylar neticesince tekrar bölgeye getirilmesi gündeme gelmiştir. İngilizlerin korkularını pekiştiren ise Yunanlılara ve Ermenilere karşı başarılar elde eden ve Sevrî'nin Kürtler ve Ermeniler hakkındaki maddelerini değiştirmeye kararlı olan Anadolu Hareketidir. İngilizlere göre Kürtleri provoke eden Kemalistlerdir. İngilizlerin Şeyh Mahmud'u tekrar çağırmasının sebeplerinden bir tanesi de bölgeye sevk edebilecekleri birliklerinin bulunmamasıdır.³⁸² Hasan Yıldız'a göre İngilizlerin Şeyh Mahmut'un sürgünden Irak'a dönmesine izin vermelerinin sebebi 1922'de Lozan görüşmeleri

³⁷⁹ Türkmen, a.g.e., s. 61.

³⁸⁰ Bilal N. Şimşir (1994), *Lozan Telgrafları, Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı*, C. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, ss. 244-245.

³⁸¹ Kamuran Gürün (1986), *Savaşın Dünya ve Türkiye*, İstanbul: Bilgi Yayınevi'dan aktaran, Dursun, (2006), a.g.e., s. 115.

³⁸² Dowall, a.g.e., ss. 156-159.

sırasında kendilerini Türkler karşısında daha güçlü göstermektedir.³⁸³ Türkmen'e göre ise Şefik Özdemir'in, İngilizlere karşı aşiretleri kendi etrafında toplaması ve Derbent Muharebesinde İngilizleri bozguna uğratması üzerine, İngilizler tekrar bölgede etkin olabilmek için Şeyh Mahmud'u geri getirerek Irak'ın kuzeyinde (güney) 'Kürdistan' İmparatorluğu adıyla bir manda idare kurulmasına karar vermişlerdir. Bundan amaçlanan ise bölge halkının Türkiye'ye iltihak etme arzusunun engellenmesi, Misak-ı Milli'nin hükümsüz bırakılması ve İngiltere'nin bu sayede bölgeden iktisadi çıkar sağlamasıdır.³⁸⁴ Neticede 1922 yılı sonlarına doğru Şeyh Mahmud'un göreve getirilmesi gündeme gelmiştir.

12 Eylül 1922'de Bağdat'a getirilen Şeyh Mahmud'la burada yapılan görüşmede, Türkleri Süleymaniye'den ve bölgenin geri kalanında uzak tutmaya söz verdiği, bunun karşılığı olarak da İngilizlerin ve Irak Hükümetlerinin Kürt milliyetçilik duygularını hareketlendirmek için gayret sarf edecekleri bildirilmiştir.³⁸⁵ 1 Ekim 1922 tarihli İngiliz istihbarat raporuna göre ise Kral Faysal, Şeyh Mahmud'la 13 Eylül günü bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Faysal, Süleymaniye hakkındaki düşüncelerinin çok değiştiğini, artık Süleymaniye'nin Irak Krallığı altında olması gerektiğini düşünmediğini bildirmiştir. Fakat her iki tarafında çıkarlarının benzer olduğunu, Süleymaniye'nin Irak'la iyi ilişkiler kurmadan yaşayamayacağını ve Irak'ın da Türk tehdidine karşı Süleymaniye'ye bir kalkan olarak ihtiyaç duyduğunu bildirmiştir. Bu sebeple Şeyh Mahmud'a her türlü desteği vermeye hazır olduğunu söylemiştir.³⁸⁶

Aslında Lozan görüşmelerinin devam etmekte olduğu bu günlerde hem Türk tarafı hem de İngilizler ellerinden geldiğince Kürtleri manipüle ederek pazarlık masasında ellerini kuvvetlendirmeye çalışıyorlardı. 22 Aralık 1922'de Cox'a gönderdiği telgrafında Churchill, Lozan'daki görüşmelerin kaderini İngiltere'nin 'Kürdistan'daki' tutumunun belirleyeceğini yazıyordu.³⁸⁷

Churchill'in Irak'ın Kuzeyinde bir Kürt Devleti kurulması fikrini desteklemeyen Cox'un görüşleri aslında büyük ölçüde haklı nedenlere

³⁸³ Yıldız, a.g.e., s. 168.

³⁸⁴ Türkmen, a.g.e., s. 53.

³⁸⁵ Report on Iraq Administration, Nisan 1922-Mart 1923' den aktaran, Jwaideh, a.g.e., s. 384.

³⁸⁶ Meiselas, a.g.e., s. 82.

³⁸⁷ Ali Othman, (2008), "The Kurds and Lausanne Peace Negotiations, 1922-23", *Middle Eastern Studies*, ss. 521-534.

dayanmaktadır. Zira böyle bir devletin liderliğine en kuvvetli aday Şeyh Mahmud görünmesine rağmen aslında Kürtlerin büyük çoğunluğu tarafından kabul görmeyen bir isimdir. Aşirete dayalı bir toplum yapısı olan Kürtler bu özellikleri itibariyle ortak bir lider çıkartmaktan çok uzaktırlar.³⁸⁸

Hem Türklerin hem de İngilizlerin ilgisine mahzar olan Şeyh Mahmud bu durumda faydalanmak için İngilizlerin kendisine verdiğiinden fazlasını isteyerek 1922'nin Kasım ayında kendisini Kürdistan Şahı ilan eder.³⁸⁹ Bu milliyetçi Kürt hareketlerini bastırabilmek için 20 Aralık 1922'de Londra'da ortak bir Irak-İngiliz demeci yayınlanmıştır:

Majesteleri Hükümeti ve Irak Hükümeti Irak sınırları içerisinde yaşayan Kürtlerin haklarını tanımaktadırlar. Irak sınırları içerisinde bir Kürt Devletinin kurulabilmesi için Kürt unsurların en kısa zamanda bir araya gelerek bu devlete ait sınırların belirlenmesi ve sorumlu delegelerin Bağdat'a gönderilerek Britanya Hükümeti ve Irak Hükümetiyle ekonomik ve politik konuları tartışmalarının sağlanması gerekmektedir.”³⁹⁰

Aslında Şeyh Mahmud'a alternatif olması için başka Kürt liderlerinde bu çağrıya yanıt verebileceklerini düşünerek yayınlanan bu bildiri istenilen etkiyi yaratmamıştır. İngilizlere karşı toplu bir kalkışma hazırlığına giren Şeyh Mahmud'a karşı İngiliz Hava Kuvvetleri harekete geçer. 3 Mart 1923'te Süleymaniye'nin bombalanmasının ardından Şeyh Mahmud Süleymaniye'den yanında bir miktar güçle bilinmeyen bir yere kaçar.³⁹¹

İngilizler için ek bir maliyet ve sorumluluk doğuracağı düşünüldüğünden Süleymaniye İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edilmemiştir. Kral Faysal tarafından Süleymaniye'de direk olarak Bağdat yönetimine karşı sorumlu bir idarenin tesis edilmesi yolundaki teklifi İngilizler tarafından kabul görmemiştir. İngilizler bunun yerine halen devam etmekte olan Lozan görüşmelerinde de Kürt Milliyetçilerinin tepkisini almamak üzere tedrici bir otonomi sağlayan bir yönetimin oluşturulmasına çalışmışlardır. Bir süre dağlarda kalan Şeyh Mahmud, taraftarlarının Süleymaniye

³⁸⁸ Dowall, a.g.e., s. 168.

³⁸⁹ Jwaideh, a.g.e., s. 387.

³⁹⁰ Dowall, a.g.e., s. 169.

³⁹¹ Edmonds, a.g.e., s. 416.

Meclisine seçilmelerinin ardından 11 Temmuz 1923 geri dönerek tekrar yönetimi ele almıştır.³⁹²

Bu süreç içerisinde Şeyh Mahmud'un saldırgan ve uzlaşmaz tavırları İngilizler arasında rahatsızlık yaratmasına rağmen iki sebeple bölgeye askeri bir müdahalede bulunmaktan kaçınmışlardır. Birinci olarak 1922 yılında imzalanan Anglo-İrak Antlaşmasının Irak Meclisince onaylanmak istenmemesidir. Bu antlaşmanın onaylanmaması Türkler tarafından yapılan görüşmelerde kullanılmakta ve bu durum da İngilizleri, Musul meselesinin istedikleri şekilde çözümü konusunda zor durumda bırakmaktadır. İngilizler Arap Milliyetçilerine karşı, Şeyh Mahmud'un Süleymaniye'de yürüttüğü faaliyetlerin İngilizlere karşı değil Irak yönetimine karşı olduğunu ve bu şartlar altında Irak'ın Musul'u kaybetmesinin mümkün olacağı görüşünü işlemeye başlamıştır. İkinci neden ise halen devam etmekte olan Lozan görüşmeleri esnasında İngiltere'nin Musul'a karşı girişeceği bir askeri harekât bölge halkı üzerinde İngiliz karşıtı bir etki yaratırken Türklere karşı bir sempati oluşmasına sebep olacak ve Türklerin elini güçlendirecektir. İşte bu sebeplerden dolayı İngilizler bölgede Şeyh Mahmud tarafından yürütülen karşı hareketlere herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. Hatta İngilizler tüm politik maharetlerini kullanarak Kürtlere hitaben Irak Bakanlar Kuruluna yayınlattıkları bildiriye; Irak hükümetinin Kürt illerinde teknik memurlar hariç Arap kökenli hiçbir memur atamak düşüncesinde olmadığını, Kürt illerinde yapılacak olan resmi yazışmalarda Arapçanın kullanılmasının zaruri olmadığını ve bu illerde dinsel ve sivil cemaatlerin haklarının bütünüyle güvence altında olacağını açıklamıştır. Bu yolla Kürtlerin ayrı bir ırk oldukları fikrini işleyen İngilizler, Kürtleri kazanmayı umut ediyorlardı.³⁹³

İngilizler bir taraftan Kürt halkına böyle bir mesaj verirken diğer yandan da tekrar Süleymaniye'ye dönen Şeyh Mahmud'a, Siyasi Subay Binbaşı Edmonds sert talimatlar ve tehditler içeren bir mektup göndermeyi de ihmal etmiyordu.³⁹⁴

Haziran 1924'te Kral Faysal ve Arap milliyetçileri Antlaşmanın onaylanmaması halinde Musul'un kaybedileceği konusunda Dobbs (Yüksek Komiser Vekili) tarafından tehdit edilmişlerdir. Bu arada İngilizler Irak Meclisinde bulunan Kürtlerle anlaşarak antlaşmanın onaylanması konusunda desteklerini almayı sağlamışlardır. Temmuz 1924'te Irak-Anglo Antlaşması 18 Kürt temsilcinin blok oylarıyla Irak Meclisi tarafından onaylanmıştır. Aynı yılın Ağustos ayında İngiliz

³⁹² Ali, a.g.e., ss. 526-527.

³⁹³ Edmonds, a.g.e., s. 448.

³⁹⁴ A.g.e., s. 449.

Hava Birliklerinin desteğinde Irak Ordusu Şeyh Mahmud'a karşı harekâta başlamıştır.³⁹⁵

İlerleyen günlerde işlerin İngilizlerin istekleri doğrultusunda Irak Devleti lehine gelişmesi üzerine sınırın bir Irak tarafında bir İran tarafında kaçak bir hayat süren Şeyh Mahmud sonunda bu duruma dayanamayarak 1927 yılında teslim olmuştur.³⁹⁶

Şeyh Mahmud döneminin İngilizler açısından tam bir baş belası olduğu yaygın bir kanıyken Eskander'e göre, Şeyh Mahmud'un liderliğinde kurulan ikinci Kürt Hükümeti gayet başarılı olmuştur. Bölgedeki Kemalist etkisini sınırlandırmış, Türk yanlısı 3 hatırlı kişiyi tutuklayarak Bağdat'taki İngiliz Yüksek Komiserliği ile yakın ilişkiler kurmuşlardır. Fakat Şeyh Mahmud'un gelmesiyle artış gösteren Kürt milliyetçilik hareketleri İngilizleri memnun etmemiştir.³⁹⁷

Eskander'e göre İngiltere'nin Mezopotamya'da bölge halkının görüşlerinin tersine Arap hâkimiyetini Kürt bölgelerine kadar genişletmesinin üç ana nedeni vardır. Bunlardan birincisi Mahmud'un Kürt Hükümetinin Cox ve Henry Dobbs'tan saldırgan tavırlar görmesi, ikinci olarak 1922 yılında koalisyon hükümeti olan Lloyd George Hükümetinin yıkılarak Churchill'in Koloniler Bakanlığını kaybetmesi ve yerine gelen Leo Amery'nin 'Güney Kürdistan'meselesi konusunda yeterli bir fikre sahip olmaması, üçüncü olarak 1922 Kasımında başlayan Lozan Konferansında Bonar Law Hükümetinin Türklerle barış antlaşmasına varmak konusundaki kararlılıklarıydı. İngilizler, 'Güney Kürdistan'm', güvenlik ve toprak bütünlüğü konusunda Kemalist Türklere karşı büyük bir tehdit olmayacağı konusunda inandırıcı olmalıydılar.³⁹⁸ Eskander tarafından Kürtlere otonomi tanınmama nedenine dair ileri sürülen bu iddialarda haklılık payı bulunmasına rağmen, Mezopotamya'daki Kürtler için en büyük engel ortak bir lider çıkaramamaları ve her bir aşiret liderinin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesi olmuştur.

³⁹⁵ Ali, a.g.e., ss. 528-531.

³⁹⁶ Edmonds, a.g.e., s. 550.

³⁹⁷ Eskander, (2001), a.g.m. , ss 170-171.

³⁹⁸ A.g.m. , ss. 171-172.

V. BÖLÜM: LOZAN KONFERANSI'NDA MUSUL VE KÜRTLER

5.1. LOZAN GÖRÜŞMELERİ

I. Dünya Savaşının ardından diğer milletler için olduğu gibi Kürtlere de kendi devletlerini kurma fırsatı verilmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının ardından, Güney Doğu Anadolu'da ve Kuzey Irak topraklarında bir kargaşa ve politik boşluk yaşanmıştır. Diğer milletlerde olduğu gibi Kürt milliyetçileri de bu boşluktan faydalanıp bağımsız bir devlet kurmak için harekete geçmişlerdir. Ancak Dünya Savaşının ardından değişen İngiliz siyaseti Bolşevik tehdidini çevrelemek üzere Irak, Suriye ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünün güçlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu sebepten dolayı başlangıçta Türklerin izledikleri Pan-İslamist politikaya karşı milliyetçilik akımlarını destekleyen İngilizler, Lozan görüşmeleri esnasında Türk tarafını teskin etmek üzere bağımsız Kürt Devleti fikrine karşı çıkmıştır.³⁹⁹

Büyük taarruzun ardından Yunan işgalinin sona ermesiyle müttefikler artık Ankara Hükümeti ile görüşme yapmak zorunda olduklarını anladılar ve Mudanya Mütarekesi'nin ardından İstanbul ve Ankara Hükümetlerini ayrı ayrı Lozan'da görüşmelere çağırdılar. TBMM 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldırarak görüşmelere sadece Ankara Hükümetinin katılmasını sağlamış oldu.

Lozan Konferansı özellikle Kürtler konusundaki İngiliz politikasının netliğe kavuşturulması açısından önemlidir. Müttefikler ve bu arada İngiltere, artık Türk milliyetçilerinden yana ağırlık koyarak Sevr'de öngördükleri sistemi tamamen yıktılar. İngiltere için bir Kürt sorunu kalmadığı gibi İngilizler Kürt özerkliğinden vazgeçtiklerine dair bir açıklama yapmak konusunda dahi istekliydiler. Ancak Ortadoğu Masası Başkanı Suckburg ve Dışişleri görüşmelere başlamadan böyle bir deklarasyonun erken olacağını bildirdiler.⁴⁰⁰ Buna karşılık Kürtler Lozan Konferansında azınlıklar ve Musul başlıklarında konu olmuştur.

İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon görüşmeler başladıktan sonra Aralık 1922'de Paris'teki Pippes'e ve Roma'daki Grehem'e gönderdiği telgraflarda Sevr Antlaşmasında ileri sürüldüğü gibi Türkiye'de bir Kürt devleti ve Özerk bir Kürt

³⁹⁹ Ali, a.g.m., s. 521.

⁴⁰⁰ Kurubaş, a.g.e., s. 133.

yönetimi ile ilgili bir sorun kalmadığını belirtmekteydi.⁴⁰¹ Bu safhadan sonra İngiltere'nin önceliği Kuzey Irak bölgesinde bulunan petrol havzasına hâkim olmaktı. Bunun için Misak-ı Milli sınırları içerisinde bulunan Musul sorununun kendi lehine çözüme kavuşması gerekmekteydi. Ulusların kendi kaderini tayin hakkı çerçevesinde oluşturulan Kürt sorunu artık uluslararası bir sorun olmaktan çıkarak bölgedeki ülkelerin kendi içlerinde uzun yıllar boyunca uğraşmaları gereken bir sorun olarak bırakılmaktadır.

Lord Curzon, Konferans boyunca bir yandan diplomasi sanatındaki ustalığını konuşturup, öte yandan da çeşitli baskı yollarına başvurarak Türkiye'ye isteklerini kabul ettirmeye çalışmıştır. İngiltere'nin İstanbul ve Boğazlarda asker bulundurması ve Yunan yönetiminin Batı Trakya'daki Yunan Ordusunu yeniden örgütlemesinin teşvik edilmesi yanında Ankara ile Lozan'daki Türk Heyeti arasındaki yazışmaların İngiliz İstihbaratınca ele geçirilmesi Lord Curzon'un Türklere karşı kullandığı baskı araçları olmuştur.⁴⁰²

5.1.1. Azınlıklar Meselesi

Azınlıkların korunmasıyla ilgili oturum 12 Aralık 1922'de Lord Curzon başkanlığında açılır. Ancak görüşmeler boyunca Lord, Kürtlerden bahsetmez. Nasturi, Asurî, Yahudiler, Rumlar, Ermenilerden sık sık söz edilir. Hıristiyan-Müslüman ikilemi içerisinde Kürtler kaybolmuştur. Sevr'de "Kürdistan" olarak ele alınan konu Lozan'da Müslüman azınlık kavramı olarak antlaşmaya sokulmak istenmiştir.⁴⁰³

Lozan Konferansında Batılılar üç tür azınlıktan söz etmektedirler; bunlar ırk, dil ve din olarak azınlıklardır. Curzon ve arkadaşları konferansta 'Müslüman azınlık' konusunu hararetle desteklemişlerdir. Bunun altında yatan en önemli sebep şüphesiz Kürtler konusunu gündemde tutmaktır. Bununla ilgili olarak Curzon şu ifadeleri kullanmıştı: "Türklerle, Kürtler arasındaki genel ilişkilere gelince, Kürtlerin Türk yönetiminden hoşnutsuzluklarını sürekli açıkladıklarını herkes bilmektedir. Dört yıldır, İngiliz Hükümet'ini hayal kırıklığına uğramış Kürtlerden gelen ve

⁴⁰¹ Kurubaş, a.g.e., s. 133.

⁴⁰² Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 257.

⁴⁰³ Şimşir, (2007), a.g.e., s. 493.

‘Kürdistan’ın’ özerkliği ya da bağımsızlığıyla ilgilenmemizi isteyen protestolar yağmaktadır.”⁴⁰⁴

Sevr Antlaşması’nın Osmanlı Devletinden koparmak istediği bugünkü Doğu ve Güneydoğu Anadolu topraklarında kurulması düşünülen Kürdistan topraklarının Türkiye’ye bırakılmasının görüşüldüğü Lozan Konferansı’nda İngiltere, Türkiye Müslümanları arasında dil ve ırk ayrımı yaparak, özellikle Kürtleri ayrı tutmaya çalışmıştır. Türkiye ise daha Misak-ı Milli’de Arap olmayan Osmanlı Müslüman çoğunluğunun oturduğu toprakları amaç edinirken, özellikle Kürtleri kastettiği gibi, Lozan’da Müslüman olmayanların dışındakilere azınlık niteliği ve hakları tanımayana yanaşmamıştır. Türkiye, ülkesindeki Müslümanların çeşitli unsurları arasında ne kurumsal olarak ne de uygulamada hiçbir şekilde ayrımcılık yapmadığını, bu sebepten ötürü hiçbir Müslüman azınlıktan söz edilemeyeceğini belirtmiştir. İngiltere Antlaşma’ya hiç değilse ‘bütün azınlıklar’ ifadesini sokmaya çalışmıştır. Fakat sonunda Türkiye’nin istediği şekilde ‘Müslüman olmayan azınlıklar’ ifadesi antlaşmada yer almıştır.⁴⁰⁵

Lozan’la ilgili olarak, muhalif yazarların en çok üzerinde durdukları konulardan bir tanesi de azınlıkların korunmasıyla ilgili konuların görüşüldüğü esnada Türk heyetinin Türkiye’de Müslüman azınlık bulunmadığı, sadece dini azınlık bulunduğu, soy ve dil temelli bir azınlık ayrımını kabul etmemekteki ısrarlarıdır. Yıldız ve Kutlay gibi yazarlar bu durumu Türk heyetinin Kürtleri antlaşma metnine almama çabaları olarak yorumlamaktadır. Ancak çok geçmişe gitmeden Milli Mücadele yıllarında hep birlikte savaşan Kürt, Laz, Çerkez, Arap, Arnavut ve daha da çoğaltabileceğimiz unsurların Türkiye topraklarında korunmaya alınmaları kadar maksatlı bir maddenin antlaşmaya alınmamakta ısrar edilmesi bugünkü durum da göz önünde bulundurulduğunda ne kadar yerinde bir karar olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Bu konuyla ilgili Konferans esnasında söz alan İnönü şöyle demektedir; “Azınlık terimine sınırlı bir anlam verilmesi Türk Temsilci Heyetine yapılmış önemli bir taviz gibi gösterilmektedir. Oysa Türkiye’de hiçbir Müslüman azınlık yoktur; çünkü kurumsal olduğu kadar uygulamada da Müslüman nüfusun çeşitli unsurları arasında hiçbir ayırım gözetilmemektedir.”⁴⁰⁶

⁴⁰⁴ Öke, (1992 b), a.g.e., s. 106.

⁴⁰⁵ Kürkçüoğlu, a.g.e., ss. 285-286.

⁴⁰⁶ Yıldız, a.g.e., s. 164.

5.1.2. Musul Meselesi

Lozan Konferansı sırasında Türkiye ve İngiltere arasında taraflar açısından en problemlili konuların başında Musul meselesi gelmiştir. Türkiye açısından Musul Misak-ı Milli sınırları içerisinde bir vatan parçası olarak görülürken ulusal güvenlik açısından elde tutulması zaruri bir toprak parçası olarak değerlendirilmekteydi. İngiltere açısından bakıldığında ise Musul zengin enerji kaynaklarıyla daha ziyade ekonomik bir değer olarak görülmekteydi. Dışişleri Bakanı İsmet Paşa Başkanlığındaki delegasyon, Lozan'a gönderilirken, Hükümet tarafından delegasyona 12 maddelik bir talimat verilmiştir. Bu talimatta Musul konusunda şunlar yer almaktadır: "Süleymaniye, Kerkük ve Musul'un Türkiye'ye geri verilmesi istenmeli; fakat İngiltere'ye bazı ekonomik ayrıcalıklar, mesela petrol işletmeciliği alanında ayrıcalık sağlanması görüşülebilir."⁴⁰⁷ Bu talimattan anlaşılacağı üzere Türkiye de Musul'un İngiltere açısından ne kadar önemli olduğunun ve bu mesele konusundaki tartışmaların ne kadar çetin geçeceğinin farkındadır.

1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşmasına göre Fransa'nın nüfuz alanı olarak öngörülen Musul, San Remo Konferansı sırasında 24 Nisan 1920'de İngiltere'ye bırakıldı. Fransa'nın bu jestine karşılık İngiltere, Musul petrollerinin işletme ayrıcalıklarından %25'lik payı Fransa'ya vermeyi kabul etmiştir.⁴⁰⁸ 1916 yılında yaptığı hatadan 4 yıl sonra küçük bir zararla dönmeyi başaran İngiltere, Lozan Konferansı boyunca başlıca iki konuda kesin ve kararlı bir tutum sergilemiştir ki bunlar Boğazlar ve Musul meseleleridir.

Lozan Konferansında Musul meselesi, konumuz olan Kürtler açısından değerlendirildiğinde ise; Kürtlerin adının geçtiği, onları da yakından ilgilendiren en önemli konunun kuşkusuz Musul sorunu olduğu tartışılmaz. Ama Kürtler bu görüşmelerde bir özne değil, nesne konumunda kalmışlardır. Yalnızca Musul sorunu çerçevesinde ele alınmışlar asıl konu olarak gündeme alınmamışlardır.⁴⁰⁹ Konferans'ın gündemine açılıştan hemen bir hafta sonra 27 Kasım'da getirilmesi planlanan Musul meselesi, İsmet Paşa'nın Lord Curzon'a konunun açık toplantıda konuşulmasını istemediğinden aralarında özel olarak görüşülmesi talebinde

⁴⁰⁷ Fahir Armaoğlu, (1998), "Lozan Konferansı ve Musul Sorunu", *Mısak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınevi, s. 116.

⁴⁰⁸ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 276.

⁴⁰⁹ Kurubaş, a.g.e., s. 135.

bulduğu için ileri bir tarihe ertelenmiştir. Yapılan ikili görüşmelerde, Türk tarafı Musul'dan vazgeçmek niyetinde olmadığını ısrarla belirtmesi üzerine konu 23 Ocak 1923 Salı günü yapılan oturumunda Konferans'ın gündemine alınmıştır.⁴¹⁰

Konferansın gündemine Musul konusu geldiğinde, Türk ve İngiliz heyetler bu konuda birbirleriyle çelişen tezler ortaya attılar.

5.1.2.1. İngiliz Tezleri

Lord Curzon İngiltere'nin Musul konusundaki tezlerini 23 Ocak tarihli oturumda, şu başlıklar atında sıralamaktadır:

a) Nüfusunun sadece 12/1'i Türk olan Musul'un Türkiye'ye verilmesi yanlıştır.

b) Türkler ve Kürtler, Türk tarafının iddia ettiğinin aksine aynı soydan değildir.

c) Türklerin talebi olan plebisit ne Araplar ne de Kürtler tarafından istenmemektedir. Ayrıca halk bunun ne anlama geldiğini dahi bilmemektedir.

d) Musul'da bulunan Hıristiyan nüfus ve Bağdat'ın güvenliği için Musul'un Türklere verilmesi sakıncalıdır.

e) İngiltere'nin Musul ile ilgilenmesinin petrolle herhangi bir ilgisi yoktur.

1921 yılında Emir Faysal'ın, Irak Krallığına seçilmesine Musul'un da katıldığını ve 1922 Ekiminde Irak'la İngiltere arasında yapılan antlaşmaya göre her iki tarafın Irak Ülkesinden hiçbir toprak vermemeyi yükümlendiğini ve mandater devlet olarak ülkenin toprak bütünlüğü için İngiltere'nin Milletler Cemiyetine karşı sorumlu olduğunu bildirir. Lord Curzon Musul'daki etnik tabloyu şu şekilde ortaya koymaktadır:⁴¹¹

Araplar	186.000
Kürtler	455.000
Türkler	66.000
Hıristiyanlar	62.000
Yahudiler	17.000

⁴¹⁰ Seha L. Meray, (1969), *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Takım I (C. I) Kitap I, Ankara: A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 291, s. 343.

⁴¹¹ Kürkcüoğlu, a.g.e., s. 277.

Lord Curzon 23 Ocak tarihli görüşmede Musul, Kerkük ve Süleymaniye'deki nüfusu 785.468 olarak göstermesine karşılık İsmet Paşa 503.000 olarak göstermiştir. Bu nüfus içinde Kürtlerin en kalabalık sayıyı oluşturduğunu her iki taraf da kabul etmişlerdir. Kürtlerin Türk soyundan olduklarını kabul etmeyen Curzon, bu halkın kökeninin oldukça karanlık olduğunu, İsmet Paşa'nın iddia ettiği gibi Kürtlerin Turan soyundan olduklarına birçok yazarın karşı çıktığını söylemiştir. Kürtlerin tarih boyunca İstanbul'dan gelen her türlü müdahaleye karşı çıktığını, Türk Hükümetinin hiçbir zaman 'Güney Kürdistan' üzerinde mutlak hâkimiyet kuramadığını, savaş sırasında bu bölgenin Kürtlerinin Türklere hiçbir yardımda bulunmayarak İngilizlere yardımcı olduklarını ileri sürmüştür.⁴¹² Buna karşılık İsmet Paşa TBMM Hükümetinin, Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de hükümeti olduğunu, İngilizlerin henüz Süleymaniye'ye bile giremediklerini, Kürt halkı ve İngilizlerin sürekli savaş içinde bulduklarını, Dünya savaşına ve bağımsızlık savaşına katılan Türk ordusunun Türkler ve Kürtlerden oluştuğunu söylemiştir.⁴¹³

Musul görüşmelerinin öğleden sonraki oturumunda en önemli sorunlardan biri, bölgede plebisit yapılması ile ilgilidir. Türk heyeti tarafından ortaya atılan teklif karşısında Lord Curzon, bölge insanının birçoğunun göçebe olduğunu, bu durumda kimlerin oy vereceğinin saptanmasının güçlükler yaratacağını iddia etmiştir. Plebisit sürecince asayişin sağlanmasının sorun teşkil edeceğini, ayrıca bölge insanının eğitimsiz olmasından dolayı oy verme konusunda sıkıntılar yaşayacağını, oy vermesi istenilen konunun halka anlatılmasındaki zorlukları bahane ederek teklifi çürütme yoluna gitmiştir.⁴¹⁴ Ayrıca Curzon, bölgenin bütün iktisadi ilişkilerinin Türkiye ile değil Suriye ve güneyle gerçekleştiğini iddia etmiştir.⁴¹⁵

Musul'un Türkler tarafından alınması halinde sınırın Bağdat'a sadece 60 mil olacağı, bunun da Irak'ın güvenliği için tehdit oluşturacağını ve 1918 yılında mütarekenin imzalanmasının ardından Musul'un işgal edilmesinin kanunsuz olmadığını, İngiltere'nin Mondros Mütarekesinin 7. maddesine göre Musul'u işgal hakkına sahip olduğunu ileri sürmüştür.⁴¹⁶

⁴¹² Meray, (1969), Takım I (C. I) Kitap I, a.g.e., s. 358.

⁴¹³ Yıldız, a.g.e., s. 203.

⁴¹⁴ Yıldız, a.g.e., s. 210.

⁴¹⁵ Kürkcüoğlu, a.g.e., s. 277.

⁴¹⁶ A.g.e., s. 278.

İngilizlerin Musul konusundaki taleplerinin burada bulunan petrolle ilgili olmadığını Lord Curzon şu teze dayandırmaktadır: İngiltere, bir İngiliz Anonim Şirketi olan Turkish Petroleum Co.'ye Osmanlı Hükümetince Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce verilen ayrıcalığın geçerli olduğunu, zaten burada bulunan petrolün işletme hakkının kendilerinde olduğunu, ayrıca Hükümeti'nin petrolün bütün dünyayı ilgilendiren bir tüketim malzemesi olduğundan tekel olmadan ister devlet ister topluluk herkesin yararlanması amacıyla gerekli tedbirleri alacağını, bundan da başlıca Irak'ın yararlanacağını söyleyerek, Musul sorununa yaklaşımlarının petrolle ilgili olmadığını iddia etmiştir.⁴¹⁷

Lord Curzon, sonuç olarak Musul meselesi konusunda iki taraf arasında antlaşma olmayacaksa konunun en tarafsız ve en yetkili organ olan Milletler Cemiyetine götürülmesini ve burada verilecek karara boyun eğilmesini istemiştir. İsmet Paşa, 14 Aralık 1922 tarihli oturumda, Türkiye'nin Milletler Cemiyetine üye olmak isteyişinin bu teklifi uygulamak için makul bir gerekçe olduğunu ileri sürmüştür.⁴¹⁸ Ancak Türk Heyetinin bu teklifi de kabul etmemesi halinde, konunun barışçı yöntemlerle çözüme imkânının kalmayacağını, bu durumda Dünya barışının tehlikeye gireceğini belirtmiştir. Curzon, bu şartlar altında İngiltere'nin konuyu üyesi olduğu Milletler Cemiyeti Meclisine götüreceğini, bu durumda Meclis'in, Türk Hükümetini, davasını açıklamak üzere görüşmeye çağıracağını ve Türk Hükümetinin buna yanaşmaması halinde misakta öngörülen zorlama tedbirlerine başvurulacağını bildirmiştir. Usta bir diplomat olduğu kesin olan Curzon, yapılan görüşmeler boyunca Türkiye'yi, meselenin Milletler Cemiyetine götürülmesine ikna etmek için, komisyonda bulunan diğer üyelere karşı Meclis'in tarafsızlığına vurgu yaparken Türk heyetini Milletler Cemiyeti üyesi olmayı reddetmesi halinde medeni dünyanın dışında kalacağı tehditleriyle ikna etmeye çalışmıştır. Türklerin Musul'a yürümek için hazırlık yaptığını söyleyen Curzon, bu durumun Cemiyet Antlaşmasınının 11. maddesine göre tüm üyeleri alakadar ettiğini, Cemiyetin Türk Hükümetini toplantı için davet edeceğini, bunun reddedilmesi halinde Türkiye hakkında yaptırım uygulanacağını bildirmiştir.⁴¹⁹

⁴¹⁷ Meray, (1969), Takım I (C. I) Kitap I, a.g.e., s. 363.

⁴¹⁸ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 278.

⁴¹⁹ Şimşir, (1990), *Lozan Telgrafları Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı*, (C. I) , Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, ss. 434-435.

Curzon'un Musul konusundaki bu ısrarkar tavrına rağmen İngiltere'de Avam Kamerasında yapılan tartışmalarda İngiliz Parlamenterlerin konuya yaklaşımları Curzon'dan çok farklıdır. Onlar için öncelikli konu Ermenilerdir. İşçi Partisinden Noel Buxton 24 Kasım'da yaptığı konuşmasında; Erivan Cumhuriyeti'nin Ermeniler için çok küçük olduğunu, Kars, Van ve Eleşkirt'in Türklerden alınarak onların yerine Musul'un verilmesinin uygun olacağını, Musul'da petrol için izlenen politika'ya azınlık haklarının kurban edildiğini, bu durumun ise tarihte İngiltere'yi zor duruma düşüreceğini belirtmiştir. 13 Şubat 1923 tarihinde Lordlar Kamerasında yapılan görüşmelerde söz alan Falladon Vikontu Grey, İngiltere'nin Mezopotamya'ya I. Dünya Savaşında stratejik nedenlerle girdiğini artık savaş bittiğine göre bu nedenlerin ortadan kalktığını, artık orada durmanın bir anlamı kalmadığını söylemiştir.⁴²⁰ Yapılan bu konuşmalardan anlaşılan İngiliz parlamenterlerin bir kısmının Emperyalist İngiltere'nin dış politika dinamiklerinden haberdar olmadıklarıdır.

5.1.2.2. Türk Tezleri

Konferansın 23 Ocak'taki oturumunda Türk tezini açıklayan İsmet Paşa soruna tarihsel, etnik, sosyal, dinsel, ekonomik, siyasi, askeri ve stratejik açılardan yaklaşarak bu bölgenin her açıdan Türkiye'nin bir parçası olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca İngilizlerin iddia ettiklerine aykırı olarak Kürtlerin Türklerle bir yaşamak istemedikleri tezi de doğru değildi. İsmet Paşa, bölgede bir plebisit yapılmasını da önererek, İngiliz istatistiklerinin doğru olmadığını ve Musul'un çoğunluğunu Kürtlerin ve Türklerin oluşturduğunu belirtir.⁴²¹ İsmet Paşa, vilayetin nüfusunu meydana getiren 503.000 kişinin Türk istatistiklerine göre aşağıdaki unsurlardan oluştuğunu söylemiştir.⁴²²

Sancaklar	Kürt	Türk	Arap	Yezidi	Müslüman Olmayan	Toplam
Süleymaniye	62.820	32.960	7.210	----	-----	103.090
Kerkük	97.000	79.000	8.000	---	-----	184.000
Musul	104.000	35.000	28.000	18.000	31.000	216.000

⁴²⁰ Mustafa, Çufalı, (2000), "Lozan Konferansı Üzerine İngiliz Parlamentosunda Yapılan Tartışmalar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 15, S. 47, (Temmuz), ss. 561-603.

⁴²¹ Meray, a.g.e., s. 343.

⁴²² Sonyel, (1986), a.g.e., s. 307.

Toplam	263.820	146.960	43.210	18.000	31.000	503.000
--------	---------	---------	--------	--------	--------	---------

İngiliz Heyeti'nin Musul'un nüfusu ile ilgili sunduğu rakamların doğruluğunu kabul etmeyen İnönü, Türk istatistiklerinin I. Dünya Savaşı öncesinde askere alma zorunluluklarından ötürü, hiçbir siyasal çıkar olmadan düzenlendiğini, oysaki Süleymaniye Sancağına dahi giremeyen İngiliz memurlarının, Vilayetin sadece bir kısmını dolaşarak yaptıkları tespitlerin doğru olamayacağını söylemiştir. İngiliz istatistiklerinde dahi Musul nüfusunun çoğunluğunu Kürtlerle birlikte Türklerin oluşturduğunu eklemiştir.⁴²³ Ayrıca İsmet İnönü Musul'un Türkiye'ye bağlanmasını isterken Kürtlerin Turan soyundan olduğunu Encyclopedia Britannica'ya dayandırarak iddia etmiştir.⁴²⁴ İsmet Paşa Türkiye'nin Irak'ta herhangi bir manda yönetiminin gerekliliğine inanmadığını belirtmiştir. Irak'ta yapılan plebisitin, manda sorununa değil, Emir Faysal sorununa ilişkin olarak ve baskı altında yapıldığını, Müttefiklerin, Türkiye'yi bölmek için aralarında bir takım antlaşmalar yaptığını, bu antlaşmaların boşa çıkmalarına rağmen Musul'a ilişkin olarak San Remo Antlaşması'nın neden dokunulmaz olduğunu anlamadığını belirtmiştir.⁴²⁵

İsmet Paşa, Musul'da yaşayan Kürtlerin mukadderatının Türkiye ile birleştiklerini İngilizlere karşı çatışarak ispat ettiklerini, adı ne olursa olsun (mandayı kastediyor), gerçekte bir sömürge olacak bir ülkede, yabancı bir devletin uyruğu durumuna geçmeyi hiçbir Kürdün istemeyeceğini, kendilerine dört yıldır söz verilen yalancı özerkliğin sömürge durumuna düşürülen bir halk için hiç de cazip olmadığını söylemiştir.⁴²⁶ İngiltere'nin Musul'a ve Irak'a el koymasının, fetih hakkına bağlanmasının çağdaş anlayışa ve Wilson İlkelerine ters düştüğünü belirten İsmet Paşa, Musul'un Mütarekeden sonra ve onun bir ihlali olarak işgal edildiğini belirterek, İzmir, Doğu Trakya, İstanbul, Adana, Urfa ve Antep'in nasıl ki bırakılmadan sonra işgal edilip tekrar Türkiye'ye teslim edildilerse Musul'un da aynı şekilde Türkiye'ye geri verilmesini istemiştir.⁴²⁷

⁴²³ Meray, a.g.e., ss. 344-345.

⁴²⁴ 1923 yılında İsmet İnönü'nün bu iddiasını araştırmak üzere Bilal Şimşir yapmış olduğu araştırmada, Kürtlerin Turan soyundan oldukları Encyclopedia Britannica'nın dokuzuncu edisyonunda (1875-1889) yayınlanmış olan 'Kürdistan' maddesinde yer aldığını tespit etmiştir. Bu maddeyi kaleme alan kişi Sir Henry Creswicke Rawlinson (1810-1895) adında bir İngiliz'dir. Rawlinson asker, diplomat ve Asurî tarihi uzmanıdır. Aynı ansiklopedi 1911 yılından sonra Kürtleri İran kökenli olarak saymaktadır. Şimşir, (2007), a.g.e., ss. 15-16.

⁴²⁵ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 282.

⁴²⁶ Öke, (1992 a), a.g.e., ss. 104-105.

⁴²⁷ Meray, (1969), Takım I, (C. I), Kitap I, a.g.e., ss. 350-351.

İsmet Paşa, İngilizlerin Musul petroleri konusundaki iddialarına yanıt olarak, savaştan önce verilen ayrıcalıkların hukuki geçerliliğinin özel olarak incelenmesi gerektiğini bildirerek, bu bölgenin ana yurda dönmesinden sonra, Türkiye'nin yaklaşımının bu bölgede bulunan petrolden dünyayı mahrum etmemek olduğunu dile getirmiştir. Musul'da plebisite başvurulmasının İngiltere tarafında reddedilmesinin bile tek başına Türk tezinin haklılığını ortaya koyduğunu, İngiltere'den farklı olarak, Türkiye için ulusal varlığının bir parçasının kazanılması veya yitirilmesinin söz konusu olduğunu, konunun Milletler Cemiyeti'nin hakemliğine başvurmayı gerektirmeyecek kadar açık olduğunu söylemiştir.⁴²⁸

İsmet İnönü sabah oturumundaki konuşmasının sonunda şu eklemeyi yapmıştır:

Türkiye bugüne kadar Musul Vilayetini bir başka devlete bırakabileceğine düşündürecek hiçbir şey yapmamıştır. Oysaki İngiltere Musul'un Irak'tan ayrılabilmesine dair olarak; 1915 yılında Mekke Şerifi Hüseyin ile görüşmelerde bulunmuş, 1916 yılında bölgenin Fransız Manda'sı altına konmasına razı olmuş ve 1919 yılında bölgede bağımsız bir Kürt Devleti kurulması için cesaretlendirdiği Şerif Paşa ile görüşmeler yapmıştır. İngiliz Heyeti'nin Irak'la Musul'un ayrılmaması gerektiği tezi için öne sürebileceği tek değişiklik San Remo sözleşmesidir."⁴²⁹

İsmet Paşa Musul'un neden Türkiye'ye bağlanması gerektiği konusundaki konuşmasını bitirirken düşüncelerini şu çerçevede özetlemektedir:

- 1) Bu vilayet halkının büyük çoğunluğu Türk ve Kürt'tür.
- 2) Bu vilayette oturanlar, yeniden Türkiye'ye bağlanmak istemektedirler.
- 3) Coğrafi ve siyasi bakımlardan, bu vilayet Anadolu'nun tamamlayıcı parçalarındandır. Bu vilayet ancak Anadolu'ya bağlı kalmakla gerçek çıkış yerleri olan Akdeniz limanlarıyla sıkı ilişki kurabilecektir.
- 4) Hukuk bakımında hala Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan bu memlekete ilişkin olarak İngiltere'nin yapmış olabileceği bütün antlaşmaların hukuk açısından hiçbir değeri olamaz.
- 5) Anadolu'nun güney kesimlerini birleştiren yolların kavşak noktası olan Musul'un ticaret ilişkilerinin ve bu bölgenin güvenliği bakımından, bizim elimizde olması zorunludur.

⁴²⁸ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 284.

⁴²⁹ Meray, Takım I, (C. I), Kitap I, a.g.e., s. 353.

6) Musul Vilayeti, ülkemizin birçok başka parçaları gibi, savaşın durmasından sonra ve yapılmış sözleşmelere aykırı olarak, bizden alınmıştır. Bu yüzden aynı durumda kalmış öteki bölgeler gibi Musul'un bize verilmesi gerekir.⁴³⁰

Lord Curzon'un, Musul'un Türkiye'ye verilmesi halinde Bağdat'ın güvenliğinin sağlanamayacağı yolunda ileri sürdüğü iddiaya, İsmet İnönü, Boğazlar'dan ve İstanbul'dan savaş gemilerinin geçmesinin Türkiye için bir tehdit olmayacağını düşünen bir İngiltere'nin Bağdat'ın güvenliği için kaygı duymasını hayretle karşıladığını belirtmiştir.⁴³¹

Kürkçüoğlu'na göre Türk tezinin Lozan'da açıklanmayan en önemli unsurunu iç ve dış güvenlik meselesi oluşturmaktadır. 1978 yılında yayınlanan kitabında Kürkçüoğlu çok isabetli bir tespitte bulunarak şunları yazmıştır:

Türkiye, İngiltere'nin Türklere karşı Kürtleri kışkırttığını –daha önce incelediğimiz gibi- görmüştü. Türkiye'de Kürtlerin de yaşadığı toprakla, Kürtlerin çoğunlukta bulunduğu Musul Vilayeti Türkiye'den koparıldığı takdirde, İngiltere'nin ileride Musul'daki Kürtlere özerklik verilmesini istemesi halinde, Türkiye'deki Kürtler içinde aynı istekler ortaya sürülebilirdi. Kürtlük konusu, Türkiye için bir iç ve dış güvenlik sorunu yaratabilirdi. Oysa Musul'un Türkiye'ye katılması halinde, bu bölgedeki Kürtlerin Türkiye yurttaşı olarak Türklerle aynı çatı altında yaşamaları kolaylaşabilecekti.⁴³²

Lozan görüşmelerine II. delege olarak katılan Dr. Rıza Nur, Musul'la ilgili yaptığı ilk görüşmelerde İnönü'nün Musul konusunda çokta ısrarcı olmadığını, daha ziyade ver kurtul fikrinde olduğunu, İngilizlerin ise Musul'u Türkiye'ye bırakmalarının Türklerin Bağdat'a kadar inmeleri sonucunu doğuracağı fikrinde olduklarını, ilerleyen günlerde ise Süleymaniye Sancağını Türkiye'ye bırakmaya razı olmalarına rağmen askeri müşavirimiz olan Tefik (Bıyıköğlu)'nun "Süleymaniye'den ne çıkar buraları dağlıktır. Musul olmayınca oralara gidilemez bile başa bela olur." şeklindeki açıklamalarının İnönü'yü etkilediğini ve bu sayede de Süleymaniye'yi de kaybettiğimizi belirtmektedir.⁴³³ Ancak daha sonraki günlerde muhtemelen İnönü'nün Ankara'dan aldığı talimatlar neticesinde Musul konusunda olanca kuvvetiyle uğraştığını söylemektedir. Lozan'a gelen petrol gruplarının Türkiye'den, Musul üzerinde alacakları imtiyazlar neticesinde, Musul'un Türkiye'ye

⁴³⁰ Şimşir, (2007), a.g.e., s. 502.

⁴³¹ Meray, Takım I, (C I) Kitap I, a.g.e., ss. 367-368.

⁴³² Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 285.

⁴³³ Nur, a.g.e., ss. 68-69.

bırakılacağı sözünü verdiklerinden bahseden Rıza Nur, İnönü'nün böyle bir antlaşma yapmak üzere Muhtar (Çilli) ile Mustafa Şerif (Özkan)'ı Londra'ya göndermesi neticesinde Lord Curzon'un tepkisiyle karşılaştıklarını, Curzon'un Boğazlar konusunda istediklerini aldıktan sonra antlaşmayı imza ederek Musul meselesini sonraya bırakmaya razı olduğunu iddia etmektedir.⁴³⁴ Nur'un hatıralarında bahsettiği Süleymaniye'nin Türkiye'ye bırakılması teklifiyle ilgili konu bir başka kaynakta şu şekilde aktarılmaktadır:

Aralık 1922'de Türklerin Kürtlerle ilgili olarak yatırılabilirmeleri için Lord Curzon İngiliz Hükümetine Musul'un ikiye bölünerek dağlık bir bölge olan Süleymaniye ve Revandiz'in Türkiye'ye verilmesini, Araplar ve Türkmenler tarafından ikamet edilen Erbil, Amadiye, Musul ve Kerkük'ün Irak tarafında kalmasını teklif etmiştir. Bu durumun şu ana kadar İngiliz ve Irak yönetimi altında bir düzene alınmamış bu zor bölgede yaşayan ve kural tanımaz insanlarından kurtulmak gibi bir avantajı olacağını da söylemiştir. Ancak İngiliz Hükümeti bu teklifi birçok sebebe bağlı olarak ret etmiştir. Bunlardan en önemlisi Kürtlerin ikamet ettikleri dağlık bölgenin Türklere teslim edilmesi halinde Irak topraklarının korumasız kalacak olmasıydı. İkinci olarak Kürt dağları olmadan Irak ve İran arasındaki İngiliz ticaret yolunu korumanın çok zor olacağı görüşüdür. Üçüncü olarak Türkiye'nin bu dağlık bölgenin kontrolünü sağlama yeterliliğine sahip olmamasından dolayı gelecekte Irak'ın Kuzey sınırlarının güven altında olamayacağıdır.⁴³⁵

Muhtar ve Şerif'in Londra'ya gönderilmeleriyle ilgili olarak Kürkçüoğlu kitabında, bu kişilerin Musul yüzünden savaşa karşı olduğu bilinen Başbakan Bonar Law'la görüşme yapmak üzere gittiklerinden bahsetmektedir.⁴³⁶ Bonar Law'ın Musul'u terk etmek konusunda kararlı olduğu konusunda ipucu veren kanıtlardan birisi de 8 Ocak 1923 tarihinde Curzon'a yazdığı telgraftır. "Benim için hayati olarak

⁴³⁴ A.g.e., s. 74,78. 23 Ocak tarihli oturumda Lord Curzon, İngilizlerin Musul konusundaki taleplerinin petrol ya da bu bölgede bulunan her hangi bir yer altı kaynağı ile ilgili olmadığını belirttikten sonra Türk Temsilci Heyetinden üç kişinin bazı İngilizlere petrol imtiyazı teklif etmek üzere Londra'ya gittiklerinden bahsederek, oldukça alaycı bir tavırla bu şahısların kendisinin rızası olmaksızın böyle bir iş yapmalarının mümkün olmayacağını belirtmiştir. Meray, a.g.e.,ss 362-363. Aynı gün öğleden sonra yapılan oturumda İsmet İnönü, Lord Curzon'a yanıt olarak; Londra'ya üç değil iki uzmanın gönderildiğini, bundaki amacın ise Heyetlerinin Lozan'a gelişlerinden itibaren bir takım grupların kendilerine Musul'un tekrar Türkler tarafından işgal edilmesi halinde, petrol işletme hakları tanınıp tanınmayacağını sormaları üzerine, söz konusu grupların iktisadi ve mali güçlerini anlamak üzere gerekli incelemelerde bulduklarını, bunda da garipsenecek bir şey olmadığını söylemiştir. A.g.e., s. 368. Sonyel kitabında bu şahısların İsmet Paşa tarafından Musul konusunda İngiltere Başbakanı Bonar Law'ı etkilemek üzere gönderildikleri ancak bu şahısların Musul petrol kaynaklarında çıkarları olan bir kaç milletvekili ile görüşmekten ileri gidemediğini yazmaktadır. Sonyel, (1986), a.g.e., s 310.

⁴³⁵ Ali, a.g.m., s. 524.

⁴³⁶ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 284.

görülen iki konu vardır. İlk olarak Musul uğruna savaşa girmemeliyiz. İkinci olarak ise eğer Sevr Antlaşmasından geri kalanları yürürlüğe koymak üzere Türklerle savaşa girecek olursak Fransızlar bize destek vermeyeceklerdir.”⁴³⁷ Bu günlerde İngiltere’de gerek basında, gerek muhalefette gerekse Mecliste İngilizlerin Musul’da kalmamaları gerektiği yolunda bir genel görüş hâkim olmuştur. Musul uğruna yapılan harcamaların gereksizliği bu çevreler arasında hükümete karşı şiddetle bir baskı uygulanmasına sebep olmaktadır. Bunun üzerine Mart 1923’te Bonar Law Musul konusunu değerlendirmek üzere bir komite oluşturulması kararını verir. Komite kararında; hem kamuoyunun hem de parlamentonun finansal sebeplerden dolayı Irak’tan erken çıkılmasına taraf olduğu bildirilir. Bununla birlikte Irak’tan çıkılması halinde Bağdat yönetimi sona erecek ve tüm Mezopotamya Türkiye tarafından elde edilecektir. Bu durum ise İngiltere’nin Basra Körfezindeki varlığını tehlikeye düşürecektir. Tekrar güçlü bir Türk devletinin ortaya çıkması Britanya İmparatorluğu içerisindeki İslami unsurların anti-İngiliz bir ayaklanma içerisine girmelerine sebep olacaktır.⁴³⁸

İsmet Paşa’nın Lozan’da bulunduğu günlerde Başvekil Rauf Bey tarafından kendisine yazılan gizli mektup İngilizler tarafından elde edilir. Bu gizli mektuptan bir bölümde; Rauf Bey:

İngilizlerin askeri gücü onların cesaretini kıracak ve teslimiyetçi bir tavır almalarına yol açacaktır. Bu felaketten sonra İngilizler mükâfatlandırıcı bir siyasetle onları otonomi vaadiyle kendilerine bağlamak isteyeceklerdir. Böylece karşımızda bir Kürdistan dikilecek ve kızgın bir düşman cephesi oluşacaktır. Bu da bir Kürdistan meselesinin meydana çıkmasına sebep olacaktır. Yalvarırım bu konuyu ciddiyle ele almız.⁴³⁹

demektedir. Bu telgrafıyla Rauf Bey Musul’da yaşanması muhtemel gelişmelerin Türkiye için doğuracağı tehlikelere işaret ederken, Kürkcüoğlu ise Musul’un Türkiye’ye katılması halinde Kürtlerin, Türkiye yurttaşı olarak Türklerle aynı çatı altında yaşamalarının daha kolay olabileceği görüşündedir.⁴⁴⁰

Başvekil Rauf Bey’in o günlerde dile getirdiği endişelerin günümüzde halen geçerliliğini koruması, tarih bilmenin siyaset açısından önemini bizlere bir kez daha

⁴³⁷ Ali, a.g.m., s. 522.

⁴³⁸ A.g.m., s. 523.

⁴³⁹ Kutlay, (1997), a.g.e., s. 162.

⁴⁴⁰ Kürkcüoğlu, a.g.e., s. 285.

göstermektedir. Ancak o günlerde Rauf Bey'in esas endişesi Mahmud Berzenci'nin İngilizlerle işbirliği yapma ihtimaline karşıdır. Oysa ilerleyen dönemde Mahmud Berzenci'nin tavrı bu endişeyi boşa çıkaracak hatta İngilizleri müşkül durumda bırakacaktır.

Lozan görüşmeleri, Ocak ayının sonlarına doğru Türk Heyeti ve İtilaf devletleri arasında adli ve iktisadi konularla ilgili olarak yaşanan antlaşmazlıklardan dolayı kesintiye uğramıştır. Rıza Nur hatıralarında bu günlerde İsmet Paşa'nın karşı tarafın isteklerini kabul ederek antlaşmaya imza koymak için kendisini ikna etmeye çalıştığını, ancak ikna edemeyeceğini anlayınca "Başka çare yoktur antlaşmayı imzalayacağız" yazılı telgrafı Ankara'ya çekmeden önce onun da imza etmesini istemesi üzerine, Rıza Nur, kendi imzasıyla bir telgraf gönderdiğinden bahseder. Bu telgrafında Musul'la ilgili olarak şunları yazmıştır:

Musul, memleketin neşvüneması için pek elzem olan petroleri ile pek lazımdır. Keza elden çıkması başımıza bir "Kürdistan" belası çıkarmak demektir ki, bu da pek mühimdir. İngiliz efkâr-ı umumiyesi Musul değil, Bağdat'ı bile tahliye etmek cihetindedir. Fransa ve İtalya'nın harbe iştirak etmeyeceği muhakkak gibidir. İngiltere efkâr-ı umumiyesi de harp aleyhindedir. Tehdit ile bizi metaliğimizden feragat ettirmek istiyorlar. Henüz Musul'u vermek gibi fedakârlıkların zamanı gelmediği gibi, bir defa fedakârlık edersen diğer metaliklerinde de musir olacakları ve artık tutunamayacağımız fikrindeyim."⁴⁴¹

Dr. Rıza Nur'un 80 yılı aşkın bir süre önceki sözlerinin bugün de geçerli olduğunu ve Türkiye'nin bu meseleyi zamanında çözemediğinden dolayı, 1990'lı yıllarda, kendi sınır güvenliği için Kuzey Irak'taki gelişmelerle yakından ilgilenmek zorunda kaldığı -askeri harekât düzenlemek gibi- bilinen bir gerçektir.⁴⁴²

27 Ocak 1923 tarihinde İsmet Paşa tarafından Lozan'dan Ankara'ya Bakanlar Kurulu'na hitaben gönderilen telgrafta şu ifadeler yer almaktadır:

Musul, adli kapitülasyonlar, Trakya hududu, measil-i (sorunlar) maliyede bilhassa on beş milyon lira tazminatı ve Yunan Tamirâtı muallâktır. Musul'u katiyen talep etmem üzerine Konferans bilhassa mesail-i maliyeyi daha ziyade ağırlaştırarak hitama ermiştir. Telgrafın ilerleyen bölümlerinde Amerikan ve Japon delegelerinin Musul ve kapitülasyonlar konularının geri bırakılması şartıyla meselelerin hal olacağını söylediklerinden bahsederek durumla ilgili kararını şu şekilde

⁴⁴¹ Nur, a.g.e., s. 182.

⁴⁴² Mustafa Budak, (2002), *İdealden Gerçeğe*, İstanbul: Küre Yayınları, s. 348.

açıklamaktadır:’’ Şimdi hallolacak şudur: Fasıla vererek Ankara’ya gelmek ve vaz’iyeti Musul’dan feragatle başlayarak yeni bir sulh imkânı aramaktan hangisi muvafıktır. Ben Musul’dan feragat göstererek sulh aramak fikrindeyim.⁴⁴³

31 Ocak 1923 günü Lozan’dan Ankara’ya gönderilen İsmet Paşa, Rıza Nur ve Hasan Bey imzalı telgrafta, barışa varabilmek için Musul konusunda İngilizlerle bir antlaşma zemini bulmanın zaruri olduğu söz edilir ve bunun için üç yol olduğu söylenir. Bunlardan ilki ve heyet tarafından kabul göreni meseleyi İngiltere ve Türkiye arasında halletmektir. İkinci olarak meselenin Milletler Cemiyeti’ne götürülmesi vardır. Üçüncü çözüm ise başka bir hakemin kabul edilmesidir.⁴⁴⁴

Türk heyetinin, İtilaf Devletlerinin Türk-Irak sınırının Milletler Cemiyetince tespit edilmesi konusundaki teklifini imza etmeyi reddetmesi üzerine Lozan’da görüşmelere ara verilecek, heyetler ülkelerine geri dönecekler, daha sonra yapılan davet üzerine Nisan ayında görüşmeler tekrar başlayacak ancak görüşmelerin ikinci bölümünde İngiliz Heyetine Lorda Curzon yerine İngiltere’nin İstanbul Yüksek Komiseri olan Horace Rumbold başkanlık edecektir.

4 Şubat günü Curzon’un ayrılmasıyla Konferans kesintiye uğramıştır. Konferansın kesintiye uğraması Türkiye’de büyük bir endişe ile karşılanmış ve herhangi bir barış antlaşmasının imzalanmamış olması savaş ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Bu durumu İsmet Paşa’nın 6 Şubat tarihli telgrafında görmek mümkündür; bu telgrafta İsmet Paşa hükümete 3 teklifte bulunmaktadır: 1. Orduyu maddeten ve ma’nen kavi (kuvvetli) ve hazır bulundurmak. 2. Memlekette barış olmadı diye endişe gösterilmesine kesinlikle izin vermemek. 3. İngilizlerle hiçbir noktada çatışmaya sebep olmamak. Bu son maddede İsmet Paşa’nın Musul’a karşı bir askeri harekât ihtimalinden korktuğu anlaşılmaktadır.⁴⁴⁵

Konferansa ara verilmesinin ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde 27 Şubat ile 4, 5 ve 6 Mart günlerinde Musul meselesiyle ilgili hararetli tartışmalar yaşanmıştır.

Lozan Konferansı boyunca, Türkiye’nin diğer meselelerin baskısıyla ve o günkü şartlar göz önüne alındığında manevra alanının kısıtlı olduğu görülmektedir. Mustafa Kemal’in meseleye karşı tutumuna bakıldığında ise o, Musul’un daha 1918

⁴⁴³ Nur, a.g.e., ss. 384-385., ayrıca bkz. Şimşir, (1990), a.g.e., ss. 449-450.

⁴⁴⁴ Şimşir, (1990), a.g.e., s. 469.

⁴⁴⁵ Armaoğlu, a.g.e., ss. 133-134.

yılında İngiltere'ye teslim edilmesinden, o sırada Musul'u elinde tutan Ali İhsan Paşa'yı askeri yanlışlarından ötürü sorumlu tutmaktadır.⁴⁴⁶ Mustafa Kemal 27 Şubat 1923 günü TBMM'de Musul konusunda yapılan gizli celsede, Bitlis mebusunun Musul'un Misak-ı milli sınırları içinde olup olmadığını sorması üzerine yaşanan tartışmalara, şu şekilde cevap vermiştir:

Musul meselesi'nin hallini muharebeye girmemek için bir sene sonraya talik etmek demek, ondan sarf-ı nazar etmek demek değildir. Belki, onun istihali için daha kuvvetli alabileceğimiz bir zaman intizardır.

Fakat bugün Musul meselesini halletmek istediğimiz vakit, bu meselede karşınızda yalnız İngiliz değil; Fransız, İtalyan, Japon ve bütün Dünya'nın düşmanları vardır. Yalnız karşı karşıya kaldığımız zaman, İngilizlerle karşılaşacağız....

Musul meselesini bugün halledeceğiz; ordumuzu yürüteceğiz. Bugün alacağız dersek bu mümkündür. Musul'u gayet kolaylıkla alırız. Fakat Musul'u aldığımızı müteakip, muharebenin hemen hitam bulacağına kani olamayız...⁴⁴⁷

Irak Yüksek Komiseri Dobbs, Musul meselesiyle ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır: "Türklerin Musul'la ilgili kararlılıklarının temelinde, İngiltere'nin, denetimi altındaki Kürt bölgelerine özerklik vereceği ve bunun da Türkiye'deki Kürtleri aynı yönde isteklere yönelteceği endişesi vardır. Eğer Türklere bu endişelerini giderici yönde güvence verilmesi yoluna gidilirse, Türklerin yumuşamaları sağlanabilecektir." İngiltere Dışişleri Bakanlığı ise, Türkiye'ye Dobbs'un önerdiği şekilde bir güvence verilmesi halinde, konunun Milletler Cemiyeti'nde yapılacak görüşmelerde İngiliz tezinin temelini oluşturacak etnik ve dinsel azınlıkların durumları konusundaki inandırıcılıklarını kaybedeceklerinden Dobb's'un önerisinin kabul edilemez olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁸ Aslında, İngiliz Dışişleri'nin öneriyi geri çevirmesinin ifade edilemeyen bir başka nedeni daha vardı. O da Dobbs'un saptamalarının bütünüyle gerçeği yansıtmıyor olmasaydı. Dobbs farkına varmadan tamı tamına İngiltere'nin uzun vadeli bölge politikasını tanımlıyordu.⁴⁴⁹

⁴⁴⁶ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 287.

⁴⁴⁷ Kazım Öztürk (1993), *Türk Parlamento Tarihi TBMM- II. Dönem 1923-1927*, (I. C), Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No:1, ss. 47-48.

⁴⁴⁸ Kaymaz, a.g.e., ss. 335-336.

⁴⁴⁹ A.g.e., s. 336.

5 Mart tarihinde T.B.M.M’de yapılan görüşmede söz alan İzmit mebusu Sırrı Bey, daha o günlerden günümüzü görerek Mezopotamya’da yaşanacak hikâyeyi, İngilizlerin selefini hesap edememek kaydıyla şu şekilde anlatmaktadır:

İngilizler bu kıtayı yalnız bir menba-ı varidat olarak istifade emeli ile ellerinde bulundurmak istemiyorlar. İslam memleketlerinin ortasında ikinci itilaf menbaı ihdas etmek istiyorlar. Orada güya evsaf-ı milliyeyi haiz bir Kürt Hükümeti teşkil ettiğini gösterir göstermez yarım komşumuz bulunan İran’ın tahtı idaresinde bulunan Kürtlerin buraya iltihakları için burada teşvikatta bulunacaklardır. Onu itmam ettikten sonra ve belki ondan evvel bizimle beraber çalışan ve bizimle beraber şimdi bu uğurda evlatlarını feda eden Kürtlerin dahi oraya iltihakına çalışacaktır.⁴⁵⁰

6 Mart tarihli T.B.M.M oturumunda söz alan Erzurum Milletvekili Durak Bey; büyük fedakârlıklara kazandığımız Milli Mücadelenin ardından Lozan’da elde edilen sonucun orantılı olmadığını vurgulayarak Musul meselesi hakkında; “Musul gayet mühim bir meseledir. Bendeniz, bugün harbin Çanakkale’sini ne kadar mühim görüyorsam, Türkiye için Erzurum’u, Kars’ı nasıl görüyorsam, Musul’u da o kadar mühim görüyorum. Çünkü orada bir Kürdistan hükümeti teşekkül etmiştir.”⁴⁵¹ diyerek İngiltere’nin, para ve propagandayı kullanarak, bu hükümet vasıtasıyla bütün Ortadoğu’yu karıştırabileceği tehlikesine dikkat çekmiş ve bu sebepten Musul sorununun ileriye ertelenmeyip bir an evvel çözülmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴⁵² Durak Bey bu konuşmasında ısrarla Şarktaki kötü idareyi dile getirmekte ve bu kötü idarenin İngiliz kontrolünde kurulacak bir Kürt Devleti ile Türkiye topraklarında bir felakete sebebiyet verebileceğine işaret etmektedir.

Amerikan delegasyonunun 2 numarası ve Lozan Konferansının ikinci döneminde Amerikan Baş delegesi, daha sonra Cumhuriyet döneminin ilk Amerikan Büyükelçisi Joseph C. Grew, anılarının 3 Ocak 1923 günlüğünde, Musul üzerindeki mücadele için şunları yazmıştır: “Sebeplerden biri petrol kaynaklarını ele geçirmek olmakla beraber, asıl sebep, Musul’un, gerek İran bakımından, gerek Müslüman ve Doğu milletlerinin bütünlüğü açısından, askeri nitelikli bir anahtar olarak kabul edilmesiydi.”⁴⁵³

⁴⁵⁰ Fahri Çoker, (1994), *Türk Parlamento Tarihi TBMM I. Dönem*, (II. C), Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No:5, s. 726

⁴⁵¹ Çoker, a.g.e., s. 775.

⁴⁵² Armaoğlu, a.g.e., s. 148.

⁴⁵³ A.g.e., s. 124.

Venizelos ise aynı günlerde Türkiye'nin, Musul konusunda kuvvet kullanmasını kışkırtır açıklamalarda bulunarak, Türk kuvvetlerinin Trakya'dan güneye alınmasını sağlamayı ve böylece Yunanistan'ın Doğu Trakya'yı tekrar ele geçirmesini planlamaktadır.⁴⁵⁴

26 Haziran 1923 günü yapılan oturumda Horaca Rumbold Türk-Irak sınırı ile ilgili olarak Türk ve İngiliz Temsilci Heyetlerinin görüş birliğine vardıklarını söylemiştir. Rumbold'a göre:

Türkiye ve Irak arasındaki sınır, işbu antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten başlayarak dokuz aylık bir süre içerisinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır. Öngörülen süre içinde iki Hükümet arasında antlaşmaya varılamazsa antlaşmazlık Milletler Cemiyeti Meclisine götürülecektir. Sınır çizgisi konusunda kararı beklerken, Türk ve İngiliz Hükümetleri, kesin geleceği (kaderi) bu karara bağlı olan toprakların şimdiki durumunda bir değişiklik yapacak nitelikte hiçbir askeri ya da başka bir harekette bulunmamayı karşılıklı olarak yükümlenirler.⁴⁵⁵

Lozan Konferansında, Musul meselesinin ileri bir tarihe atılarak, konunun Milletler Cemiyeti tarafından karara bağlanması şeklinde alınan karar, bir görüşe göre Curzon'un çok istediği bir sonuç olmuştur. Çünkü Curzon, barışın temininde Musul'u önemli bir engel olarak görmektedir. Musul meselesi yoluyla Türklerin petrol meselesini gündeme getirerek İngiltere'yi sömürgecilikle suçlamak için Musul hakkındaki görüşmelerin iyi bir fırsat olacağından endişe eden Curzon, bu konu hakkında yapılan bileşimlerin iki heyet arasında baş başa çoğu zaman otel odalarında görüşülmesini sağlamıştır. Diğer bir görüşe göre Türk Hükümeti Musul'u silah zoruyla kurtarmayı aklına koymuştu. Onlar için takip edilecek en iyi politika barış antlaşmasının bir kere imzalanması ve İngiltere'nin itilafta yalnız kalmasıdır.⁴⁵⁶

Lozan Antlaşması günlerinde Avusturya'nın Ankara Büyükelçiliğinde görevli Bischoff'un, Musul meselesinin Lozan Antlaşmasından çıkarılarak ileri bir tarihe atılması konusundaki yorumu şu şekildedir:

⁴⁵⁴ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 288.

⁴⁵⁵ Seha, L. Meray, (1969), *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Takım II (C. I) Kitap I, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 338, ss. 178-179.

⁴⁵⁶ Öke, (1992 b), a.g.e., ss. 106-107.

Musul meselesi, Lozan görüşmelerinden çıkarıldı ve ileride iki devlet arasında doğrudan doğruya yapılacak müzakerelere havale edildi. Bununla, Musul, Türkiye için kaybolmuştu. Çünkü Lozan'daki umumi hesaplaşmada, taktik şartlar çok daha kendi lehine olduğu halde halletmediği bu meseleyi, Türkiye, İngiltere ile tek başına kalarak nasıl halledebilirdi ki? Kaldı ki, Musul üzerinde İngiliz İmparatorluğu'nun önemli menfaatleri birikmiş bulunuyordu.⁴⁵⁷

⁴⁵⁷ Süleyman Kocabaş, (2003), *İngiliz Tuzağı Osmanlı'nın Yaşatılması ve Yıkılmasında İngiltere'nin Rolü 1783-1923*, İstanbul: Vatan Yayınları, s. 280.

VI. BÖLÜM: LOZAN KONFERASI SONRASI FAALİYETLER

6.1. HALİÇ KONFERANSI

Lozan görüşmelerinde Musul sorunu ve Irak sınırının tespiti bir neticeye bağlanamamış ve sorunun dokuz aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yolu bulunması öngörülmüştü. Türkiye ve İngiltere arasında yapılacak olan görüşmelerden ilki İstanbul'da düzenlenen Haliç Konferansı ile gerçekleştirildi. 19 Mayıs 1924 tarihinde başlayan konferansta Türk tarafı temsil eden Ali Fethi (Okyar) Bey'e Hükümetçe verilen talimat, Süleymaniye, Kerkük ve Musul'un kendilerine bırakılması, buna karşılık petrol konusunda ortaklık kurulmasını önermesi şeklindedir.⁴⁵⁸ Fethi Bey, Konferans'ta Lozan'da belirtilen Türk tezlerinin belli ölçüde bir tekrarını yapmıştır. Buna ek olarak, Musul'un yabancı yönetimi altında bulunması halinde, güney sınırının Türkiye için artık güvenilir olamayacağını, Musul, Süleymaniye ve Kerkük'ten kuzeye doğru uzanacak siyasi kışkırtıcılığa karşı koymak için Türkiye'nin kendi kalkınmasına ayıracağı kaynaklarının bir bölümünü savunma önlemleri için kullanması gerekeceğini belirtmiştir.⁴⁵⁹

İngiliz Hükümetinin temsilcisi Percy Cox (Irak'ın Yüksek Komiseri), antlaşmanın Milletler Cemiyeti'nde çözümünden yanadır. İstanbul'da bir antlaşmaya varılamayacağını bildiği için Cox, Lozan'dan da ileri giderek, Beytüşşebap bölgesinin Irak'a göç eden Nesturilere verilmesini isteyerek uzlaşma zeminini tamamen ortadan kaldırmıştır. Bu durumda 5 Haziran'da görüşmelere son verilmiştir.⁴⁶⁰ Böylelikle İngilizler Musul'un Milletler Cemiyetinde çözüme kavuşması konusundaki ısrarlarını hayata geçirmek üzere akıllıca bir adım atmışlardır. İngilizlerin bu yaklaşımlarındaki diğer bir amaçsa, Musul haricinde toprak talebinde bulunup daha sonra bundan vazgeçer gibi görünüp, Musul'u sağlama almak planı olmuştur.⁴⁶¹

Konferansı değerlendiren İstanbul'daki İngiliz İşgüderi Nevville Henderson Türkiye'nin soruna yaklaşımı ile ilgili olarak şunları söylemiştir: Konferans

⁴⁵⁸ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 290.

⁴⁵⁹ A.g.e., s. 291

⁴⁶⁰ Kurubaş, a.g.e., s. 146.

⁴⁶¹ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 292.

süresince Misak-ı Milli ne Türk tarafı ne de basın tarafından ağza alınmamış ve Pan-İslamist eğilimli Tevhid-i Efkâr gazetesi dışında kalan tüm basın, İngiltere'ye karşı olağanüstü ılımlı bir tutum sergilemiştir. Türkiye tarafından Musul'da status quo'nun çiğnendiğine dair verilen protesto notası bile basına yansımamıştır. Buna karşılık, İtalyanların Sicilya ve Rodos'a yığınak yaptıklarına dair, Türkiye ile alakası tartışmalı savlar basında geniş yer bulmuştur. Henderson'a göre bu tutum hükümetçe yönlendirilmediyse bile desteklenmişti. Bunu halkın ilgisini Musul sorunundan uzaklaştırma çabası olarak yorumlayanların bulunduğu dikkat çeken Henderson, Ankara'nın içte ve dışta zor bir oyun oynadığı kanısındaydı. Ona göre, aralarında İsmet Paşa'nın da bulunduğu birçok yönetici, Türkiye'nin yalnız kalamayacağını düşünüyor ve bu bağlamda İngiliz dostluğunu gerekli görüyorlardı. Bunlar için asıl önemli olan Musul değil, İngiltere ile açık çatışmaya girmemektir.⁴⁶² Karabekir'in kitabında Henderson'un görüşlerine ters bir takım bilgilere ulaşmak mümkündür. Karabekir, Mustafa Kemal ve Fethi Okyar ile birlikte oldukları bir toplantıda Gazi'nin, Haliç Konferansında Fethi Bey'in siyasi olarak başarılı olamadığını, sıranın Karabekir'e geldiğini, bu meseleyi askeri yolla halledeceğini söylemesi üzerine; Karabekir İngilizlere harp açmanın felakete yol açacağını söyler. Bu durumda İtalyan tehlikesine de işaret eden Karabekir Hilafetin kaldırılmış olmasının da böyle bir durum için olumsuz bir etki yapacağını bildirir. Karabekir, 30 Nisan 1924 günü İsmet Paşa'yı ziyaretinde aynı konunun bir kere de İsmet Paşa tarafından kendisine teklif edilmesi üzerine, Gazi'ye yaptığı açıklamalara ek olarak, konunun barış yolu ile halledileceğine dair Milletler Meclisine gidileceğini Meclis'in de bunu kabul ettiğini bu durumunda savaşa girmenin Türkiye'yi uluslararası alanda zor durumda bırakacağını söylemiştir. Ayrıca Yunanlıların da böyle bir durumda Trakya'yı işgal etmek üzere can atacaklarını iddia etmiştir.⁴⁶³

İngilizlerin Haliç Konferansında görünürde Nesturiler için talep ettikleri Beytüşşebap, konferansın ardından kısa bir süre sonra Nesturi ayaklanmasına sahne olmuştur. İngilizler tarafından, Türklerin Musul konusundaki ısrarını kırmak üzere örgütlenen Nesturiler, Kürtlerinde katıldığı bir ayaklanma gerçekleştirmişlerdir.

⁴⁶² Kaymaz, a.g.e., s. 359.

⁴⁶³ Karabekir, a.g.e., s. 142, 143, 150.

6.1.1. Nesturi Ayaklanması

Lozan Antlaşması imza edildikten sonra, Türkiye status qua'ya titizlikle uymasına rağmen, İngiltere aynı duyarlılığı göstermeyerek, Süleymaniye'ye karşı düzenlediği operasyonla Seyh Mahmud'u bölgeden uzaklaştırmayı ve de facto sınırın kendi tarafındaki bölümünde mutlak denetimi sağlamayı amaçlamıştır. İngiltere'nin, Haliç Konferansı'nda Hakkâri'nin bir bölümünü talep etmesi, aslında siyasi bir manevra olmasına rağmen yine de Milletler Cemiyetince Hakkâri'nin Irak'a verilmesi tehlikesini ortaya çıkarmıştır. İngilizlerin Asurîleri sürekli olarak silahlandırmaları ve askeri eğitim vermeleri de Hakkâri konusunda Türk tarafını endişeye sevk etmiştir.⁴⁶⁴ Bu gelişmeler altında bölgede tırmanan kriz bir ayaklanmanın çıkmasıyla neticelenmiştir.

1925 yılına kadar İran ve Irak'ta İngiltere adına çeşitli görevlerde bulunan ve aynı yıl Türkiye ve Irak arasındaki sınır sorununu incelemek üzere görevlendirilen Milletler Cemiyeti Komisyonunda irtibat subayı olan C. J. Edmonds, Hıristiyan Nesturiler hakkında şunları yazmaktadır: "Hakkâri Vilayeti'nin dağlık kesimlerinde yaşayan ve genelde Asurîler olarak bilinen Hıristiyan Nesturiler, savaşçı dağlılardır. Bölgede bulunan Rus işgal birliği kumandanının kışkırtmasıyla 1916 yılının ilkbaharında Türklere karşı ayaklanmışlardır. Ancak Rusların geri çekilmesiyle onları tabi oldukları hükümetin misillemesine maruz bırakmıştır.... Bu insanlar İngiliz himayesinde sınırı geçerek Musul Vilayeti içerisinde bulunan Bakuba'da büyük bir kampa yerleştirilmişlerdir. 1919-23 yılları arasında 7-8 bin kadar Nesturi fiili bir Türk otoritesi bulunmayan sınırın diğer tarafındaki Güney Hakkâri'ye tekrar yerleşmişlerdir. Sınırı geçemeyenlerin büyük bir bölümü ise Irak toplama birliklerine asker olarak alındılar."⁴⁶⁵

İngilizler, Nesturiler ile ilgili olarak izledikleri politikadan birden fazla çıkar elde etme gayreti içerisinde olmuşlardır. Başlangıçta Nesturileri askeri bir güç olarak kullanmışlardır. Haliç Konferansında Hıristiyan bir azınlık olan Nesturiler için Hakkâri'yi isteyerek kendi kamuoyunun sempatisini elde etmeyi planlarken diğer taraftan da Musul'la ilgili olarak bir takım kazanımlar elde etme çabasında olmuşlardır.

İngilizler vasıtasıyla bölgede tırmanan gerilime bir son vermek üzere Türkler tarafından aranan fırsat 7 Ağustos 1924 günü ortaya çıkmıştır. Çölemerik'ten Çal'a

⁴⁶⁴ Kaymaz, a.g.e., s. 397.

⁴⁶⁵ C. J. Edmonds, (2003), *Kürtler, Türkler ve Araplar*, (çev. Serdal Şengül, Serap Rüken Şengül), İstanbul: Avesta Basın Yayın, ss. 501-503.

(Çukurca) gitmek üzere yola çıkan Hakkâri Valisi Halil Rifat Bey, yanında bulunan memurlar ve jandarmalarla birlikte Nesturiler tarafından pusuya düşürülerek esir alınır. Bu olay üzerine Vali'yi kurtarmak üzere harekete geçen Türk birlikleri bir iki küçük direniş dışında hiçbir güçlkle karşılaşmadan ilerleyerek Hazil Çayı'nı geçmelerinden sonra İngiliz Hava Kuvvetleri (RAF) tarafından etkili saldırılara maruz kalmışlardır. Buna rağmen ilerleyişini sürdüren Türk Birlikleri 8 bin Asurî'yi sınırın İngiliz tarafına sürmüşlerdir.⁴⁶⁶

Nesturiler tarafından gerçekleştirilen bu isyanın Kürt milliyetçilik hareketi ile olan bağlantısına gelindiğinde, Türkiye tarafından İngilizlere karşı faaliyetleri desteklenen Mahmud Berzenci, kaçak olarak yaşadığı İran'dan 7 Eylül'de gelerek Türklere destek vermek üzere Süleymaniye'ye saldırı düzenledi. Bunun sonucu olarak İngilizler kenti ancak iki ay sonra yoğun bombardımanla tekrar ele geçirebildiler.⁴⁶⁷ Türkiye topraklarında faaliyet yürüten ve henüz emekleme aşamasında olan Azadi⁴⁶⁸ Örgütü de Nesturilerin çıkardıkları bu ayaklanmaya tartışmalı şekilde bir yanlış anlama sonucu katıldığı iddia edilmiştir.⁴⁶⁹ Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bir bölge olan Hakkâri'nin Nesturiler tarafından yurt yapılması üzere çıkan bir isyana Kürt örgütü Azadi'nin katılması örgütün yönetici kadrosunu kaybetmesine sebep olmuştur.

Haliç Konferansında herhangi bir ilerleme kaydedilemeyen Musul meselesi Nesturi isyanının ardından Türklere ve İngilizlere arasındaki durumun daha da gerginleşmesiyle Milletler Cemiyetine havale edilmiştir.

6.2. MİLLETLER CEMİYETİ İNCELEME KOMİSYONU

Milletler Cemiyeti Meclisinde 20 Eylül 1924 günü başlayan toplantıda İngiliz görüşünü dile getiren Adalet Bakanı Lord Parmoor, sorunun Musul'un geleceği değil Türk-İrak sınırının saptanması olduğunu ileri sürmüştür. Sınır sorununun ise hiçbir zaman plebisitle çözümlenemeyeceğini bunun bir askeri sorun olduğunu söylemiştir. Türk tarafını temsil eden Fethi Bey ise Musul'a Milletler Cemiyetince gönderilecek

⁴⁶⁶ A.g.e., s. 504.

⁴⁶⁷ Hıdır Gökteş, (1991), *Kürtler İsyan-Tenkil*, İstanbul: Alan Yayıncılık, ss. 47-48.

⁴⁶⁸ Azadi, önceki yıllarda kurulan Kürt örgütlerinden farklı olarak çekirdek kadrosunu aristokrat ve aydınların oluşturduğu bir örgüt değildir. Azadi'nin kuruluşunda Aşiret mektebi mezunu Albay Cibranlı Halit Bey ve milletvekili Yusuf Ziya Bey yer almışlardır. Daha önceki örgütlere benzer bir şekilde kadrosunda Nakşibendî Şeyhi Said Efendi de bulunmaktadır. Kurubaş, a.g.e., ss. 144-145.

⁴⁶⁹ A.g.e., s. 147.

bir heyetin halkın duygularını hakkıyla saptayamayacağını, en iyi çarenin plebisit olduğunu ve bunun sonuçlarını kabul etmeye hazır olduklarını belirtmiştir.⁴⁷⁰

Milletler Cemiyeti 30 Eylül 1924'de Musul sorununu inceleyecek bir komisyon kurmaya karar verdi. Komisyon ilgili devletlerle yazışarak, gerekli gördüğü belgeleri sağlayacak ve isterse yerinde soruşturma yapacaktır. Gerek Türkiye gerekse İngiltere Komisyon'a yardımcı niteliğinde müşavirler atayabileceklerdi. Meclis kararında ayrıca, tarafların Meclis'çe verilecek kararı önceden kabul ettikleri belirtildi ve bu süre içinde statükoyu değiştirecek askeri harekâtlardan kaçınmaları istendi.⁴⁷¹ Üç kişilik komisyonda Belçikalı emekli bir Albay, İsveçli bir diplomat ve eski Macar Başbakanı bulunmaktaydı. İncelemenin kış mevsimine denk gelmesi, bunun bahara ertelenmesini gündeme getirdi. Ancak Dobbs incelemenin hemen yapılmasında ısrar ederek Komisyonun İngilizler için sakıncalı görülen yerlere hava koşullarını bahane ederek götürmemeyi planlıyordu.⁴⁷²

Komisyonun isteği üzerine taraflar heyete katılmak üzere birer 'muavin aza' tayin etmişlerdi. Türklerin muavin azası Diyarbakır ve havalisi eski Ordu Müfettiş-i Umumisi Cevad Paşa'ydı. Türk heyetinde uzman olarak görevli bulunan Nazım ve Fettah Beyler ise Dobbs tarafından aslen Musul'lu olmaları ve Irak Hükümeti tarafından arandıkları, itilafli araziye gittiklerinde barış ve düzeni bozacakları iddiası ile tartlarını talep edilmiştir. İngiliz istihbarat raporlarına göre Fettah Bey, Şeyh Mahmud'un kayınbiraderidir ve 1921 Süleymaniye ayaklanmasında yer almıştır.⁴⁷³

İnceleme Komisyonu, yanlarında Şam'da ekibe katılmış olan Türk Heyeti ile birlikte 16 Ocak 1925 tarihinde Bağdat'a gelmiştir.⁴⁷⁴ Komisyonun gelişinden kısa bir süre önce Bağdat'tan ülkenin her tarafında ulusal savunma komiteleri kurulmasını emreden bir malumat gelmiştir. Bu komiteler halkın vatanseverlik duygularını harekete geçirmek, düzenlenen gösteriler, yürüyüşler aracılığıyla ulusun bir bütün olduğu ve topraklarını sonuna kadar savunma yönünde kararlı olduğunu göstermeyi amaçlamaktaydı. Ancak komisyon yaptığı incelemelerde bu insanlara tercihlerinin ne olduğunu gizli bir şekilde sorduğunda, yüksek sesle ifade ettiklerinin aksine sıklıkla

⁴⁷⁰ Kürkçüoğlu, a.g.e., ss. 293-294.

⁴⁷¹ Raif Karadağ, (2003), *Musul Raporu*, İstanbul: Emre Yayınları, ss. 37-38.

⁴⁷² Kaymaz, a.g.e., s. 428.

⁴⁷³ PRO, FO.371/10117E6011/6011/65,11.7.1924'den aktaran, Öke, (1992 b), a.g.e., ss. 147-148.

⁴⁷⁴ Karadağ, a.g.e., s. 41.

Irak'ı değil Türkiye'yi tercih ediyorlardı.⁴⁷⁵ Bu cümleleri sarf eden İngiliz Binbaşı Milletler Cemiyeti'nin İnceleme Komisyonu'nda irtibat subayı olan Edmonds'tur.

Komisyon kendi arasında belirlediği çalışma yöntemine göre, üyelerince belirlenen yerlere, önceden hazırlık yapılmasına olanak vermeyecek biçimde habersiz ziyarette bulunulması kararlaştırıldı. Ancak İngilizler bu yönteme karşı çıkarak, güvenlik açısından her alt komisyona bir polis birliği sağlanması ve alt komisyonların gidecekleri yerlerin yerel makamlara önceden bildirilmesi gerektiğini savundu. Aynı konu hakkında Komisyonla konuşan Dobbs, daha da ileri giderek görüşülecek tüm tanıkların isimlerinin önceden İngiliz Müşavirine verilmesini sağlamıştır. Ayrıca Komisyon üyeleri, tanıkların statüleri ve güvenilirlikleriyle ilgili olarak İngiliz müşavirin eleştiri ve önerilerini dikkate alacakları konusunda Dobbs'a güvence vermişlerdir.⁴⁷⁶ İşgal altında bulunan bir ülkede o günlerin şartları altında ve İngiltere gibi kuvvetli bir ülkenin iradesi söz konusu iken bir inceleme komisyonunun ne derecede tarafsız bir ortam içerisinde çalışabileceği Edmonds'un şu satırlarından anlaşılabilir:

Bizi (biz derken birlikte hareket eden İngiliz ve Irak Hükümetlerini kastediyorum) ve Türk delegasyonunu karşılaştırdığımda taktik avantajlar büyük ölçüde bizden yana görünüyordu. Polis de dâhil olmak üzere bütün idare tamamen bizim kontrolümüz altındaydı. Bu sayede nüfusun bütün unsurları veya istediğimiz herhangi bir unsurunu harekete geçirmek üzere baskıda bulunma olanağına ve tezlerimizi inandırıcı bir şekilde savunabilmek için gerekebilecek en son ve en doğru bilgilere sahiptik; ayrıca iddialarımızı sıralayan ve anketteki sorulara verdiğimiz cevapları içeren memorandumu hazırlayanlar ya da hazırlanmasına yardımcı olanlar resmi temsilcinin ve tartışmalı bölgeyi yöneten resmi görevlilerin ta kendisiydi. Türk delegasyonunda bulunanlardan hiç kimse davayı doğrudan hazırlayanlar arasında değildi.⁴⁷⁷

27 Ocakta Musul'a gelen komisyonda Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat (Çobanlı) Paşada bulunuyordu. Aynı gün içerisinde komisyondan birkaç kişi ile birlikte resmi kıyafetiyle kent içerisinde yürüyüşe çıkan Cevat Paşa'ya, önce küçük bir grup Türkiye lehine sloganlar atarak ve elini öpmeye çalışarak eşlik etti. Grup giderek büyüdü ve birkaç dakika içerisinde yüzlerce kişilik bir kalabalığa dönüştü. Polis bunları dağıtmaya çalıştıysa da başarılı olmadı. Bu olayın ardından İngiliz

⁴⁷⁵ Edmonds, a.g.e., ss. 525-526; Kaymaz, a.g.e., s. 432.

⁴⁷⁶ Kaymaz, a.g.e., s. 433.

⁴⁷⁷ Edmonds, a.g.e., ss. 522-523.

yetkililer, komisyonda kendilerine eşlik eden Türklerin dışarı çıkmadan önce kendilerine gezi programları hakkında bilgi vermelerini ve resmi üniforma giymemelerini talep etmiştir.⁴⁷⁸

6.2.1. Komisyonun Kararı

Komisyon incelemeleri sonucu raporunu 16 Temmuz 1925'te tamamlayarak Cenevre'de Milletler Cemiyeti Konseyine sundu.⁴⁷⁹ Rapora göre ihtilafı arazinin taksim edilmemesinde yarar vardı. Bu nedenle Brüksel Hattı⁴⁸⁰ sınır olmalı, bunun güneyi, bölgeyi geliştirme olanağına sahip İngiltere mandasına bırakılmıyordu. 1928 yılında bitecek olan İngilizlerin Irak üzerindeki mandası 25 yıl sürmeli ve ülke idaresinde adaletin icrası ile okullardaki tedrisat için Kürtlerden memur atanarak Kürtçe'nin resmi dil olarak kabul edilmesi sağlanmalıydı. Bunlar olmadığı takdirde Kürtlerin Türkleri tercih edecekleri açıktır. Böyle bir durumda Musul Türkiye'ye terk edilmelidir.⁴⁸¹ Komisyon tarafından alınan kararın diğer bir maddesinde ise tartışmalı bölgenin parçalanması daha adil bir çözüm olarak düşünülürse, komisyon en uygun hattın Küçük Zap'ı izleyen hat olduğunu önermiştir.⁴⁸²

Siyasi tezlerin değerlendirildiği bölümde, aksi resmen beyan edilmedikçe Musul'un hukuken Türk egemenliğinde olduğu belirtilmekteydi. Rapor Musul'un ekonomik açıdan Irak'a, siyasi açıdan Türkiye'ye bağlanması gerektiğini belirtmekteydi.⁴⁸³ Musul Vilayetinin bırakılmadan sonra haksız olarak işgal edildiğini savunan Türk tarafının fikrine katılmayan Komisyon Mondros Mütarekesi'nin 16. Maddesinin bu işgale izin verdiğine karar vermiştir.⁴⁸⁴

⁴⁷⁸ *Milletler Cemiyeti Belgelerinden Musul Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı*, (1991), İstanbul: Med Yayınları, ss. 21-22.

⁴⁷⁹ Öke, (1992 b), a.g.e., s. 153.

⁴⁸⁰ Musul bölgesinde Türkiye ile İngiltere arasında sınır çatışmalarının artması ve gerginliğe yol açması üzerine, Türkiye'nin başvurusuyla, Milletler Cemiyeti Meclisi 29 Ekim 1924'de, gerginliği azaltmak amacıyla 'Brüksel Hattı' adını alan bir çizgiyi geçici bir düzenleme olarak saptadı. Bu çizgi yaklaşık olarak Musul'u Hakkâri'den ayıran eski Vilayet sınıırıydı. Kürkçüoğlu, (1978), a.g.e., s. 295. Brüksel Hattı, 28.10.1924 günü, İsveçli Raportör Branting, Alt Komiteden İspanyol Quinnes de Leon ve Uruguaylı Alberto Guani, Cemiyet Sekreteriyasında çalışan uzmanlar, M.Aveol, M.Mantoux, Yüzbaşı Abraham, İngiltere'nin Milletler Cemiyeti nezdindeki temsilcisi Cecil Hurst, Bağdat Yüksek Komiserliğinde görevli M. Jardine ile İngiliz Dışişleri ve Sömürgeler Bakanlıklarında görevli uzmanların katılımıyla, hiçbir Türk temsilci olmaksızın bir otel odasında belirlenmiştir. Kaymaz, a.g.e., s. 418.

⁴⁸¹ Öke, (1992 b), a.g.e., s. 153.

⁴⁸² Edmonds, a.g.e., s. 562.

⁴⁸³ Öke, (1992 b), a.g.e., s. 157.

⁴⁸⁴ Kaymaz, a.g.e., s. 467.

Milletler Meclisi'nde 3 Eylül'de görüşülmeye başlayan Komisyon raporu hakkında İngiltere Sömürgeler Bakanı Mr. Amery yaptığı konuşmada, 1928 yılında dolacak olan İngiliz-İrak antlaşmasının daha uzun bir süre için yenileneceğini ve Kürtlerin hakkına zaten uyulduğunu fakat bundan sonra bu konuda daha etkili tedbirler alınacağını bildirerek, Komisyonun, Musul'un Irak'a bırakılması için öne sürdüğü iki şartı da kabul ettiğini bildirmiştir. Türkiye adına konuşan Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Bey ise Türk görüşlerini tekrar ettikten sonra, Kürt unsuruyla Türkler arasında ayırım gözetilmesini eleştirerek, İngiltere'yi şu şekilde suçlamıştır: "Korumak gerekçesiyle ulusal bir unsuru ayırmak için izlenen amacı bir türlü anlayamıyorum. Bu amaç Kürtlerin ufak bir bölümünü elde bulundurarak, bunları Kürt çoğunluğuna sahip ülke (Türkiye) aleyhinde kullanmak mıdır?"⁴⁸⁵ Tefik Rüşti Bey, Türk Hükümeti'nin Ulusal bir parçası olan Musul'un hangi nedene dayanarak kendisinden ayrılmak istendiğini anlayamadığını söyledi. Milletler Cemiyeti'nin Sevr Antlaşmasının manda'ları düzenleyen 94-99. maddelerini tanımadığına; Milletler Cemiyeti Antlaşmasının 22. maddesine göre, ancak üzerinde bir devletin egemenlik yetkisi bulunmayan bir toprak parçasına uygulanabilir olduğuna; Türkiye'nin Musul Vilayeti üzerindeki egemenlik yetkisinin hukuksal olarak sürdüğü ise Komisyon raporunda belirtildiğine göre, Milletler Cemiyeti Konseyi hangi hukuksal dayanakla söz konusu toprağı yabancı bir devletin manda'sına verecekti? Komisyon, bir yandan Musul üzerinde Türk egemenliğinin sürdüğünü söylerken, diğer yandan vilayette İngiliz mandasının uygulanmasını isteyerek yetkisini aştığını söylemiştir.⁴⁸⁶

Tefik Rüşti Bey'in ardından tekrar söz alan Amery, Musul Vilayetinde yaşayan Kürt nüfusun halen sahip olduğu özerkliği daha da genişletmeye hazır olduklarına dair görüşünü yineleyerek, Türkiye'nin bu konuda hiçbir beyanda bulunmadığını hatırlatıp, Türk Hükümetinin, Türkiye içinde yaşayan Kürt nüfusu için böyle bir güvence verip vermeyeceğini sormuş, Şeyh Sait Ayaklanmasına da gönderme yapmıştır.⁴⁸⁷

İnceleme Komisyonu'nun raporu ve Milletler Cemiyeti Konseyi'nin bu rapor üzerine vereceği karar beklenirken, diplomatik girişimler de devam etmiştir.

⁴⁸⁵ Kürkcüoğlu, a.g.e., s. 297.

⁴⁸⁶ Kaymaz, a.g.e., ss. 511-512.

⁴⁸⁷ A.g.e., s. 512.

Fransa'nın Ankara Temsilcisi General Mougin ve Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Suritz, Türk Hükümeti'ni, Musul'a askeri müdahalede bulunması için cesaretlendirmekte ve bu konuda yardım tekliflerinde bulunmaktaydılar. Ocak 1925'te İngiliz Dışışleri Bakanı Austen Chamberlain ile görüşen Londra Büyükelçisi Zekai Bey, sorunun Milletler Cemiyeti'nin kararını beklemeden iki ülke arasında çözümlenmesini önerdi. Türkiye'nin, Kürtlerin bölünmesini kabul edemeyeceğini bildirerek, Musul'un Türkiye'ye bırakılması karşılığında İngiltere'nin ekonomik çıkarlarının tanınmasını, petrolün İngiltere tarafından işletilmesini ve Türkiye'nin, Irak'ın toprak bütünlüğünü garanti etmesini önerdi. Chamberlain, bu teklifleri reddederek, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'nin vereceği kararlara uymaması halinde bunun İngiltere'ye ve Dünya görüşünü yansıtan bir kuruma karşı gelmek olacağını, bunun da ciddi sonuçlar doğuracağını söylemiştir.⁴⁸⁸

Bilindiği gibi raporun ardından Türkiye bir yandan itirazlarda bulundu, öte yandan Londra'yı protesto etti. Karşılıklı suçlamalar sorunun 19 Eylül 1925'te La Haye Adalet Divanı'na gitmesine kadar sürdü. Adalet Divanından istenen istişari mütalaa Milletler Cemiyeti Konseyinin sorduğu hususla ilgiliydi ve bu hukuki soruna karşı Divan verdiği yanıtta, Lozan Antlaşmasındaki ilgili hükümden dolayı Konsey kararının taraflar için zorlayıcı olduğunu, kararların oybirliği ile alınması lazım geldiğini ve fakat tarafların oylamaya katılmaması gerektiğini bildirdi.⁴⁸⁹

Milletler Cemiyeti Konseyi, Musul sorunu ile ilgili incelemenin, başkanlığını İsveç Temsilcisi olan Ötsen Unden'in yaptığı ve İspanya ve Uruguay temsilcilerinden oluşan bir alt komite bünyesinde sürdürülmesine karar verir. Komite Başkanı Unden için önemli olan Musul halkının gerçekte ne istediğidir ve ona göre raporda bu konuda kuşku yaratan çelişkili ifadeler vardır. Unden'e göre halkın isteği belirlenemediğine göre bu açıdan bir karar vermek imkânsızdır. Bir yandan Musul Vilayeti üzerinde hukuki olarak Türk egemenliği sürmektedir ve Türk egemenliği altında olan bir toprak parçası üzerinde manda süresinin uzatılmasını teklif eden bir rapora göre karara varmak hukuksal açıdan mümkün değildir. Unden'e göre tek çözüm raporda yer alan tartışmalı arazinin Küçük Zap sınır kabul edilerek bölünmesidir. Ancak ilerleyen günlerde alınan Konsey kararı aşığıda da göreceğimiz

⁴⁸⁸ A.g.e., ss. 498-500

⁴⁸⁹ League of Nations, Category V (1925) Assembly, Council, Circular Letters 33/7, C. 708 M. 257, 1925 V. 23.11.1925 Cenevre'den aktaran, Öke, (1992 b), a.g.e., s. 163.

gibi Küçük Zap'ı değil Brüksel Hattını esas almıştır. Bu kararda İnceleme Komisyonu'nun Macar üyesi Teleki'nin etkisi olduğu rivayet edilmiştir.⁴⁹⁰

Konsey 16 Aralık 1925 tarihinde yaptığı toplantıda üçlü komisyonun raporunu esas alarak Brüksel Hattının güneyini Irak'a, kuzeyini Türkiye'ye bıraktı. Ayrıca Irak'ta 25 yıllık bir İngiliz mandası kurulmasını ve Kürt halkının gelişmesi için kültürel, idari, eğitsel ve sosyoekonomik tedbirler alınmasını hükme bağladı.⁴⁹¹ Kararda özetle şöyle denilmekteydi:

Altı ay içinde, bu şartın yerine getirildiği, Meclis'in bilgisine sunulduğu takdirde, Meclis, bu kararın kesinleştiğini ilan edecek ve sınır çizgisinin belirlenmesi için gerekli tedbirleri gösterecektir.

İngiltere Hükümeti, Mandater Devlet olarak, Kürt Halkı için Soruşturma Komisyonunca öngörülen mahalli yönetime ilişkin güvenceleri aldığını gösteren yönetsel tedbirleri, Meclis'e sunmaya çağırılır.⁴⁹²

Lozan'dan bu yana devam eden Musul Sorununa Milletler Cemiyeti, Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ile İngiltere ve Irak Hükümetleri açısından çözüm bulunmuş oluyordu. Ancak bunun etkinlik kazanabilmesi için, Türkiye'nin bu kararı kabul etmesi gerekiyordu. Türkiye'nin bu konudaki direnci kısa bir süre devam ettikten sonra aşağıdaki sebeplerle sona ermiştir.

6.2.2. Komisyon Kararına Türkiye'nin Yaklaşımı

4 Mart 1925 tarihli İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na hazırlanan bir raporda; Türklerin Musul'u oradaki Kürtleri İngiliz denetiminde bırakmamak için almak istediklerini, Musul Kürtlerinin zamanla, İngiliz etkinliğinde bağımsız bir "Kürdistan" fikrinin çekirdeğini oluşturabileceğini, böyle bir Kürt Devletinin ise şimdi Türkiye'nin yönetimi altında bulunan bazı toprakları elde etmek isteyebileceğini, bunu yapmasa bile, Türkiye'deki Kürtlerin Türk Hükümetine karşı hoşnutsuzluğunun temelini oluşturabileceğini yazmaktadır.⁴⁹³ Yine aynı yıl İngiltere'nin İstanbul'da bulunan Büyükelçisi Lindsay'in Dış İşleri Bakanlığına gönderdiği bir telgrafta Türklerin,

⁴⁹⁰ Kaymaz, a.g.e., ss. 514-515; Edmonds, a.g.e., ss. 562-563.

⁴⁹¹ Kemal Melek, (1983), *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926)*, İstanbul: Üçdal Neşriyat'tan aktaran, Kurubaş, (2004), a.g.e., s. 168.

⁴⁹² Kürkcüoğlu, a.g.e., s. 299.

⁴⁹³ A.g.e., s. 312.

Türk-İngiliz ilişkileri konusunda tek engelin Musul meselesi olduğunu söylemekten bıkmadıklarını belirtmektedir.⁴⁹⁴

Türkiye Musul meselesi konusunda uluslararası arenada yalnız kalmıştır. Özellikle İtalya, Musul bunalımı yıllarında Türkiye için endişe kaynağı olmuştur. İtalya'nın, Sicilya Yarımadasına yaptığı askeri yığınak Türkiye tarafından Anadolu'ya karşı yapılacak bir müdahalenin habercisi olarak algılanmıştır.⁴⁹⁵

Türkiye'nin, Musul meselesiyle uğraş içerisinde olduğu günlerde Doğu ve Güneydoğu illerinde başlayan Şeyh Sait İsyanı, Türkiye'nin Musul tezini zayıflatan bir unsur olarak karşısına çıkmıştır. Bu isyanın başlıca nedenlerinden birisi olan Halifeliğin kaldırılması, aynı zamanda Türkiye'nin İslam kartını da oynamasına engel olması münasebetiyle zamansız verilmiş bir karar olarak görülebilir. Halifeliğin kaldırılması ile ilgili olarak Meclis'in aldığı kararı Binbaşı Edmonds kitabında şöyle değerlendirmektedir:

Mart ayının ortalarında bu olayı ilk duyduğumuzda büyük şaşkınlığa düştük ve kulaklarımıza inanamadık. Bugüne kadar Kürdistan'ı patlamaya hazır bir volkan şeklinde tutan propagandalar esas itibariyle Kürtlerin, bu en büyük dini otoritelerine karşı beslediği boş inançtan kaynaklanan derin saygılarına dayanıyordu. Bu nedenle Türklerin üzerine bastıkları zemini bu şekilde ayaklarının altından kaydırmaları bize gerçek olmayacak kadar güzel bir gelişme olarak görünüyordu....⁴⁹⁶

Ancak Kürkçüoğlu, kitabında Halifeliğin kaldırılması ile ilgili olarak verilen kararın Musul meselesi için özellikle bir koz olarak kullanılabileceği iddiasındadır. Ona göre Türkiye'nin İngiltere'ye vermek istediği mesaj, Musul'u alarak Arap dünyasına yakın olmak ve İslam'la olan Halifelik bağını İngiltere'ye karşı oynamak istemediğini göstermek, batıya yakın bir çizgi içerisinde olduğunu gösterip, ancak başka sebeplerden dolayı Musul'u almak istediğini göstermiştir. Bu fikrini destekler mahiyette Büyükelçi Sir Ronald Lidsay'ın Londra'ya gönderdiği 8 Şubat 1926 tarihli raporu sunmaktadır. “Laik Türkiye, Müslümanları, İngiliz İmparatorluğu için bir tehlike olmaktan çıkarmaktadır. Türkiye ile yakın ilişkilerin İngiltere'ye yarayacağını belirten Sir Ronald, İngiltere'nin Musul sorununu, Irak'ın kendi ulusal varlığını refaha ulaştırmasına yeterli olanak sağlayan fakat Türkiye için de kabul edilebilir bir

⁴⁹⁴ Şimşir, (1975), *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1924-1938)*, Ankara: Dış İşleri Bakanlığı Basımevi, s. 78.

⁴⁹⁵ A.g.e., s. 302.

⁴⁹⁶ Edmonds, a.g.e., s. 496.

biçimde çözümlenmesi gerektiği görüşündedir.”⁴⁹⁷ Her ne kadar Halifeliğin kaldırılmış olması İngiltere açısından Türkiye’ye karşı bir sempati oluşturmuş olsa da Halifeliğin eski gücünden yoksun olduğunu iyi bilen İngiltere açısından Irak üzerindeki menfaatleri daha fazla önem arz etmekteydi.

Halifeliğin kaldırılmış olması, Kürtlerin ayaklanmasında önemli rol oynadığı gibi, Kürt unsurunun çoğunlukta bulunduğu Musul üzerindeki Türk iddiasını da zayıflatmıştır. Milliyetçi düşünceye yabancı olan Musul Kürtlerinin, Türkiye’yi Irak’a tercih ettikleri söylenebiliyorsa, bunun başlıca nedeni, halifelige yani İslam’a olan bağlılıklarıydı. Halifeliğin kaldırılması, İngiltere’nin İslam etkeni dolayısıyla duyabileceği endişeyi gidermek için alınmış olsa bile sonuçta Türkiye’nin Musul tezine manevi bir darbe indirmiştir.⁴⁹⁸

Konsey’in kararının ardından 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Antlaşmasına kadar aslında Türkiye’nin Musul’u vermek konusunda kesin kararlı olmadığına dair bazı ipuçlarını yine İngiliz belgelerinde görmek mümkündür. Bu belgelerden birisi olan İngilizlerin İstanbul Maslahatgüzarı Mr. Hoare’nin İngiltere Dış İşleri Bakanı Mr. Chamberlain’e gönderdiği raporda:

Musul Meselesi konusunda Konsey’in Irak lehine almış olduğu kararla ilgili olarak Askeri Ataşemiz Binbaşı Harenc, Türklerin sınır bölgelerinde bulunan askeri birliklerinden oluşturacakları çete kuvvetleri ile kararı tersine çevirebilmek üzere çabalayabileceklerini rapor etmiştir. Şüphesiz Türk politik bilinci, Irak’ın bu tarz birliklerce resmi olmayan bir şekilde işgal edilmesine uygun bir yapıdadır.⁴⁹⁹

Sir R. Lindsay’in 10 Haziran tarihli notunda da bu tip teminatlar mevcuttur. 1926 yılının Ocak ayında, Türk Hükümeti’ni ikna etmek üzere Ankara’ya gelen İngiliz Büyükelçisi Lindsay, Tevfik Rüştü Bey’le yaptığı görüşmede, Tevfik Rüştü Bey Türkiye’nin toprak istemlerinin ardında, Kürt sorunuyla bağlantılı bir güvenlik endişesinin olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Hükümeti’nin amacının, ülkesinde yaşayan tüm etnik unsurları içine alacak biçimde ulusal sınırlara sahip olmak olduğunu belirten Tevfik Rüştü Bey, bunun da İran’da yaşayan Şii Kürtler dışındakileri Türk sınırlarına almakla gerçekleşebileceğini belirtmiştir. Irak sınırları içerisinde azınlık konumuna indirgenmiş olan Kürtlerin, kendi etnik kimliklerini ön plana çıkararak Araplara karşı düşmanlık ve nefret besleyeceklerini, bunun da

⁴⁹⁷ Kürkcüoğlu, ss. 306-307.

⁴⁹⁸ A.g.e., ss. 309-310.

⁴⁹⁹ Şimşir, (1975), a.g.e., s. 65.

Türkiye'deki akrabalarını heyecana sürükleyerek, Irak'ta yaşanacak örgütlü ayaklanmaların Türkiye tarafına da sirayet edeceğini söylemiştir.⁵⁰⁰

1926 yılının başlarından itibaren İngiltere ve Türkiye'nin bir antlaşmaya doğru yöneldikleri görülmektedir. Sir Ronald Lindsay 28 Ocak 1926 günlü yazısında, Tefvik Rüştü Bey'le yaptıkları bir görüşmede; Türklerin Musul üzerindeki iddialarından vazgeçmek niyetinde olduklarını, 2 Şubat 1926 tarihli yazısında ise Başvekil İsmet Paşa ile yaptıkları görüşmede Türklerin asıl isteklerinin güvenlik olduğunu belirtmiştir.⁵⁰¹ Şu önerilerde bulunduğunu rapor etmiştir:

1- İngiltere ve Türkiye arasında bir bağımsızlık antlaşması yapılması,

2- Irak'ın tamamen bağımsız olmasını,

3- Irak Petrolünden Türkiye'ye hak verilmesi konularında talepleri olduğunu bildirmiştir. Lindsay 21 Mayıs tarihli raporunda toprak terki yerine Türkiye'ye 500.000 sterline kadar toplu bir ödemede bulunmayı teklif ettiğini, Tefvik Rüştü Bey'in ise 1.000.000 sterlin istediğini bildirmiştir.⁵⁰²

Lindsay'e göre Türklerin toprak istemlerinden vazgeçmelerinin nedeni ülkenin içinde bulunduğu ekonomik güçlükler ile modernleşmeye dönük Hükümet politikalarına karşı Türk Kamuoyunda duyulan genel hoşnutsuzluktu. Ankara, dış sorunlarını bir an önce çözmeli ve para bulmalıydı. Türklerin petrolle ilgili istemleri onlara Irak'ın payına düşen Royalty'den pay vermek suretiyle karşılanmalıydı aksi takdirde Türklerin toprak istemleri tekrar canlanabilirdi.⁵⁰³

6.2.3 Ayaklanmada Polis Oyunu

1924 sonlarına doğru Kürt bölgelerinde hareketlenmeler iyiden iyiye arttı. Türk Hükümeti olayların, hatta bir isyanın planlandığının farkındaydı. Bunun için gerekli önlemleri de almaya başlamıştı. Önce örgütün (Azadi) elebaşıları Cıbranlı Halit ve Yusuf Ziya tutuklandı. Aynı sıralarda İstanbul'da bulunan KTC eski başkanı Seyit Abdülkadir ve bazı Kürt milliyetçileri dikkatle izlenmeye başlandı. Çünkü onların Kürt isyanına katılmalarından endişe ediliyordu. Bundan dolayı İstanbul Emniyet Teşkilatı, elde ettiği bir fırsatı değerlendirerek bir kompo düzenledi. Bu olayda en

⁵⁰⁰ Kaymaz, a.g.e., ss. 575-576.

⁵⁰¹ Ahmet Özgiray, (1988), "Türkiye-İngiltere Münasebetleri ve Musul Meselesi (1924-1930)", *Türk Kültürü Dergisi*, S. 299, ss. 10-11.

⁵⁰² Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 317.

⁵⁰³ Kaymaz, a.g.e., s. 588.

önemli rolü, kendisini İngiliz Hariciye Nezareti Umur-u Şarkiye Müdürü Mr. Templen⁵⁰⁴ olarak tanıtan Taksim Zabıta-i Belediye Merkez Memuru Nizamettin ve Palulu bir Kürt olan Abdullah Sadi⁵⁰⁵ (Kör Sadi) oynadı.

Olay İstanbul Emniyet memurlarından Celal'in, Abdullah Sadi ile temasa geçmesiyle başladı. Abdullah Sadi, Celal'i İngiliz İstihbarat memuru olarak tanımaktadır. Sadi, Celal'e 'Kürdistan'ın' özerkliği için İngilizlerle irtibat kurmasını istemiş ve bu önerisini Seyit Abdülkadir ve diğer Kürt önderlerinin bilgisi dâhilinde yaptığını ima etmiştir. Celal daha sonra Sadi'ye İngiliz Sefareti ile temas kurduğunu, İngilizlerin silah yardımı yapmak üzere ayrıntılı bir proje hazırlamaları gerektiğini söyler. Daha sonraki görüşmede Sadi, Seyit Abdülkadir'den tam yetkili olduğunu, görüşmelerin Mısır veya Kıbrıs'ta yapılmasını, ayaklanmanın başarılı olması halinde "Kürdistan'ın" İngilizler tarafından tanınacağına dair belge verilmesini, ayaklanma boyunca kendilerine silah ve mühimmat verilmesini ve son olarak ta 200.000 liralık bir kredi sağlanmasını ister. Daha sonraki günlerde devreye hiç İngilizce bilmeyen zabıta memuru Nizamettin girer ve Sadi'ye Mr. Templen olarak tanıtılır. Taksim Zabıta memuru olan Nizamettin, Kör Sadi'ye İngiltere'nin Umumi Şarkiye Siyasiye Müdürü olarak tanıtılır.⁵⁰⁶ Bu görüşmede Seyit Abdülkadir'in "Kürdistan" hükümdarı olmasını şart koşan bir siyasi nota Sadi tarafından kendisine verilir. Şubat 1925 içerisinde Kürt isyanı başlayınca Seyit Abdülkadir, Mr. Templen ile doğrudan görüşmeye başlar.⁵⁰⁷ Seyit Abdülkadir, ayaklanmanın ilerleyen aşamalarında, İstanbul'daki Kürtlerin eyleme geçmelerini, hareketin Adana, Bursa, İzmir gibi merkezleri içine alacak biçimde tüm Batı Anadolu'da yaygınlaşması ve böylece iki ateş arasında kalacak olan Ankara'daki Cumhuriyet rejimin yıkılması ve Vahdettin'in İstanbul'a gelerek yeniden tahta çıkmasını planlıyordu.⁵⁰⁸ Mumcu'nun kitabında Seyit Abdülkadir'in, Mr. Templen olarak bilinen şahısla direk olarak görüştüğüne dair herhangi bir bilgi olmamakla birlikte, Seyit Abdülkadir'in yapılan

⁵⁰⁴ Bu olayda Mr Templen olarak geçen bu şahıs gerçekte, daha önce Müttefik polisi ile çalışmış Templing adında bir özel dedektiftir. Mumcu, (1991), a.g.e., s 85.

⁵⁰⁵ Seyit Abdülkadir'in özel kalem müdürü olan Kör Sadi 2. Meşrutiyet yıllarında Sadrazam Mahmut Şevket Paşa tarafından Kürt muhtariyeti için faaliyette bulunduğundan 8 yıl süreyle Taif'e sürgüne gönderilmiştir. Sürgün günlerinin bitiminde Kahire'ye giden Kör Sadi burada İngiliz Polisi için çalışmıştır. İngiliz orduları Genelkurmay Başkanı Deedes'e "Kürdistan" konusunda bir proje vermiştir. Uğur Mumcu, (1991), *Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925*, Ankara: Tekin Yayınları, ss. 77-78).

⁵⁰⁶ A.g.e., s. 80

⁵⁰⁷ Kurubaş, a.g.e., ss. 151-153.

⁵⁰⁸ Kaymaz, a.g.e., s. 476.

bu görüşmelerden kuşkulananak oğlu Seyit Mehmed'i İngiliz Büyükelçiliğine göndererek Templen'in kimliği ve imza yetkisi olup olmadığı konusunda bilgi edinmesini istediği yazmaktadır.⁵⁰⁹ En nihayetinde 15 Nisan'da Şark İstiklal Mahkemesine gönderilen Seyit Abdülkadir, oğlu Mehmet, Kör Sadi ve Nafiz adli bir Kürt tutuklanarak toplam 46 kişi olmak üzere Diyarbakır'da idam edilmişleridir.

6.2.4. Şeyh Said İsyanı

Şeyh Said İsyanı genç Türkiye Cumhuriyeti'nin karşılaştığı en büyük isyan olması dolayısıyla önemlidir. 1924 yılının Şubat ayında Diyarbakır'ın Dicle İlçesinde başlayan isyan kısa bir sürede çevre il ve ilçelere de sıçrayarak Mart ayı başında Diyarbakır'ı tehdit etmesinin ardından gücünü kaybeder. Nisan ayında İran'a geçmek üzere kaçan Şeyh Said'in yakalanmasıyla son bulur.

Şeyh Said İsyanının hangi saikle yapıldığı hep tartışmalı bir konu olmuştur. Bir kısım görüşe göre dini motifli bir isyan olan bu hareket karşı görüşü savunanlara göre ise milliyetçi bir gaye ile gerçekleştirilmiştir. Bu iki görüşü de destekler mahiyette olan üçüncü iddiaya göre ise Şeyh Said İsyanı dini kurtarmak maksadıyla çıkmış ve ilerleyen dönemde milliyetçi bir harekete dönüşmüştür.

İsyanın Halifeliğin kaldırılmasının akabinde aslında dini bir gerekçe ile çıkarıldığına dair en makul kanıt Altan Tan tarafından ortaya konulmaktadır. Tan'a göre o dönemde isyan yurt içerisinde Kürtlerin milli duygularla gerçekleştirdikleri bir isyan olarak gösterilmeye çalışılırken, yurt dışına karşı ise dini bir isyan olduğu yolunda haberler yapılmaktadır. Bundan amaçlanan ülkenin diğer bölgelerinde de özellikle dini konularda yaşanan sıkıntıların bu isyanla birlikte bir kalkışmaya dönüşme endişesi iken, devam etmekte olan Musul meselesiyle ilgili görüşmeler sırasında yaşanan bir Kürt isyanı ile Kürt-Türk birliği konusundaki iddiaları çürütmeme gayreti içerisinde olmalarıdır. Gerek yakalanmasından önce gereksede yakalandıktan sonra mahkeme safhasından yaptığı açıklamalarda hiçbir milliyetçi söylemi olmayan Şeyh Said hep dini konularda yaşanan sıkıntıları dile getirmiştir.⁵¹⁰

⁵⁰⁹ Mumcu, a.g.e., ss. 83-84. Ayrıca bu olayla ilgili olarak bakınız Karabekir Kazım, (2005), *Kürt Meselesi*, İstanbul: Emre Yayınları, s. 13.

⁵¹⁰ Altan Tan, (2009), *Kürt Sorunu Ya Tam Kardeşlik Ya Hep Birlikte Kölelik*, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 210.

Halifeliğin kaldırılışının akabinde Türklerle aralarındaki bağın koptuğunu düşünen Kürtlerin bu isyanı Türklerin Musul üzerindeki iddialarının zayıflamasına sebep olmuştur. Türkiye'nin İslam birliğini gerçekleştirme tehlikesi konusundaki İngiliz endişelerini yatıştırmak gayesiyle olsa da Halifeliğin kaldırılması Türkiye'nin Musul konusundaki iddiasını önemli oranda zayıflatmıştır.⁵¹¹

Şeyh Said İsyanının, İngilizlerin desteğinde gerçekleştiğine dair bir takım iddialar olmasına rağmen ve bu iddiaların içerisinde İngiliz silah fabrikalarına ait katalogların bulunduğu ve üzerinde 'Kürdistan Kraliyeti Harbiye Nazırlığı' yazılı zarfların isyan günlerinde Diyarbakır'da ele geçirilmesine dayandırılması çok da gerçekçi olarak gözükmemektedir.⁵¹² Bu isyanın Musul görüşmeleri konusunda İngilizlerin elini güçlendirdiğinin açık olmasına rağmen isyanın herhangi bir safhasında İngiliz etkisinin olduğuna dair müspet bir delil yoktur.

Bu yıllarda Kürtler arasındaki milli bilincin bu büyüklükte bir isyanı gerçekleştirmek için yeterli olmadığı da bilinen bir gerçektir. Böylesine bir isyanın o günün şartlarında ancak dini taleplerle ya da birden fazla feodal yapının bir araya gelmesi ile mümkündür. Bu isyanla ilgili olarak söylenebilecek kesin sonuç isyanın Musul meselesi konusunda Türkiye'yi son derece zor durumda bırakmış olduğudur.

6.3. ANKARA ANTLAŞMASI

5 Haziran 1926 tarihinde Ankara'da Türkiye-İngiltere-İrak arasında Türk-İrak sınırı ve iyi komşuluk antlaşması imzalanmıştır. Üç bölümden oluşan antlaşmanın birinci bölümü sınır ile ilgilidir. (8-12. maddeler) Kapsayan ikinci bölüm iyi komşuluk ilişkileri ile ilgilidir. Üçüncü bölüm ise genel hükümleri kapsamaktadır. Antlaşmanın başlıca hükümleri şöyleydi:

- Türkiye ile Irak arasındaki sınır, küçük bir değişiklikle Brüksel Hattı olacaktır. (Madde 1)

- Taraflar sınır bölgesinde birbirleri aleyhine hiçbir propaganda, örgütlenme ve toplantıya izin vermeyeceklerdir. (Madde 12)

- Türkiye, Irak için ayrılan petrol gelirlerinden 25 yıl süreyle %10'luk bir petrol hissesi alacaktır. İngiliz ve Irak'lı temsilcilerin Türk Dışişlerine verdikleri

⁵¹¹ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 309.

⁵¹² Kurubaş, a.g.e., s. 155.

mektupta Türkiye'nin payını isterse beş yüz bin Sterlin olarak bir defada alabileceği yazılıdır. (Madde 14)⁵¹³

7 Haziran günü Ankara Antlaşmasının kabulü için toplanan Meclis'te, antlaşmanın 14. maddesi ile ilgili olarak Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey, Lindsay ve Irak Temsilcisi Nuri Seyit Paşa arasındaki mektupların okunmasının ardından Kazım Karabekir durumdan duyduğu üzüntüyü belirten kısa bir konuşma yapmıştır. Tevfik Rüştü Bey ise sulhu koruyabilmek ve Irak halkının geleceği ve huzuru için Britanya İmparatorluğu ile münasebetimizi normal hale getirmek için aramızda yegâne muallâk kalan bu arazi meselesinde fedakârlıkta bulduklarını söylemiştir.⁵¹⁴ Meclis gündemini beklenenin aksine oldukça kısa işgal eden Ankara Antlaşması oylama sırasında sadece iki vekilin red oyuna karşılık birçok vekilin oylamaya iştirak etmemesiyle aslında Meclisçe çok da takdir edilmediği anlaşılmaktadır.⁵¹⁵ Basın denetim altında olduğu için Antlaşmaya tepki gösterememiş, on gün sonra meydana gelen İzmir suikastı bütünüyle Türkiye gündemini değiştirmiştir.⁵¹⁶

Türkiye için tam bir yenilgiyle sonuçlanan Musul meselesi sekiz yıllık mücadelenin ardından sona ermiştir. Türkiye Musul vilayetinde yaşayan Türklere azınlık hakkını dahi elde edememiş, bunu ya İngiltere'nin Türkiye'de bulunan Kürtler için aynı talepte bulunacağı ihtimaliyle ya da hiç akla gelmemiş olması nedeniyle gerçekleştirememiştir. Elde edilen maddi kazanım ise Lindsay'e tanınan pazarlık limitinin alt sınırının da altında olmuştur. İngiliz Hükümeti Lindsay'e Irak'ın Royalty gelirlerinden en az %10, en fazla %15'lik bölümünün süre sınırlaması olmaksızın Türkiye'ye ayrılmasını eğer Türkiye yirmi beş yıllık bir süre sınırlamasına razı olursa bu oranın %25'e kadar yükseltilmesini kabul etmiştir.⁵¹⁷ Maddi olarak bu düzeyde taviz vermeyi öngören İngiliz Hükümetine karşılık Türkiye ilerleyen yıllarda yaşayacağı büyük güvenlik problemlerinin yanında o günlerde çok da ihtiyacı olan petrol gelirinden mahrum kalmıştır.

⁵¹³ Özgiray, a.g.m., ss. 11,12.

⁵¹⁴ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre II İçtima Senesi III, (C. 26), Ankara: TBMM Matbaası, ss. 166-167.

⁵¹⁵ A.g.e., ss. 195-197.

⁵¹⁶ Kaymaz, a.g.e., s. 594.

⁵¹⁷ A.g.e., s. 596.

SONUÇ

19. yüzyılın sonlarından 1926 yılına kadar incelediğimiz Kürtçülük hareketleri başlangıçta daha ziyade feodal karakterde iken gittikçe milliyetçi bir kimliğe bürünmüştür. 19. yüzyılda meydana gelen Kürt isyanları milliyetçi bir kapsam içerisinde tahlil etmek çok da mümkün değildir. Bu dönemdeki hareketler esas itibariyle belli bir bölge içerisinde yarı otonom hayatlarından memnun olarak yaşamakta olan Kürt aşiret liderlerinin Osmanlı siteminde meydana gelen bir takım değişikliklere gösterdikleri tepkiden ibarettir. Bu isyanlar milli bir hareketten ziyade kişisel veya mahalli çıkarların gözetilmesine yönelik hareketlerdir.

Kürtlerin modern manada milliyetçilikle tanışmalarına en büyük etkiyi Ermenilerle olan ilişkilerinin yol açtığını görmekteyiz. Emperyalist güçlerin misyonerler ve konsoloslukları vasıtasıyla Ermeniler ve diğer Hıristiyan azınlıklarına karşı yürüttükleri faaliyetlere şahit olan Kürtler kendi yaşadıkları topraklar üzerinde bağımsız bir Ermenistan kurulması konusundaki faaliyetlere tepki olarak milli bir refleks göstermişlerdir. Kürt-Ermeni ilişkilerinin yanında Kürt Milliyetçiliğinin oluşumuna sebep olan diğer bir etken ise Hamidiye Alayları olmuştur. Bu uygulama sayesinde milliyetçiliğin ihtiyaç duyduğu burjuva sınıfı devlet eliyle yaratılmıştır. Aşiret mekteplerinde okutulan Kürt çocukları başta İstanbul olmak üzere Kürtçü faaliyetleri Kürtlerin yaşadıkları topraklarda yayma gayreti içerisinde olmuşlardır. Bu noktada Jön Türklerin de sürecin hızlanmasına bazı katkıları olmuştur. Başlangıçta Osmanlı'nın bütünlüğünü korumak saikıyla hareket eden Jön Türklerin içerisinde Kürt kökenli kişiler de bulunmaktaydı. İlerleyen yıllarda İttihat ve Terakki'nin Türk milliyetçiliği ekseninde politikalar üretmesine tepki olarak bu örgütte bulunan Kürtler de Kürtçü faaliyetler içerisine girmişlerdir.

I. Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki yıkıcı etkisiyle birlikte ülkedeki halkların bağımsızlık arayışları içerisine girmelerine de sebep olmuştur. Özellikle İngiltere, Fransa ve Rusya'nın bölge üzerindeki emelleri doğrultusunda yürüttükleri faaliyetler bu halkların bağımsızlık isteklerini daha da kamçulamıştır. Wilson ilkelerinden birisi olan halkların kendi kendileri yönetmesi prensibi hızla tüm İmparatorluğu etkisi altına almıştır. Bu dönemde Kürtçülük faaliyetleri içerisinde bulunan kişiler kendi çıkarlarını ön planda tutarak gelecekte için emperyalist devletlerden medet umar bir tutum içerisinde olmuşlardır. Dünya Savaşı ardından

imzalanan Sevr Antlaşması Kürt milliyetçileri için bir başka milat olmuştur. Taraf ülkelerce imzalanan ancak onaylanmayan bu antlaşma hiç bir zaman hayata geçmemesine rağmen bağımsız bir Kürt Devletinin kurulması yönünde uluslararası ilk belge olması itibarıyla Kürt milliyetçileri için bir referans özelliği taşımaktadır. Kurtuluş Savaşının verildiği yıllarda Milli Mücadeleyi zora sokacak bir takım Kürt faaliyetleri olsa da genel olarak Kürtler olumsuz bir tutum sergilememişlerdir. Fakat bu tutumlarının ardında örgütlü bir yaklaşım yoktur. Mustafa Kemal'in aşiret ileri gelenleri ile yaptığı görüşmeler bu olumlu havanın oluşmasına katkı sağlamıştır. Aslında bu yıllardaki Kürtlerin tutumlarını daha ziyade Türklerle olan dini birliktelikleriyle ve halifelige olan bağlılıklarıyla açıklanabilir.

Lozan Konferansı sırasında emperyalistlerin Kürtler konusundaki görüşlerinin daha kristalleştiği görülmektedir. Görüşmelerin baş aktörü olan İngiltere, bu antlaşmayla Musul ve petrol konularındaki çıkarlarına Kürtleri feda etmiştir. Musul meselesinin çözüm süreci içerisinde Kürt milliyetçilik faaliyetlerine daha yoğun bir şekilde bugünkü Kuzey Irak topraklarında rastlamak mümkün olmuştur. Ancak ortak bir toplumsal talebi yakalayamayan bu faaliyetler daha ziyade feodal bir düzeyde bu sefer Türkiye'nin müdahaleleri ile hayat bulmaya çalışmıştır.

1900'lü yıllarla birlikte tüm dünyada yayılan milliyetçi fikir, Kürt toplumu üzerinde aynı etkiyi doğurduğunu söylemek çok da mümkün değildir. Kürtler açısından bu gecikmenin başlıca nedenlerinden birisi yaşadıkları coğrafyanın yarattığı şartlardan kaynaklanmaktadır. Dağların birbirinden ayırdığı bu toplumda merkezi bir devlet yapısı oluşmamıştır. Bunun başlıca sebebini Kürtlerin sosyal yapıları oluşturmaktadır. Kürtlerdeki aidiyet duygusu millet kavramından ziyade ait olduğu aşiret, aile gibi daha alt bir yapıya aittir. Kürtlerin bu feodal yapıya sıkı bağlılıkları milliyetçi duygularla hareket etmelerine büyük oranda engel olmuştur. Ayrıca Kürtler milli farkındalığın esaslarından olan kültürel ve edebiyat alanında da oldukça geri kalmışlardır. Bu alanlarda kendilerini ifade edebilecek ciddi eserler ortaya koymaktan uzak olmuşlardır. Kürtçenin farklı diyalektlerde konuşulması ve bu farklılığının zaman zaman birbirlerini dahi anlayamama boyutuna varması bunda etkili olmuştur. Diğer bir neden ise İmparatorluk içerisinde tek bir Müslüman milletin varlığından ötürü, Kürtlerin Türklerden farklı bir muamele görmemiş olmalarıdır. Bu nedenle Kürt milliyetçileri açısından Cumhuriyetin ilanı ile birlikte

halifeliğin kaldırılması yeni bir dönemi temsil etmektedir. Zira halifeliğin kaldırılmasıyla Türkler ve Kürtler arasında önemli bir bağılık vasıtası olan din büyük ölçüde etkinliğini kaybetmiştir.

Gerek incelenen dönem itibariyle gerekse 1926 yılından günümüze kadar yer alan dönem içerisindeki Kürtçü faaliyetlerin hep feodal bir yapı içerisinde zuhur ettiğini görülmektedir. Kürt milli hareketi adı altında yürütülen çalışmaların tamamında bir büyük Kürt ailesinin adını görmek mümkündür. Bu çalışmaların derinlemesine incelenmesi halinde kişisel çıkar ve hırsların olduğu da görülecektir. 1960 yıllarda tüm dünyada başlayan sömürgecilik sonrası milli hareketler 1961 Anayasasının sağladığı özgürlük ortamıyla Kürtleri de etkisi altına almıştır. PKK'nın kuruluşuna zemin hazırlayan bu süreç ve sonrası Kürt milliyetçiliğinin geçmiş dönemden farklı olarak dar bir feodal zümrenin etkisinden öte kitleselleşmiş bir milliyetçi kimliğe dönüşmüştür.

Musul meselesine gelindiğinde, bu toprakların Türkiye için ekonomik değerinden ziyade milli güvenlik açısından önemi dikkate şayandır. Kürt nüfusunun çok büyük bir kısmının Musul'un Irak'a bırakılmasıyla parçalanması Türkiye için mütemadiyen bir tehdit yaşanmasına sebep olacaktır. Aralarında kağıt üzerindeki çizgilerden ibaret olan sınırların bulunduğu aynı dili, kültürü ve tarihi paylaşan halkların birbirleri üzerindeki etkileri görmezden gelmek imkansızdır. Bölgenin geçmişteki enerji kaynaklarına, günümüzdeki önemiyle su kaynaklarının da eklenmesiyle geçmişteki önemini arttırarak koruyor olması Dünya güçlerinin buraya olan ilgilerini devam ettirmelerine sebep olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmed, Kemal M. , (1992), *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan*, Ankara: Berhem Yayınları.
- Akşin, Sina, (1992), *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)* (C I), İstanbul: Cem Yayınları.
- Akşin, Sina, (1992), *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Son Meşrutiyet (1919-1920)* (C II), İstanbul: Cem Yayınları.
- Ali, Othman, (2008), “The Kurds and Lausanne Peace Negotiations, 1922-23”, *Middle Eastern Studies*, ss. 521-534.
- Armaoğlu, Fahir, (1994), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, (C.I.), Ankara: Alkım Yayınları.
- Armaoğlu, Fahir, (1998) “Lozan Konferansı ve Musul Sorunu”, *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikası'nda Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınevi, ss, 11-22.
- Arslan, Zühtü, (2005), *Anayasa Teorisi*, Ankara: Seçkin Kitapevi.
- Atatürk, M. Kemal, *Nutuk (1919-1920)*, (t. y.), (C. I.), (y. y. y.), (Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan Zeynep Korkmaz), Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Kutlama Koordinasyon Kurulu.
- Atatürk, M. Kemal, *Nutuk*, (C. II.), (t. y.) (1919-1927) *Belgeler*, (y. y. y.), (Bugünkü dile Çeviren İsmet Gönülal) Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Kutlama Koordinasyon Kurulu.
- Atatürk, M. Kemal, *Nutuk (1919-1927) Belgeler*, (t. y.) , (C. III.), (y. y. y.) , (Bugünkü dile Çeviren İsmet Gönülal)Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Kutlama Koordinasyon Kurulu.
- Baydur, Mithat, (1994), *Milliyetçilik*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Bostancı, M. Naci, (1999), *Bir Kolektif Bilinç Olarak Milliyetçilik*, İstanbul: Doğan Kitapçılık.

- Bruinessen, Martin V., (1992), *Agha, Shaikh and State The Social and Political Structures of Kurdistan*, London: Zed Books.
- Bruinessen, Martin V., (1993), *Kürdistan Üzerine Yazılar*, İstanbul: İletişim Yay.
- Budak, Mustafa, (2002), *İdealden Gerçeğe*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Burkay, Kemal, (1992), *Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan*, İstanbul: Deng Yayınları.
- Cemil, P. Kadri, (1991), *Doza Kürdistan (Kürdistan Davası)*, Ankara: Öz-Ge Yayınları.
- Chaliand, Gerard, (1993), *A People Without a Country*, New York: Olive Branch Press.
- Çay, A. Haluk, (1996), *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Ankara: Turan Kültür Vakfı.
- Haldun, Çancı, (t. y.), “Kuramsal Yaklaşımlar Çerçevesinde Milliyetçiliğin Niteliksel Sabitelerine Genel Bir Bakış”, <http://fbe.emu.edu.tr/journal/doc/9-10/12.pdf>. (Erişim Tarihi: 04.07.2009).
- Çoker, Fahri, (1994), *Türk Parlamento Tarihi TBMM I. Dönem, (C. II.)*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No:5.
- Çufalı, Mustafa, (2000), “Lozan Konferansı ve Antlaşması Üzerine İngiliz Parlamentosunda Yapılan Tartışmalar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: 16, S. 47, ss. 561-601.
- Çufalı, Mustafa, (2002), “İstiklal Harbi Döneminde Türk İngiliz İlişkileri”, *Türkler*, C. 16, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. ss. 263-271.
- Denker, M. Sami, (1997), *Uluslararası Terör Türkiye ve PKK*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Dowall, David Mc, (2004), *A Modern History of the Kurds*, London: I. B. Tauris.
- Dursun, İsmail, (2006), *İsrail/ABD ve İngiliz Üçgeninde Kürt Tezgâhı*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Edmonds, Cecil, J., (2003), *Kürtler Türkler ve Araplar*, İstanbul: Avesta Basın Yayın.

- Eppel, Michael, (2008), "The Demise of The Kurdish Emirates: the Impact of Ottoman Reforms and International Relations of Kurdistan During the First Half of the Nineteenth Century", *Middle Eastern Studies*, C. 44, S. 2, Mart, ss. 237-258.
- Ertürk, Yaşar, (2007), *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Eskander, Saad, (2000), "Britain's Policy in Southern Kurdistan: The Formation and the Termination of the Kurdish Government, 1918-1919", *British Journal of Middle Eastern Studies*, C.27, S.2, ss. 139-163.
- Eskander, Saad, (2001), "Southern Kurdistan Under Britain's Mezopotamian Mandate: From Separation to Incorporation 1920-23", *Middle Eastern Studies*. C. 37, S.2, Nisan, ss. 153-180.
- Genel Kurmay Harp Dairesi Başkanlığı, (1974), *Türk İstiklal Harbi VI. Cilt İstiklal Harbindeki Ayaklanmalar (1919-1921)*, Ankara: Gn. Kur. Basımevi.
- Girardet, Raquel, (1967), *Milliyetçilik*, (Çev. Yıldızhan Yayla), İstanbul: Köprü Yayınları.
- Göldaş, İsmail, (1991), *Kürdistan Teali Cemiyeti*, İstanbul: Doz Yayınları.
- Göktaş, Hıdır, (1991), *Kürtler, İsyân-Tenkil*, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Gürsel, İbrahim E. , (1977), *Kürtçülük Gerçeği*, Ankara: Kömen Yayınları.
- Halfin, (1992), *XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler*, İstanbul: Komal Basım.
- Hassanpour, Amir, (1992), *Nationalism and Language in Kurdistan 1918-1985*, San Francisco: Melen Research University Press.
- Heper, Metin, (2008), *Devlet ve Kürtler*, İstanbul: Doğan Yayınları.
- Hobsbawm, Eric, J. , (1993), *Milletler ve Milliyetçilik*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İba, Şaban, (2008), *Sevr'den Lozan'a Kürt Sorunu ve Kemalist Hareket*, Ankara: Maki BasımYayın.
- Jwaideh, Wadie, (2007), *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Kabacalı, Alpay, (1991), *Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Karabekir, Kazım, (2005), *Kürt Meselesi*, 13. Baskı, İstanbul: Emre Yayınları.
- Karadağ, Raif, (2003), *Musul Raporu*, İstanbul: Emre Yayınları.
- Karal, Enver, Z. , (1962), *Osmanlı Tarihi, VII. Cilt, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaymaz, İhsan Ş. , (2003), *Musul Sorunu*, İstanbul: Otopsi Yayınları.
- Kirişçi, Kemal ve Gareth, M. Winrow, (1997), *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Klein, Janet, (2007), “Kurdish Nationalists and Non-nationalist Kurdistan: Rethinking Minority Nationalism and the Dissolution of the Ottoman Empire, 1908-1909”, *Nation and Nationalism*, C: 13, S.1, ss. 135-153.
- Kocabaş, Süleyman, (2003), *İngiliz Tuzağı Osmanlı'nın Yaşatılması ve Yıkılmasında İngiltere'nin Rolü 1783-1923*, İstanbul: Vatan Yayınları.
- Köksal, Şahin, (2007), “Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik”, <http://www.akademikbakis.org/12/ksahin.htm>.
(Erişim Tarihi: 04.07.2009).
- Kurubaş, Erol, (2004), *Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Kutlay, Naci, (1992), *İttihat Terakki ve Kürtler*, Ankara: Beybun Yayınları.
- Kutlay, Naci, (1997), *Kürt Kimliği Oluşum Süreci*, İstanbul: Belge Yayınları.
- Kürkçüoğlu, Ömer, (1978), *Türk-İngiliz İlişkileri(1919-1926)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Laçiner, Sedat ve İhsan Bal, (2004), “The Ideological and Historical Roots of the Kurdistan Movements in Turkey: Ethnicity, Demography, and Politics”, *Nationalism and Ethnic Politics*, C. 10, ss. 473-504.
- Lazerev, M. Sergey, (Çev. Mehmet Demir), (1989), *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917- 1923)*, Ankara: Özge Yayınları.

- Malmisanij, Mehmet, (2000), *Cızıra Botanlı Bedirhaniler*, İstanbul: Avesta Yayınları.
- Mango, Andrew, (1999), "Atatürk and the Kurds", *Middle Eastern Studies*, ss. 1-25.
- Meiselas, Susan, (Ed.), Hubber Laura and Levin Meryl, (1997), *Kurdistan in the Shadow of History*, New York, Random House.
- Meram, A. Kemal, (1969), *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, İstanbul: Kitapçılık Ticaret Ltd. Şirketi.
- Meray, Seha, L. , (1969), *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Mesut, Ahmet, (1992), *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, İstanbul: Doz Yayınları.
- Milletler Cemiyeti Belgelerinden Musul Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı*, (1991), İstanbul: Med Yayınları.
- Mumcu, Uğur, (1991), *Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925*, Ankara: Tekin Yayınları.
- Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1515-1919)*, (1993) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Başkanlığı, Ankara.
- Nur, Rıza, (1991), *Lozan Hatıraları*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Olsen, Robert, (1991), *The Emergence of Kurdish Nationalism and The Sheih Said Rebellion 1880-1925*, Austin: University of Texas Pres.
- Olsen, Robert, (1998), *The Kurdish Question and Turkish-Iranian Relations from World War I to 1998*, California: Mazda Publishers.
- Öke, Mim K., (1990), *İngiliz Ajanı Binbaşı E.C. Noel'in Kürdistan Misyonu*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Öke, Mim K., (1992 a), *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Öke, Mim K., (1992 b), *Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Öktem, Emre, (2007), *Terörizm İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları*, İstanbul: Derin Yayınları.

- Önder, Ali T., (2007), *Türkiye'nin Etnik Yapısı*, Ankara: Fark Yayınları.
- Özcan, Ahmet, (2007), *İmparatorluk Çökerken Yeni bir Ulus Tahayyülü*, Ankara: Lotus Yayınevi.
- Özkırımlı, Umut, (2008), *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Özgiray, Ahmet, (1988), "Türkiye-İngiltere Münasebetleri ve Musul Meselesi (1924-1930)", *Türk Kültürü Dergisi*, ss. 299-315.
- Özoğlu, Hakan, (2001), "Nationalism and Kurdish Notables in the Late Otoman-Early Republican Era", *Middle East Studies*, Cilt. 33, ss. 383-409.
- Özoğlu, Hakan, (2005), *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Öztürk Kazım, (1993), *Türk Parlamento Tarihi TBMM- II. Dönem 1923-1927*, (I.Cilt) , Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.
- Parlar, Suat, (2005), *Türkler ve Kürtler Ortadoğu'da İktidar ve İsyân Gelenekleri*, İstanbul: Bağdat Yayınları.
- Perinçek, Doğu, (1999), *Kurtuluş Savaşında Kürt Politikası*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Sabis, Ali İ., (1991), *Harp Hatıralarım, Birinci Dünya Harbi*, (4. Cilt), İstanbul: Nehir Yayınları.
- Sarihan, Zeki, (1986), *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, (Cilt 3), Ankara: Öğretmen Yayınları.
- Sarihan, Zeki, (1993), *Kurtuluş Savaşı Günlüğü* (C I-II), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sasuni, Garo, (1992), *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, (Çev. Bedros Zartaryan, Memo Yetkin), İstanbul: Med Yayınevi.
- Sekban, Mehmet, Ş., (1998), *Kürt Sorunu*, İstanbul: Kamer Yayınları.
- Smith, Anthony D., (1991), *Ethnonationalism in Comparative Perspective*, USA: University of Nevada Press.

- Smith, Anthony D. ,(2002), *Ulusların Etnik Kökeni*, (çev. Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir) Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- Sonyel, Salahi R., (1973), *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I Mondros Bırakışmasından Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sonyel, Salahi R., (1986), *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II, Büyük Millet Meclisi'nin Açılışından Lozan Anlaşmasına kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Şimşir, Bilal N., (1972), *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Şimşir, Bilal N., (1975), *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938)*, Ankara: Dış İşleri Bakanlığı Basımevi.
- Şimşir, Bilal, N., (1990), *Lozan Telgrafları, Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı, C. I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Şimşir, Bilal N., (1994), *Lozan Telgrafları Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı, C. II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Şimşir, Bilal N., (2007), *Kürtçülük*, İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Tan, Altan, (2009), *Kürt Sorunu Ya Tam Kardeşlik Ya Hep Birlikte Kölelik*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre II İçtima Senesi III, C 26, Ankara: TBMM Matbaası.
- Minorsky, Vlademir ve D. N. , Mac Kenzie, (1996), *Kürtler ve Kürdistan*, İstanbul: Doz Yayınları.
- Tunaya, Tarık Z., (1952), *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.
- Tunaya, Tarık Z., (1988), *Türkiye'de Siyasi Partiler, (C. I)*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunaya, Tarık Z., (1986), *Türkiye'de Siyasi Partiler Mütareke Dönemi, (C. II)*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

- Türkmen, Zekeriya, (2003), *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Ulubelen, Erol, (1967), *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul: Aykaç Kitapevi.
- Yavuz, M. Hakan, (2001), “Five Stages of the Construction of Kurdish Nationalism in Turkey”, *Nationalism and Ethnic Politics*, C. 7 S. 3, Güz, ss. 1-24.
- Yeşiltuna Serap, (2007), *Resmi Kanun, kararname, Rapor ve Tutanaklarla Atatürk ve Kürtler*, İstanbul: İleri Yayınları.
- Yıldız, Hasan, (2005), *Fransız Belgeleriyle Sevr Lozan Musul Üçgeninde Kürdistan*, İstanbul: Doz Yayınları.
- Zardykhan, Zharmukhamed, (2006), “Ottoman Kurds of the First World War Era: Reflections in Russian Sources”, *Middle Eastern Studies*, C. 42, S.1, ss. 67-85.
- Zekeriya, Yıldız, (1992), *Kürt Gerçeği Olaylar Oyunlar Çözümler*, İstanbul: Yeni Asya Yayınları.